

Gemeente Stadskanaal

Beleidsnota archeologie en cultuurhistorie

Colofon

Opdrachtgever	Gemeente Stadskanaal
Titel	Beleidsnota archeologie en cultuurhistorie
Opstellers	M. de Jong / N. van der Mei
Datum	17 februari 2017
Status	definitief

1. Inleiding	3
1.1 Aanleiding en doel	3
1.2 Werkwijze.....	3
2. Wettelijk en beleidsmatig kader	4
2.1 Europees beleid	4
2.2 Rijksbeleid.....	5
2.3 Provinciaal beleid	7
3. Bevoegdheden, uitvoeringseisen en vergunninghandhaving	8
3.1 Gemeente	8
3.2 Provincie	8
3.3 Rijk	10
4. Archeologie en cultuurhistorie in de ruimtelijke ordening	11
4.1 Archeologie en ruimtelijke ordening.....	11
4.2 Cultuurhistorie en ruimtelijke ordening.....	12
4.3 Archeologie en cultuurhistorie in ruimtelijke plannen	12
5. Landschaps- en bewoningsgeschiedenis gemeente Stadskanaal	13
5.1 Landschapsgeschiedenis.....	13
5.2 Bewoningsgeschiedenis.....	17
6. Archeologische en cultuurhistorische waarden	27
6.1 Waardekaart archeologie.....	27
6.2 Waardekaart historische geografie & cultuurlandschap	32
6.3 Waardekaart historische (steden)bouwkunde	36
6.4 Aandachtspuntenkaart	38
7. Gemeentelijk beleid archeologie en cultuurhistorie	41
7.1 Onderzoeksplicht archeologie en cultuurhistorie	41
7.2 Vrijstellingen onderzoeksplicht archeologie.....	41
7.3 Archeologie in bebouwd gebied.....	41
7.4 Eisen aan archeologisch onderzoek	42
7.5 Overige beleidsuitgangspunten	42
8. Bronnen	43
8.1 Literatuur.....	43
8.2 Overige bronnen (kaarten, internet).....	44
Bijlage I – Waardekaart archeologie	46
Bijlage II – Waardekaart historische geografie & cultuurlandschap	47
Bijlage III – Waardekaart historische (steden)bouwkunde	48
Bijlage IV – Aandachtspuntenkaart	49
Bijlage V – Kaart Archeologische Vondstlocaties	50
Bijlage VI – Lijst van rijksmonumenten	51
Bijlage VII – Tabel archeologische periodes	52
Bijlage VIII – Geologische en archeologische tijdschaal	53

1. Inleiding

1.1 Aanleiding en doel

In opdracht van de gemeente Stadskanaal heeft Libau Steunpunt een inventarisatie uitgevoerd van archeologische en cultuurhistorische waarden. Wet- en regelgeving op het gebied van monumentenzorg en ruimtelijke ordening verplicht de Nederlandse gemeenten om archeologische en cultuurhistorische waarden in de ruimtelijke planprocedures te betrekken en waardevolle resten te beschermen.

Met de onderhavige beleidsadviesnota en de bijbehorende waardekaarten (Waardekaart archeologie, Waardekaart historische geografie & cultuurlandschap en Waardekaart historische (steden)bouwkunde) creëert de gemeente Stadskanaal een kader ten behoeve van de omgang met bekende en te verwachten archeologische en cultuurhistorische waarden binnen het gemeentelijk grondgebied. De beleidsnota geeft inzicht in de gemeentelijke verantwoordelijkheden en bevoegdheden ten aanzien van het erfgoed en formuleert op hoofdlijnen de beleidsuitgangspunten voor wat betreft bescherming en beheer van dit erfgoed. De waardekaarten kunnen worden opgenomen in de verbeelding van bestemmingsplannen of kunnen dienen als input voor een gemeentelijk omgevingsplan (vooruitlopend op de Omgevingswet).

1.2 Werkwijze

Voor de inventarisatie van de binnen de gemeente Stadskanaal aanwezige en te verwachten archeologische, historisch-geografische, cultuurlandschappelijke en (steden)bouwkundige waarden is gebruik gemaakt van de volgende bronnen¹:

- Archeologische Monumentenkaart (AMK) voor de provincie Groningen
- rijksmonumentenregister
- aardkundige kaarten (geomorfologische kaart, bodemkaart van Nederland, fysisch-geografische kaart van de provincie Groningen)
- Actueel Hoogtebestand Nederland 2
- in Archis geregistreerde archeologische waarnemingen en vondstlocaties
- inventarisatie van gebieden waar in het verleden ontgravingen of andere bodemverstoringen hebben plaatsgevonden
- archeologische onderzoeksrapporten
- historisch kaartmateriaal
- historische en actuele luchtfoto's
- actuele beeldbestanden (o.a. Google Streetview)
- algemene en gebiedsspecifieke literatuur
- moderne digitale topografische kaart
- Cultuurhistorische Waardekaart van de provincie Groningen

In de analyses zijn de volgende elementen betrokken: bekende archeologische vindplaatsen, op basis van het landschap en de bewoningsgeschiedenis te verwachten archeologische waarden, historische boerderijplaatsen (archeologie), waardevolle erven, historische bebouwingszones, kerken, pastorieën, kerkhoven, begraafplaatsen, oude dorpsstructuren (o.a. brinken en essen), landschappelijke elementen (o.a. beekdalen en kronkelwaarden), natuurlijke en gegraven waterlopen (beken, rivieren, kanalen, wijken en diepen), wegen en paden, dijken, voordens/daloversteken en bruggen, sluizen, relictten van industrieën en oude infrastructuur (trambanen, spoorlijnen en bijbehorende elementen), groenstructuren voor 1970 (parken en bossen), waardevolle verkaveling, (steden)bouwkundige waarden en militair erfgoed.

De (steden)bouwkundige analyse richtte zich op de belangrijkste cultuurhistorische karakteristieken van de (dorps)gebieden met als doel het identificeren van zones binnen (dorps)gebieden die een hoge cultuurhistorische waarde vertegenwoordigen. Op verzoek van de gemeente zijn geen objectgerichte analyses van het gebouwd erfgoed uitgevoerd.

¹ Achterin dit document is een volledig overzicht van geraadpleegde bronnen opgenomen.

2. Wettelijk en beleidsmatig kader

In dit hoofdstuk komen de geldende wetten en het vigerend beleid op de verschillende overheidsniveaus aan de orde. Behalve het beleidskader op het gebied van de archeologie, het landschap en de gebouwde monumentenzorg is ook het wettelijk kader op het gebied van de monumentenzorg en de ruimtelijke ordening van belang. Het gemeentelijk beleid op het gebied van de archeologie en cultuurhistorie wordt mede ingegeven door het beleid en de wet- en regelgeving op deze gebieden van rijk en provincie. Daarnaast is het beleid op Europees niveau voor wat betreft archeologie verankerd in het Verdrag van Malta (1992), voor wat betreft het landschap in het Verdrag van Florence (2000) en voor wat betreft architectonische waarden in het Verdrag van Granada (1985).

2.1 Europees beleid

2.1.1 Verdrag van Valletta / Malta

Het Verdrag van Malta (Valletta) is op 16 januari 1992 ondertekend door de ministers van Cultuur van de landen aangesloten bij de Raad van Europa (voor Nederland het Ministerie van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur). Het Verdrag heeft als doel archeologische waarden in Europa te beschermen als onvervangbaar onderdeel van het cultureel erfgoed. Het accent ligt hierbij op het streven naar behoud en beheer van archeologische waarden in de bodem en op het zoveel mogelijk beperken van (de noodzaak van) archeologische opgravingen.

De implementatie van het Verdrag van Malta in de Nederlandse wetgeving heeft in 2007 plaatsgevonden. Bij de ratificatie van dit verdrag zijn de artikelen 5 en 6 voor de Nederlandse regering de kernpunten geweest. Met name deze artikelen hebben een doorvertaling gekregen in de huidige wetgeving op het gebied van de archeologische monumentenzorg en ruimtelijke ordening:

- artikel 5: Het verdrag bepaalt dat archeologische waarden voortaan expliciet dienen te worden meegenomen bij de besluitvorming over ruimtelijke ingrepen en dat de archeologische waarden waar mogelijk dienen te worden ontzien. Wanneer bescherming en inpassing van terreinen met archeologische waarden echter niet mogelijk is, zal de historische informatie door middel van verantwoord archeologisch onderzoek moeten worden veiliggesteld.
- artikel 6: De veroorzaker van de bodemverstoring is verantwoordelijk voor het tijdig (laten) uitvoeren van noodzakelijk archeologisch (voor)onderzoek en de financiering daarvan, het zogenaamde principe van "de verstoorder betaalt".

Bijkomende aspecten van de implementatie waren een herziening van het archeologiebestel, de komst van marktconform opererende archeologische bedrijven en de introductie van een kwaliteitssysteem.

2.1.2 Verdrag van Florence

Op 20 oktober 2000 is in Florence het Europees landschapsverdrag getekend. In 2005 heeft Nederland dit Verdrag van Florence, ook wel de Europese Landschapsconventie (ELC) genoemd, ondertekend en geratificeerd. In dit verdrag wordt het thema landschap integraal behandeld. Belangrijke doelen van dit verdrag zijn bescherming, beheer en inrichting van landschappen en het organiseren van Europese samenwerking op dit gebied. In Nederland is dit uitgewerkt in het Landschapsmanifest. Lidstaten verplichten zich ertoe:

- in hun wetgeving landschappen te erkennen als een essentieel onderdeel van de omgeving van mensen, als uitdrukking van de diversiteit van hun gezamenlijk cultureel en natuurlijk erfgoed, en als grondslag van hun identiteit
- landschapsbeleid te formuleren en te implementeren gericht op landschapsbescherming, -beheer en -inrichting middels het aannemen van specifieke maatregelen
- procedures in te stellen voor inspraak van het algemeen publiek
- lokale en regionale autoriteiten en andere partijen die belang hebben bij de formulering en implementatie van het landschapsbeleid, landschap mee te laten wegen in:
 - beleid op het gebied van ruimtelijke ordening en stadsplanning
 - cultureel, milieu-, landbouw-, maatschappelijk en economisch beleid
 - ander beleid dat rechtstreekse of niet-rechtstreekse gevolgen heeft voor het landschap

In de Nota Ruimte en de Structuurvisie Infrastructuur en Ruimte is door middel van de aanwijzing van Nationale Landschappen beleid opgenomen ten aanzien van bijzondere landschapswaarden. Daarnaast is hierin beleid opgenomen ten aanzien van algemene landschapswaarden. De doelstellingen ten aanzien van landschapsbehoud en -ontwikkeling zijn daarnaast opgenomen in sectorale wetgeving.

2.1.3 Verdrag van Granada

Op 3 oktober 1985 is tijdens de tweede ministersconferentie van de Raad van Europa, gehouden in Granada, een overeenkomst bereikt over het behoud van het architectonische erfgoed van Europa. Het Verdrag van Granada is op 25 november 1993 goedgekeurd door de Nederlandse Staat, op 15 februari 1994 geratificeerd en op 1 juni 1994 in werking getreden. In dit Verdrag van Granada staat dat de bescherming van het architectonisch erfgoed een essentieel doel is van de ruimtelijke ordening, zowel bij de planologische uitwerking als bij het vormgeven van ontwikkelingen. Onder architectonisch erfgoed wordt verstaan: monumenten, gebouwen die een architectonische eenheid vormen en waardevolle gebieden

2.2 Rijksbeleid

2.2.1 Wet op de archeologische monumentenzorg (Wamz)

De implementatie van het Verdrag van Malta heeft geleid tot de Wet op de archeologische monumentenzorg (Wamz). De Wamz is een wijzigingswet die tot aanpassing van de Monumentenwet 1988, Woningwet, Ontgrondingenwet en Wet milieubeheer heeft geleid. De bepalingen uit de Wamz zijn per 1 juli 2016 opgenomen in de Erfgoedwet (zie onder).

2.2.2 Monumentenwet 1988

Een van de belangrijkste uitgangspunten van het Verdrag van Malta, namelijk het rekening houden met en ontzien van archeologische waarden bij (de besluitvorming over) ruimtelijke ingrepen, is verankerd in de artikelen 38a t/m 41 van de Monumentenwet 1988. In Artikel 38a wordt gesteld dat de gemeenteraad bij de vaststelling van een bestemmingsplan als bedoeld in artikel 3.1. Wet op de ruimtelijke ordening (2008) en bij de bestemming van de in het plan begrepen grond, rekening houdt met de in de grond aanwezige dan wel te verwachten monumenten. In de andere artikelen wordt geregeld dat de gemeente een aanvrager van een omgevingsvergunning voor aanleg-, bouw- en sloopactiviteiten en activiteiten als bedoeld in artikel 2.1, eerste lid, onderdeel c, van de Wet algemene bepalingen omgevingsrecht, kan verplichten tot het overleggen van een archeologisch rapport (i.e. archeologisch vooronderzoek). Daarnaast is in de Monumentenwet geregeld dat het Rijk beschermde stad- en dorpsgezichten aan kan wijzen.

Sinds 1 juli 2016 is de Erfgoedwet van kracht (zie paragraaf 2.2.7). Deze wet bundelt verschillende wet- en regelgevingen op het gebied van cultureel erfgoed in Nederland. De Erfgoedwet vervangt eerdere regelingen, waaronder de Monumentenwet 1988, die hiermee grotendeels is komen te vervallen. Voor de artikelen uit de Monumentenwet 1988 die betrekking hebben op de fysieke leefomgeving/ruimtelijke ordening is een overgangsbepaling opgenomen. De artikelen blijven van kracht tot de invoering van de Omgevingswet (zie paragraaf 2.2.7).

2.2.3 Wet ruimtelijke ordening en Besluit ruimtelijke ordening

Per 1 juli 2008 is de nieuwe Wet ruimtelijke ordening (Wro) in werking getreden. Binnen de Wro vormt het bestemmingsplan een belangrijk instrument. De gemeente bepaalt door middel van het bestemmingsplan welke inrichting, bebouwing en welk grondgebruik in het plangebied is toegestaan. De Wro biedt de mogelijkheid om aan een gebied één of meer bestemmingen toe te kennen. Dit biedt de mogelijkheid om door middel van het toekennen van dubbelbestemmingen en de daaraan verbonden regels en beperkingen (verwachte) waarden binnen een gebied te beschermen.

Het Besluit op de ruimtelijke ordening (Bro) is een nadere uitwerking van de Wro en bevat onder meer bepalingen over bestemmingsplannen, tegemoetkoming in schade en grondexploitatie. In het Bro staat onder artikel 3.1.6 aangegeven dat een bestemmingsplan evenals een ontwerp hiervoor vergezeld moet gaan van een toelichting, met onder meer een beschrijving van de wijze waarop met de in het gebied aanwezige cultuurhistorische waarden en in de grond aanwezige of te verwachten archeologie rekening is gehouden.

De Wro en Bro zullen op termijn worden vervangen door de Omgevingswet (zie paragraaf 2.2.7).

2.2.4 Wet algemene bepalingen omgevingsrecht

In de Monumentenwet 1988 wordt in de artikelen 39, 40 en 41 aangegeven dat de aanvragers van een omgevingsvergunning als bedoeld in onderstaande artikelen van de Wet algemene bepalingen omgevingsrecht verplicht kunnen worden gesteld om een rapport te overleggen waarin de archeologische waarde van het terrein dat blijkens de aanvraag zal worden verstoord naar het oordeel van het bestuursorgaan dat bevoegd is die vergunning te verlenen, in voldoende mate is vastgesteld. Het gaat hierbij om de volgende activiteiten:

- een aanlegactiviteit als bedoeld in artikel 2.1, eerste lid, onderdeel b, van de Wet algemene bepalingen omgevingsrecht (verwoord in artikel 39 Monumentenwet 1988)
- een bouwactiviteit als bedoeld in artikel 2.1, eerste lid, onderdeel a, van de Wet algemene bepalingen omgevingsrecht (verwoord in artikel 40 Monumentenwet 1988)
- een activiteit als bedoeld in artikel 2.1, eerste lid, onderdeel c, van de Wet algemene bepalingen omgevingsrecht (artikel 41, eerste lid Monumentenwet 1988)
- een sloopactiviteit als bedoeld in artikel 2.1, eerste lid, onderdeel h, van de Wet algemene bepalingen omgevingsrecht (artikel 41, tweede lid Monumentenwet 1988)

De Wabo zal op termijn worden vervangen door de Omgevingswet (zie paragraaf 2.2.7).

2.2.5 Wet milieubeheer

De Wet milieubeheer heeft betrekking op een aantal algemene onderwerpen op het gebied van de milieuhygiëne. De wet bevat verder een procedure die ontworpen is om projecten te beoordelen waarvan aangenomen kan worden dat zij mogelijk aanzienlijke milieueffecten veroorzaken, de zogenoemde milieu effectrapportage (m.e.r.). Deze milieueffecten dienen beoordeeld te worden alvorens toestemming kan worden verleend voor de uitvoering van die projecten. Tot de zaken die onderzocht dienen te worden, behoren ook de effecten van de voorgenomen werkzaamheden op aanwezige cultuurhistorische waarden. Voor de zogeheten m.e.r.-plichtige projecten geldt dus een onderzoeksplicht om cultuurhistorische waarden (waaronder archeologische waarden) op te sporen. Deze regel geldt evenwel alleen voor projecten waarvan voorzien wordt dat die aanzienlijke effecten voor het milieu zullen hebben. Vrijwel alle projecten in het stedelijk gebied vallen vanwege hun veelal beperkte omvang buiten dit criterium en zijn dus vaak niet m.e.r.-plichtig.

Sinds 21 juli 2004 dient ook de Europese Richtlijn 2001/42/EG betreffende de milieubeoordeling van plannen en programma's met aanzienlijke effecten voor het milieu (incl. archeologisch erfgoed) gevolgd te worden. Deze richtlijn is de zogenoemde Strategische Milieubeoordeling (SMB) en richt zich onder meer op planologische plannen en programma's die het kader vormen voor activiteiten die m.e.r.-plichtig zijn. Op basis van een aanpassing van Artikel 4.9 van de Wet milieubeheer dient de provincie er voor te zorgen dat eventueel aangewezen archeologische attentiegebieden opgenomen worden in het provinciale milieuplan.

De Wet milieubeheer zal op termijn worden vervangen door de Omgevingswet (zie paragraaf 2.2.7).

2.2.6 Ontgrondingenwet

De Ontgrondingenwet stelt regels voor het uitvoeren van ontgrondingen. Op grond van deze wet kan een vergunning verplicht gesteld worden, alvorens een gebied ontgrond kan worden. In de Wamz is een voorstel (artikel II) opgenomen voor aanpassing van de Ontgrondingenwet (artikelen 3 en 3a). Op basis van deze wijziging kan de aanvrager van een ontgrondingvergunning verplicht gesteld worden archeologisch vooronderzoek te laten verrichten. Het is aan de vergunningverlenende instantie, veelal de provincie, om te beslissen of dat nodig is en welke consequenties aan de uitkomsten van het waardestellend archeologisch rapport verbonden worden.

De Ontgrondingenwet wordt op termijn vervangen door de Omgevingswet (zie paragraaf 2.2.7).

2.2.7 Erfgoedwet en Omgevingswet

In de nabije toekomst zal de erfgoedzorg een nieuwe wettelijke basis krijgen in een combinatie van de Erfgoedwet en de Omgevingswet. De Erfgoedwet is al in werking getreden per 1 juli 2016 en bundelt bestaande wet- en regelgeving voor behoud en beheer van het cultureel erfgoed in Nederland. Deze wet heeft daarmee 6 eerdere wetten en regelingen vervangen, waaronder de Monumentenwet 1988. Naast het samenbrengen van verschillende regelingen bevat de Erfgoedwet op een aantal punten nieuwe bepalingen ten opzichte van de huidige wet- en regelgeving voor het cultureel erfgoed, waaronder de certificering van archeologische bedrijven en de aanwijsprocedure van rijksmonumenten.

De Omgevingswet, die naar verwachting in 2018 van kracht wordt, vormt één wet die alle wetten en regels op het gebied van de leefomgeving vereenvoudigt en bundelt. Onderdelen van de Monumentenwet die de fysieke leefomgeving betreffen, gaan naar de Omgevingswet. Voor een aantal onderdelen uit de Monumentenwet is in de Erfgoedwet een overgangsregeling opgenomen voor de periode 2016-2018. Het betreft artikelen met betrekking tot vergunningen tot wijziging, sloop of verwijdering van rijksmonumenten, artikelen betreffende verordeningen, bestemmingsplannen, vergunningen en ontheffingen op het gebied van archeologie en de bescherming van stads- en dorpsgezichten. Hiervoor geldt dat de bepalingen in de Monumentenwet 1988 van kracht blijven tot de invoering van de Omgevingswet.

Bij de behandeling van de Omgevingswet in de Tweede Kamer zijn verscheidene amendementen ingediend. Voor de archeologische monumentenzorg is het amendement van het Kamerlid Ronnes van belang.² Dit amendement betreffende de archeologische verwachtingswaarden stelt dat de zinsnede 'bekende of te verwachten' moet worden vervangen door 'bekende of *aantoonbaar* te verwachten'. Doel van deze wijziging is om er voor te zorgen dat de bescherming van archeologische waarden is gebaseerd op expliciete en specifiek lokale archeologische en bodemkundige informatie. Dit betekent in de praktijk dat gemeenten archeologische deskundigheid in huis zullen moeten halen om archeologische verwachtingen vast te kunnen leggen in een omgevingsplan. Voor het overgrote deel van de gemeenten binnen de provincie Groningen geldt dat deze werkwijze al sinds jaar en dag wordt gehanteerd. Met de door Libau opgestelde onderhavige nota en bijbehorende beleidskaart Archeologie voldoet de gemeente Stadskanaal aan deze voorwaarden.

² Officieel: *Amendement van het lid Ronnes dat regelt dat gemeenten te verwachten archeologische monumenten alleen in hun omgevingsplannen kunnen beschermen als dit aantoonbaar is*. Aangenomen op 30 juni 2015.

2.3 Provinciaal beleid

2.3.1 Strategisch Beleidskader Cultuur 2017-2020

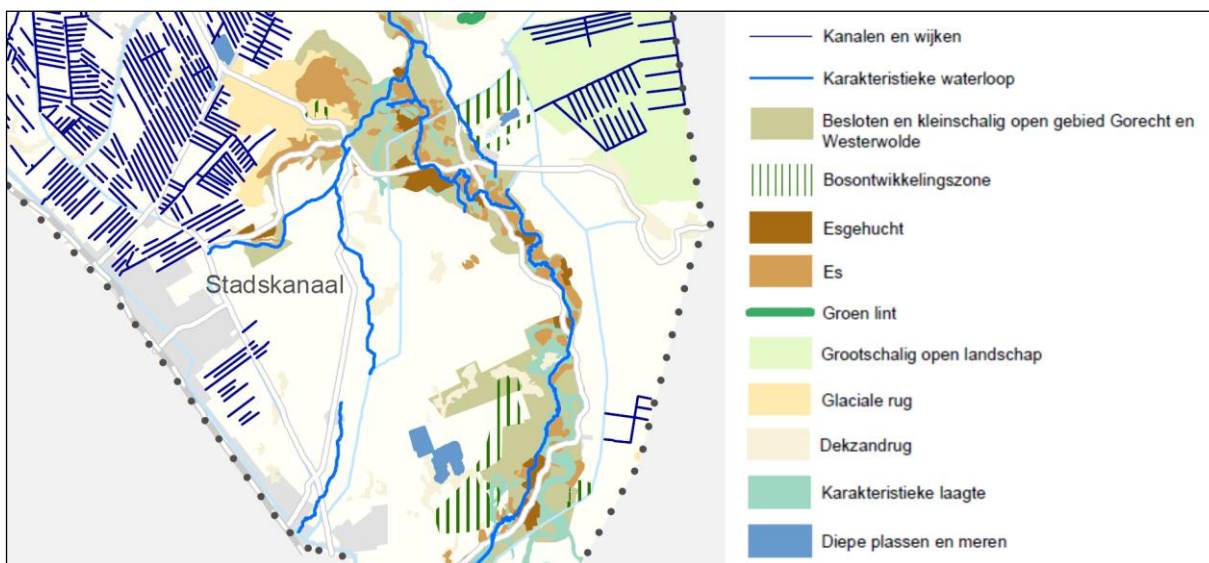
De ambities van de provincie Groningen op het gebied van cultuur (waaronder erfgoed) is beschreven in het Strategisch Beleidskader Cultuur 2017-2020 '*Grenzeloos cultuur: voor iedereen, met iedereen*'. De provincie Groningen zet hierbij naast het uitvoeren van de eigen wettelijke taken op het gebied van archeologie en cultuurhistorie in op het ondersteunen van andere overheden en organisaties op het gebied van (im)materieel erfgoed.

Zoals de Wet op de archeologische monumentenzorg (Wamz 2007) voorschrijft, houdt de provincie een depot voor bodemvondsten. Samen met Drenthe en Fryslân is de provincie Groningen verantwoordelijk voor het Noordelijk Archeologisch Depot (NAD) in Nuis, waar bodemvondsten worden opgeslagen en kunnen worden geraadpleegd. Daarnaast fungeert het NAD als informatiecentrum.

2.3.2 Omgevingsvisie 2016-2020 en Omgevingsverordening 2016

In de Omgevingsvisie Provincie Groningen 2016-2020 wordt aandacht besteed aan archeologie en cultuurhistorie als onderdeel van het provinciaal belang *Beschermen Landschap en Cultureel Erfgoed*. De provincie richt zich op het beschermen en versterken van de landschapsstructuren die bijdragen aan de identiteit en de variëteit van de diverse landschappen in de provincie. Hieronder vallen het behoud en de versterking van cultuurhistorische, natuurlijke, archeologische en aardkundige waarden van het landschap, waarbij met name de samenhangende landschapsstructuur van groot belang wordt geacht. De provincie onderscheidt hiervoor zeven deelgebieden. De gemeente Stadskanaal ligt binnen de deelgebieden Westerwolde en Veenkoloniën.

In de Omgevingsverordening Provincie Groningen 2016 zijn regels opgenomen ter bescherming van het landschap en de kernkarakteristieken (Titel 2.13) zoals weergegeven op kaart 7 (zie figuur 1). Daarnaast heeft de provincie Groningen bepalingen opgenomen met betrekking tot karakteristieke gebouwen. Onder karakteristieke gebouwen wordt verstaan: gebouwen die kunnen worden beschouwd als een onderdeel van het cultureel erfgoed vanwege hun cultuurhistorische waarde, architectonische- en/of kunsthistorische waarde, situationele- en/of ensemblewaarde, gaafheid en/of herkenbaarheid of zeldzaamheid.

Figuur 1 Uitsnede van kaart 7 uit de Omgevingsverordening Groningen 2016 met daarop de te beschermen landschappelijke karakteristieken binnen de gemeente Stadskanaal

2.3.5 Interbestuurlijk Toezicht

Sinds oktober 2012 is met de Wet revitalisering generiek toezicht (Wet RGT) het toezicht van de ene overheid op de andere overheid veranderd. Het uitgangspunt van deze wet is vertrouwen; het vertrouwen dat een bestuurslaag haar taken goed uitoefent en dat de horizontale verantwoording - van college van burgemeester en wethouders aan gemeenteraad en van Gedeputeerde Staten aan Provinciale Staten - op orde is. Met de nieuwe vorm van interbestuurlijk toezicht richt de provincie zich als toezichthouder voornamelijk op de taken die gemeenten uitvoeren op het gebied van financiën, water, omgevingsrecht, archieven, ruimtelijke ordening, archeologie en monumenten.

3. Bevoegdheden, uitvoeringseisen en vergunninghandhaving

3.1 Gemeente

De gemeenten zijn in grote mate verantwoordelijk voor het beleid op het gebied van archeologie en cultuurhistorie (zie hoofdstuk 2). De gemeente Stadskanaal heeft haar taak in deze genomen door de vervaardiging van de onderhavige beleidsnota en de bijbehorende Waardekaart archeologie, Waardekaart historische geografie & cultuurlandschap en Waardekaart historische (steden)bouwkunde.

3.1.1 Ruimtelijke plannen

De uitgangspunten van het gemeentelijk beleid op het gebied van archeologie en cultuurhistorie worden verankerd in de ruimtelijke plannen van de gemeente. Binnen het kader van deze ruimtelijke plannen is de gemeente Stadskanaal ten aanzien van archeologische en cultuurhistorische waarden het bevoegd gezag. Deze verantwoordelijkheid betreft naast reeds bekende archeologische en cultuurhistorische resten, ook de te verwachten archeologische resten. Deze resten worden middels regels in ruimtelijke plannen beschermd.

De gemeente is bevoegd om ingrepen of wijzigingen aan een archeologisch terrein toe te staan. Aan de beslissing hierover ligt een advies van een (senior)archeoloog ten grondslag. Waar het ingrepen of wijzigingen betreft aan cultuurhistorische waarden kan advies ingewonnen worden bij adviseurs op het gebied van cultuurhistorie of een landschapsdeskundige. Adviezen en beslissingen zijn gebonden aan de beleidsuitgangspunten die in de onderhavige nota zijn geformuleerd.

Een uitzondering hierop vormen de archeologische rijksmonumenten, waarover de minister (en in zijn/haar naam de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed) beslist. Binnen de gemeente Stadskanaal liggen op dit moment geen terreinen die zijn aangewezen als archeologisch rijksmonument.

Wanneer sprake is van grootschalige ontgroningen (> 10.000 m³) kan de provincie het bevoegde gezag zijn. Indien echter archeologische resten (bekende resten, verwachte resten) door een ontgroning in het geding zijn, zal doorgaans de gemeente bevoegd gezag zijn; immers de bekende en te verwachten archeologische waarden zijn door regels (omgevingsvergunningplicht) in het bestemmingsplan beschermd.

3.1.2 Archeologisch onderzoek

Indien onderzoek naar archeologische resten aan de orde is, geeft de gemeente Stadskanaal de randvoorwaarden voor de uitvoering van dat onderzoek. Deze randvoorwaarden gelden zowel voor prospectief onderzoek (oppervlakte-karteringen en veldkarteringen, boor- en sonderingsonderzoek, geofysisch onderzoek) als gravend onderzoek (proefsleuvenonderzoek en opgravingen).

De randvoorwaarden worden door de gemeente geformuleerd in een Plan van Aanpak (PvA) voor prospectief onderzoek of in een Programma van Eisen (PvE) voor gravend onderzoek (conform de vigerende Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie). De gemeente houdt toezicht op de uitvoering van archeologisch onderzoek. Bovendien kan de gemeente lopende het onderzoek wijzigingen in een Programma van Eisen aanbrengen, indien daar uit wetenschappelijk oogpunt of uit uitvoeringstechnisch oogpunt aanleiding toe is. De gemeente toetst (concept-)rapportages van onderzoek.

3.1.3 Handhaving

Overtredingen van voorschriften, gesteld bij of krachtens de Wet algemene bepalingen omgevingsrecht (Wabo) zijn in gevolge van de Wet op de economische delicten een strafbaar feit (Artikel 1a). Wanneer vergunningplichtige werkzaamheden worden uitgevoerd zonder dat hiervoor vergunning is verleend en er monumentale waarden in het geding zijn, doet de gemeente hiervan aangifte en zal proces-verbaal worden opgemaakt. De strafbepaling is aan Justitie. De gemeente kan eisen dat schade wordt hersteld, zo nodig door middel van het opleggen van een dwangsom (Artikel 5:32 van de Algemene wet bestuursrecht).

3.2 Provincie

De provincie speelt in sommige situaties een rol binnen de archeologische monumentenzorg. Zo is de provincie met betrekking tot het behoud en beheer van archeologische waarden bij ontgroningen van meer dan 10.000 m³ verantwoordelijk voor het verlenen van ontgrondingsvergunningen.

3.2.1 Ontgrondingsvergunningen

Er is sprake van ontgroning als het maaiveld of de bodem van een water wordt verlaagd: de bodem wordt door afgraving ontdaan van een laag grond. Ontgroningen worden uitgevoerd voor bijvoorbeeld de winning van zand en klei of bij de aanleg van wegen. Ook egalisaties of diepploegen van landbouwgronden zijn ontgroningen. Niet in alle gevallen is een vergunning nodig. Een opsomming van de vrijstellingen staat in de Ontgrondingenverordening Groningen 1998. Meestal moet een vrijgestelde ontgroning gemeld worden bij de provincie. Dit laat overigens onverlet dat voor de betreffende werkzaamheden een omgevingsvergunning van de gemeente vereist kan zijn.

3.2.2 Handhaving

De provincie treedt hard op als vergunningplichtige werkzaamheden worden uitgevoerd zonder vergunning, oftewel bij een illegale ontgroning. Er wordt altijd proces verbaal opgemaakt. De illegale ontgroningen vallen onder de Wet op de economische delicten. Het is aan Justitie om te bepalen of een boete wordt opgelegd. Eventueel moeten de reeds uitgevoerde ontgroningen worden hersteld.

3.2.3 Archeologisch depot

De provincie heeft (mits gemeenten niet zelf beschikken over een archeologisch depot) een wettelijke depottaak, wat inhoudt dat alle vondsten en documentatie behorend bij archeologisch onderzoek bewaard dienen te worden in het provinciaal depot voor bodemvondsten (artikel 51 en 52 Monumentenwet 1988). Bovendien is de provincie eigenaar van alle roerende monumenten die zijn gevonden bij het doen van opgravingen en waarop niemand zijn recht van eigendom kan bewijzen (Erfgoedwet Artikel 5.7). De provincies Groningen, Friesland en Drenthe beschikken over een gezamenlijk depot, het Noordelijk Archeologisch Depot (NAD), dat in Nuis gehuisvest is. De gemeente Stadskanaal beschikt niet over een gemeentelijk archeologisch depot en is derhalve verplicht van de provinciale depotruimte in Nuis gebruik te maken.

3.2.4 Vondstmeldingen en attentiegebieden

In het Cultuurconvenant tussen Rijk en provincie is afgesproken dat de provincie de archeologische vondstmeldingen van amateurs registreert. Verder heeft de provincie op basis van de wetgeving de mogelijkheid om zogenoemde attentiegebieden aan te wijzen. Voor deze attentiegebieden dienen gemeenten binnen een bepaalde periode een nieuw bestemmingsplan te maken, waarin bescherming van het erfgoed is geregeld.

Figuur 2 Noordelijk Archeologisch Depot te Nuis. Stellingen met dozen vol vondstmateriaal afkomstig van archeologische onderzoeken (foto: NAD Nuis).

4. Archeologie en cultuurhistorie in de ruimtelijke ordening

Kerndoelstelling van de wetgeving op het gebied van de archeologische monumentenzorg is het behoud van archeologische waarden *in situ*. Het nastreven van het behoud van het archeologisch erfgoed in de bodem is dan ook één van de belangrijkste verantwoordelijkheden van de gemeente. Daarnaast is de gemeente verantwoordelijk voor het behoud van andere cultuurhistorische waarden, te weten de 'historische (steden)bouwkunde / bovengrondse monumentenzorg' en het 'cultuurlandschap / historische geografie'. Het Besluit ruimtelijke ordening (Bro) regelt de borging van zowel de archeologische (verwachtings)waarden als de cultuurhistorische (bouwkundige en cultuurlandschappelijke) waarden bij ruimtelijke plannen. Archeologie en cultuurhistorie dienen volwaardig deel uit te maken van het gemeente beleid op het gebied van ruimtelijke ordening.

4.1 Archeologie en ruimtelijke ordening

4.1.1 Wettelijke instrumenten

In de artikelen 38 t/m 41 van de Monumentenwet 1988 staan de instrumenten aangegeven die de gemeente ten dienste staan ten behoeve van de archeologische monumentenzorg³:

- Artikel 38: archeologieverordening of erfgoedverordening
De gemeenteraad kan in het belang van de archeologische monumentenzorg bij verordening regels laten vaststellen ter uitvoering van het gemeentelijke archeologiebeleid. Deze verordening is van toepassing voor zover niet in een geldend bestemmingsplan als bedoeld in artikel 3.1 van de Wet ruimtelijke ordening ter bescherming van het archeologisch erfgoed regels zijn gegeven met betrekking tot bouw- en andere werkzaamheden.
- Artikel 38a: Bestemmingsplan of beheersverordening
Bij nieuw vast te stellen bestemmingsplannen of beheersverordeningen als bedoeld in artikel 3.1, onderscheidenlijk artikel 3.38, van de Wet ruimtelijke ordening dient de gemeente rekening te houden met de bekende en te verwachten archeologische waarden. Met deze archeologische informatie kan de gemeente besluiten tot planaanpassing teneinde aangetoonde waardevolle archeologische waarden te behouden. Voorts kan de gemeente beschermende regels opstellen over het gebruik van de grond. De kosten die voortkomen uit archeologisch (voor)onderzoek kunnen worden verhaald op de initiatiefnemer ofwel de "verstoorder".
- Artikel 39: Omgevingsvergunning voor een aanlegactiviteit
Artikel 39, eerste lid van de Monumentenwet 1988 stelt dat bij een bestemmingsplan een omgevingsvergunning voor een aanlegactiviteit als bedoeld in artikel 2.1, eerste lid, onderdeel b, van de Wet algemene bepalingen omgevingsrecht verplicht kan worden gesteld. Van de aanvrager van een omgevingsvergunning voor een aanlegactiviteit kan geëist worden dat hij een rapport (archeologisch bureauonderzoek) overlegt waarin de archeologische waarde van het te verstoren terrein voldoende is vastgesteld. De aanvrager kan verplicht worden tot het doen van opgravingen of kan verplicht worden de bodemverstorende activiteiten te laten plaatsvinden onder begeleiding van een archeoloog.
- Artikel 40: Omgevingsvergunning voor een bouwactiviteit
Artikel 40, eerste lid van de Monumentenwet 1988 stelt dat bij een bestemmingsplan een omgevingsvergunning voor een bouwactiviteit als bedoeld in artikel 2.1, eerste lid, onderdeel a, van de Wet algemene bepalingen omgevingsrecht verplicht kan worden gesteld. Aan de omgevingsvergunning voor een bouwactiviteit kunnen voorschriften worden verbonden die zijn vastgesteld krachtens artikel 2.22, derde lid, onderdeel d van de Wet algemene bepalingen omgevingsrecht.
- Artikel 41: Omgevingsvergunning voor een project
Zo ook kan de aanvrager van een project als bedoeld in artikel 2.1, eerste lid, onderdeel c (zie onder 1), en artikel 2.1, eerste lid, onderdeel h (zie onder 2), van de Wet algemene bepalingen omgevingsrecht verplicht worden tot het overleggen van een dergelijk rapport. Het gaat hierbij om:
 - het gebruiken van gronden of bouwwerken in strijd met het bestemmingsplan, een beheersverordening, een exploitatieplan, de regels gesteld krachtens artikel 4.1, derde lid, of 4.3, derde lid, van de Wet ruimtelijke ordening of een voorbereidingsbesluit voor zover toepassing is gegeven aan artikel 3.7, vierde lid, tweede volzin, van die wet
 - het slopen van een bouwwerk in een beschermd stads- of dorpsgezicht

4.1.2 Kosten van archeologisch onderzoek

Een van de uitgangspunten van het Verdrag van Malta is dat de veroorzaker van de bodemverstoring verantwoordelijk is voor het tijdig (laten) uitvoeren van noodzakelijk archeologisch (voor)onderzoek en de financiering daarvan. Tegenover de verantwoordelijkheid van de "verstoorder" om te betalen voor de schade die hij toebrengt aan het archeologisch erfgoed, staat de verantwoordelijkheid van het verplichtende bestuursorgaan de redelijkheid van de kosten te bewaken. Het gaat hierbij voornamelijk om excessieve kosten als gevolg van opgravingen. In geval van excessieve onderzoekskosten kan het Rijk (een deel van) de kosten voor zijn rekening nemen.

³ In de Erfgoedwet is geregeld dat dit deel van de Monumentenwet van kracht blijft tot de invoering van de Omgevingswet.

4.2 Cultuurhistorie en ruimtelijke ordening

Eén van de doelstellingen van de Modernisering van de Monumentenzorg (beleidsbrief MoMo van het ministerie van OCW uit 2009) is het belang van cultuurhistorie mee laten wegen in de ruimtelijke ordening. Cultuurhistorische waarden dienen volwaardig deel uit te maken van een bestemmingsplan en van de hierin opgenomen regels. De Memorie van Toelichting bij het Besluit ruimtelijke ordening zegt hierover het volgende: *"Bij cultuurhistorische waarden gaat het over de positieve waardering van sporen, objecten, patronen en structuren die zichtbaar of niet zichtbaar onderdeel uitmaken van onze leefomgeving en een beeld geven van een historische situatie of ontwikkeling. In veel gevallen bepalen deze cultuurhistorische waarden de identiteit van een plek of gebied en bieden ze aanknopingspunten voor toekomstige ontwikkelingen. Deze cultuurhistorische elementen kan men niet allemaal als beschermd monument of gezicht aanwijzen, maar zijn wel onderdeel van de manier waarop we ons land beleven, inrichten en gebruiken"*.

Onder cultuurhistorische waarden worden zowel de historische (steden)bouwkunde en de bovengrondse monumentenzorg (gebouwde monumenten, beschermde stads- en dorpsgezichten, buitenplaatsen en historische boerderijen) gerekend, alsook de cultuurlandschappelijke waarden en de historische geografie (parken, beplanting, dijken, watergangen, verkavelingspatronen en ontginningsassen).

In het Besluit op de ruimtelijke ordening (Bro) is bepaald dat in een bestemmingsplan dan wel een milieueffectrapport een beschrijving wordt gegeven van de wijze waarop met de in het betreffende gebied aanwezige cultuurhistorische waarden en in de grond aanwezige of te verwachten monumenten rekening is gehouden.

4.3 Archeologie en cultuurhistorie in ruimtelijke plannen

De huidige wetgeving verplicht gemeenten om bij het opstellen van nieuwe bestemmingsplannen de aspecten archeologie en cultuurhistorie nader uit te werken in de toelichting of in de ruimtelijke onderbouwing. De voorwaarden die ten aanzien van deze archeologische c.q. cultuurhistorische waarden gesteld worden, moeten gebaseerd zijn op kennis over verwachte en bekende archeologische waarden, en op kennis over cultuurhistorische waarden, zoals deze zijn weergegeven op de Waardekaart archeologie, Waardekaart historische geografie & cultuurlandschap en Waardekaart historische (steden)bouwkunde van de gemeente Stadskanaal.

Met de invoering van de Omgevingswet in 2018 zullen in het gemeentelijk omgevingsplan kaders en aanwijzingen moeten worden geformuleerd ten aanzien van het behoud van cultureel erfgoed, met inbegrip van bekende of aantoonbaar te verwachten archeologische monumenten.

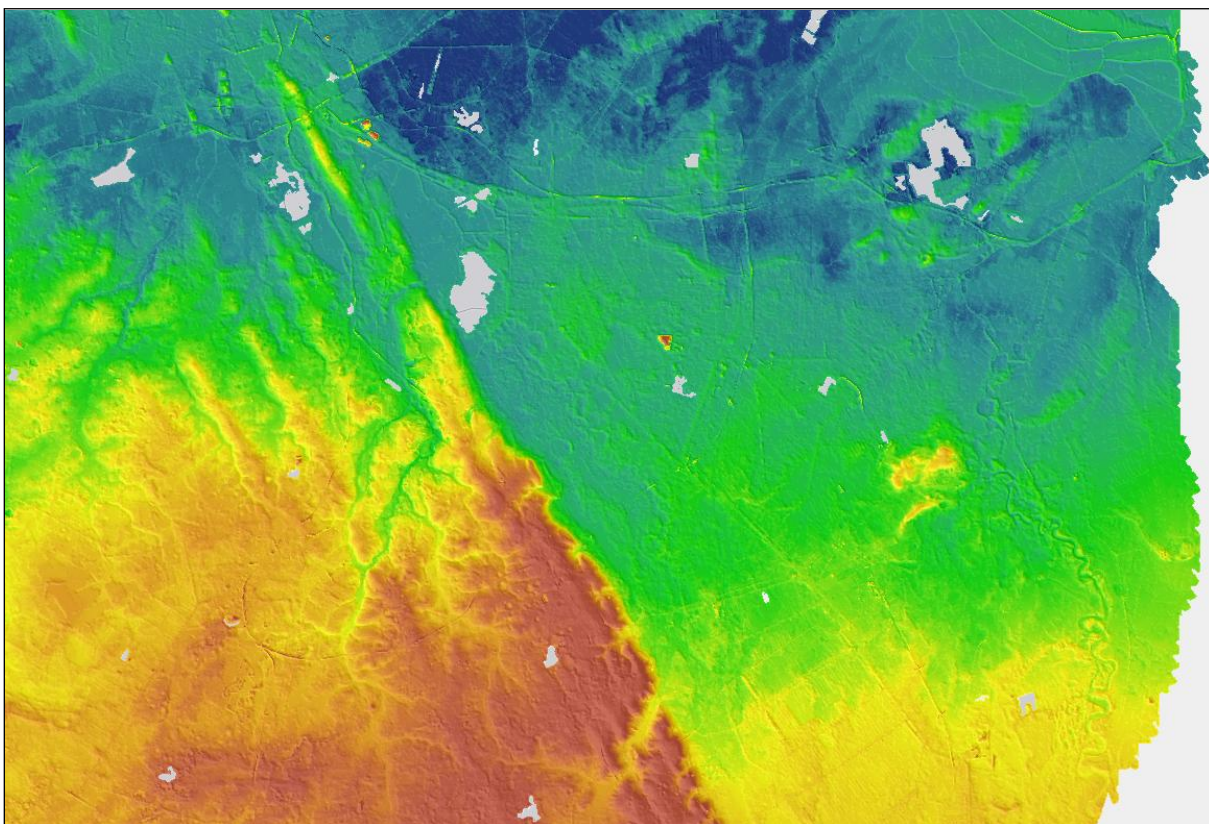
5. Landschaps- en bewoningsgeschiedenis gemeente Stadskanaal

5.1 Landschapsgeschiedenis

Het (zichtbare) landschap in Noord-Nederland is vooral gevormd tijdens de laatste twee ijstijden (glacialen). Tijdens de voorlaatste ijstijd (saalien; ca. 240.000 tot 128.000 jaar geleden) was het noordelijke deel van Europa bedekt met een dik pakket landijs. Het landijs bestond uit lobvormige ijstongen die soms een doorsnede hadden van enkele tientallen kilometers. Door afzetting van keileem onder het ijs en door opstuwing van oudere afzettingen aan de randen van het ijs, ontstonden in heel Noord-Nederland keileemruggen en stuwwallen. In de huidige gemeente Stadskanaal ontstonden hierdoor onder andere de Tichelberg en de Onstwedder Holte.

Aan het eind van het saalien ontstond als gevolg van uitschuring door een ijstong het circa 20 kilometer brede oerstroombetal van de Hunze. Dit Hunzedal wordt in het westen scherp begrensd door de Hondsrug (zie figuur 4). De oostelijke dalrand is door opvulling met jonger sediment niet goed meer aan het oppervlak waarneembaar.

Het gebied ten oosten van de huidige Hunze wordt aangeduid als de Hunzevlakte (het huidige veenkoloniale gebied). Deze Hunzevlakte strekt zich uit tot aan het stroomgebied van het Pagediep, dat de overgang markeert naar het zandgebied van Westerwolde. Een brede zone langs het Stadskanaal en Musselkanaal maakt deel uit van de Hunzevlakte.

Figuur 4 Hoogtereliëfkaart waarop de scherpe overgang tussen de Hondsrug en het Hunzedal goed te zien is

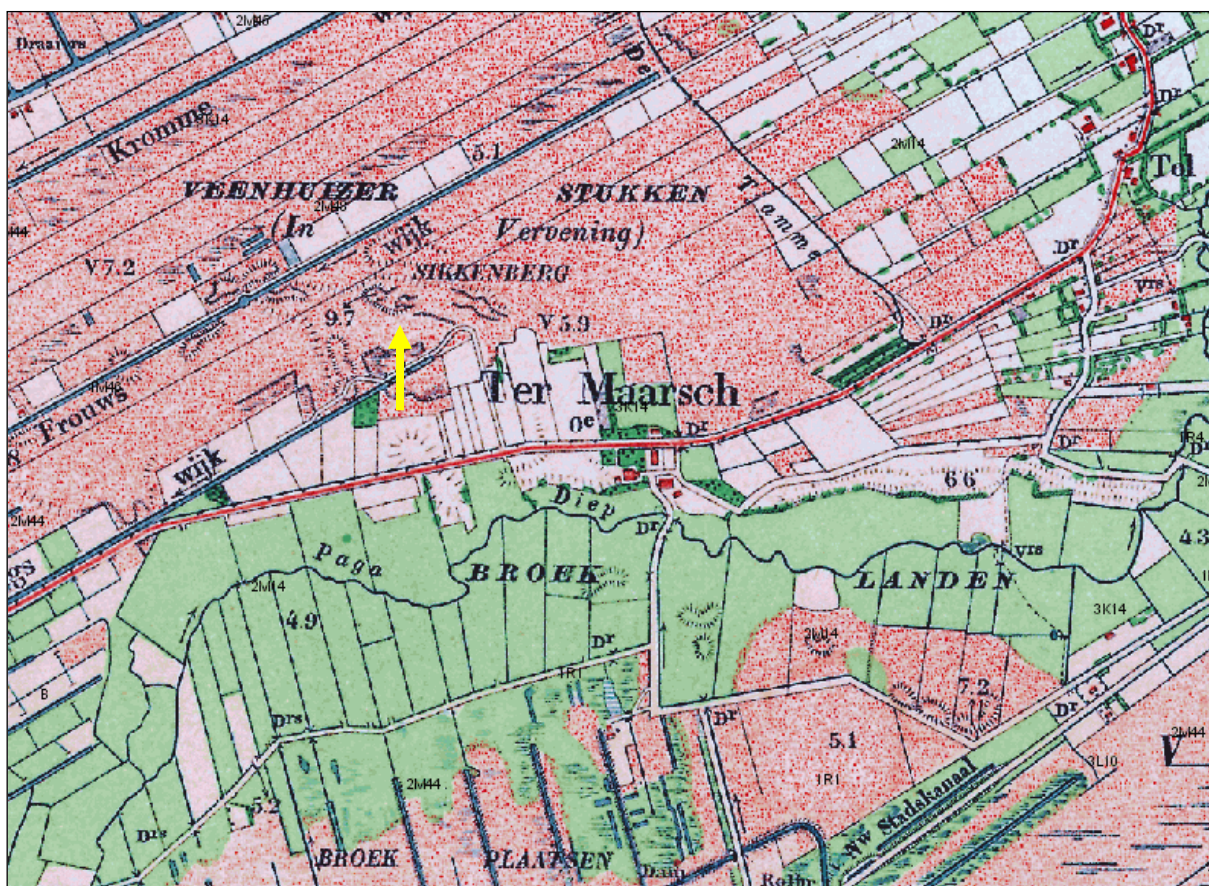
Na de ijstijd van het saalien volgde het relatief warme eemien (ca. 128.000 tot 116.000 jaar geleden), waarin de ijskappen smolten en de zeespiegel steeg. De lager gelegen delen van het landschap werden overstroomd door de Eemzee. Deze zee drong ook diep door in het Hunzedal (tot aan Gasselternijveen) en liet er een pakket mariene afzettingen in de vorm van grovere zanden achter. Meer landinwaarts in het Hunzedal kon als gevolg van verslechterde afwatering op grote schaal veen tot ontwikkeling komen. De hoger gelegen delen van het landschap raakten geleidelijk aan bedekt met een dicht loofbos.

Na het klimaatoptimum in het eemien nam de gemiddelde temperatuur weer af, waardoor het loofbos geleidelijk veranderde in een naaldbos en uiteindelijk in een 'open parklandschap' met heide. Hiermee begon de laatste ijstijd, het weichselien (ca. 116.000 - 11.500 jaar geleden). Hoewel het landijs Nederland in deze laatste ijstijd niet bereikte, lag Nederland in de koudste perioden wel volop in de zogenaamde periglaciaalzone (onder invloed van het ijs). Karakteristiek hiervoor was een vrijwel constant bevroren ondergrond, de permafrost. In tegenstelling tot de ondergrond ontthoofde de bovengrond in de zomer wel.

Door de bevroren ondergrond zakte het smeltwater niet weg, maar stroomde oppervlakkig naar lager gelegen delen. Rivieren zoals de Hunze en de Eems moesten grote hoeveelheden smeltwater met sediment uit de ontthoofde toplaag afvoeren, waardoor de beddingen verstopt raakten. Door de permanent bevroren ondergrond konden de rivieren zich niet meer diep insnijden en werden voortdurend nieuwe beddingen gevormd. De fossiele meanders van het Eemssysteem in Westerwolde zijn een overblijfsel hiervan.

Als gevolg van afwisselende vorst en dooi erodeerden op grote schaal oudere afzettingen van keileem, klei en zand. Omdat het gebied in de koudste en droogste perioden van het weichselien nauwelijks begroeid was, kon op grote schaal verstuiving optreden. Dit proces van erosie en hernieuwde afzetting leidde ertoe dat het bestaande reliëf in het landschap veranderde: dalen werden met dekzand opgevuld en hoge koppen werden door winderosie afgevlakt. Daarnaast ontstond met name op vlaktes nieuw reliëf in de vorm van dekzandkoppen en -ruggen.

Aan het eind van het weichselien ontstonden door verstuiving duinen langs rivieren en beken. Het dal van de latere Ruiten Aa, een zijtak van het pleistocene Eemssysteem, wordt gekenmerkt door de aanwezigheid van dergelijke hoge rivierduinen (van Laude tot aan Lutjeloo). Ook het oerdal van het van oorsprong rustig meanderende Pagediep (in Drenthe beginnend als Buiner Streng) kent enkele rivierduinen, zoals de Tange en de nu afgegraven Sikkenberg bij Ter Maarsch (zie figuur 5).

Figuur 5 Topografische Militaire Kaart ('Bonnekaart') uit 1906 van het gebied bij Ter Maarsch. Bij de gele pijl de Sikkenberg, een rivierduin aan de noordkant van het Pagediep (www.watwaswaar.nl).

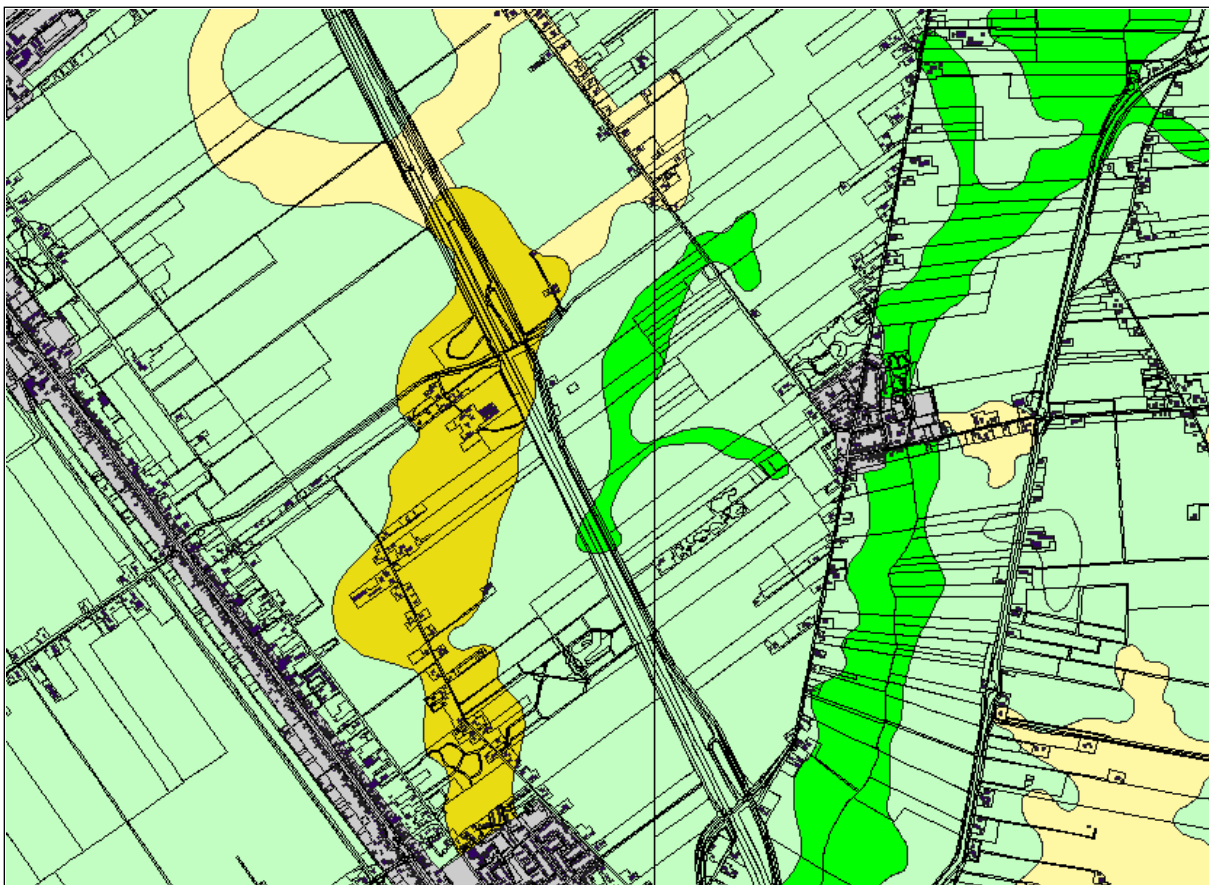
Rond 12.000 voor Chr. was even sprake van een kleine klimaatsverbetering. Het landschap veranderde in een toendra met daarin wat boomgroei zoals dwergberken en dwergwilgen. Met de terugkeer van groter wild zoals rendieren, trokken ook de eerste mensen dit gebied in. Al snel keerden de kou en droogte echter weer terug. Pas aan het eind van het weichselien begon de gemiddelde temperatuur echt te stijgen, waardoor de laat-pleistocene toendra definitief veranderde in een meer gevarieerd landschap met daarin berken en dennen. Hiermee begon het geologische tijdvak dat holoceen wordt genoemd en dat tot op de dag van vandaag voortduurt.

Door verdere opwarming en toenemende neerslag werd de begroeiing steeds dichter. Rond 6000 v. Chr. was het parklandschap langzamerhand getransformeerd tot dicht loofbos. Dit loofbos wordt wel aangeduid als het Atlantische climaxbos. De grote dichtheid van het bos en het ontbreken van open plekken maakte dat het grote wild hier verdween en dat deze gebieden niet meer aantrekkelijk waren voor de mens. Men vestigde zich liever in de directe omgeving van beken en op de oevers van vennen en meren. Het dichte climaxbos werd overigens nog wel bezocht voor de jacht op kleiner wild en het verzamelen van vruchten en noten.

Door zeespiegelstijging, verslechtering van de afwatering van rivieren en stijging van het grondwaterpeil kon het bos zich uiteindelijk niet handhaven. Als gevolg van vernatting ontstond in grote delen van Noord-Nederland veengroei. Het veen begon aanvankelijk lokaal te groeien in rivier- en beekdalen (Hunzevallei en dalen van het Eemssysteem) en in depressies, zoals uitblazingskommen en andere laagten. Vanuit deze dalen en depressies breidde het veen zich langzamerhand over het dekzandlandschap uit en bedekte uiteindelijk ook de dekzandkoppen en -ruggen.

Omdat op de Hunzevlakte geen beken of rivieren actief waren, kon het water niet snel afgevoerd worden. Dit leidde ertoe dat de veengroei hier veel eerder begon dan in Westerwolde. Terwijl de veengroei op de Hunzevlakte al rond 4600 v. Chr. begon, begon het veen in Westerwolde pas vanaf circa 2400 v. Chr. te groeien. Op de dekzandvlaktes ontstonden veenpakketten van circa twee meter dik, in dalen en depressies tot wel 5 meter dik. In Oost-Groningen en het aangrenzende Duitsland ontstond in de loop van de eeuwen het omvangrijke Bourtangerveen (Bourtanger Moor).

De afdekking met veen had tot gevolg dat het reliëfrijke landschap met dekzandkoppen en depressies nauwelijks meer zichtbaar was. Alleen de hoger gelegen delen van Westerwolde, zoals de Onstwedder Holte en de hogere dekzandkoppen langs de Ruiten Aa, zullen nog boven dit veenpakket uitgestoken hebben. Tot deze hogere dekzandkoppen moet ook de dekzandrug met daarop de Horsten en de Oomsberg gerekend worden (figuur 6).

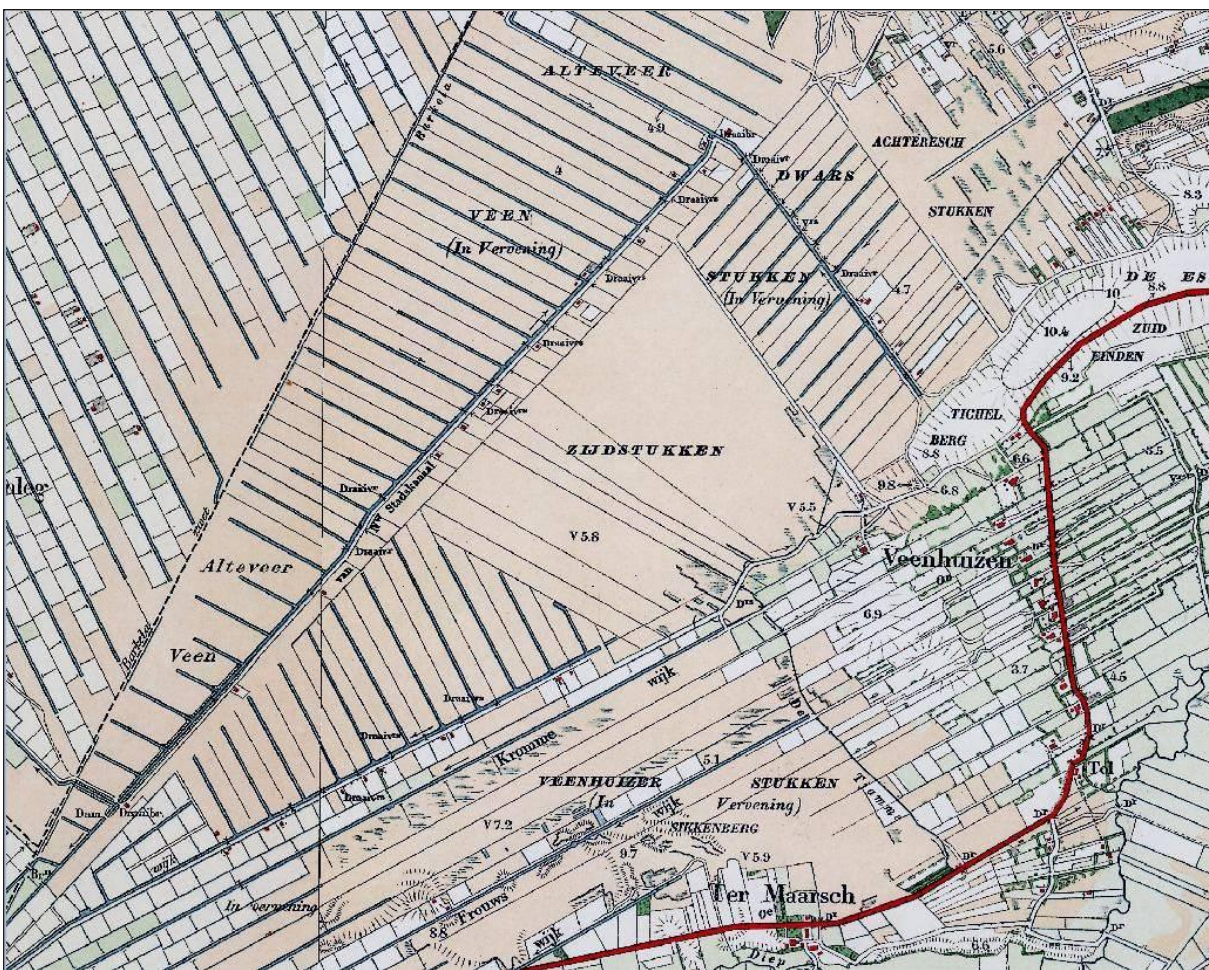
Figuur 6 Uitsnede van de geomorfologische kaart (via Archis2) van het gebied ten noorden van Musselkanaal. In donkergeel de dekzandrug met daarop de Horsten en in lichtgeel de dekzandwieling met daarop de Oomsberg. Oostelijk van de Musselweg door Mussel het dal van de Mussel Aa (groen).

Het grondgebied van de gemeente Stadskanaal kent landschappelijk gezien een tweedeling. Het oostelijke deel van de gemeente maakt deel uit van het dekzandgebied van Westerwolde. Het landschap van Westerwolde wordt gekenmerkt door meanderende, vrij diep ingesneden beekdalen binnen een smalle gordel van dekzandruggen en dekzandkoppen. De ruggengraat van dit landschap wordt gevormd door een van zuid naar noord lopend stelsel van beekdalen, waaronder de Mussel Aa en Ruiten Aa. De Ruiten Aa heeft het meest uitgesproken beekdal. De Mussel Aa heeft ten zuiden van Onstwedde geen dal maar een langgerekte beekoverstromingsvlakte gevormd. Het Pagediep, een zijtak van de Mussel Aa, stroomt echter wel weer door een duidelijk dal. Het beekstelsel van de Ruiten Aa is omgeven door akkercomplexen met (restanten van) houtwallen. Deze akkers werden oorspronkelijk omgeven door uitgestrekte heide- en veengebieden.

Op de overgang van het dekzandgebied en het veenkoloniaal gebied ligt de Onstwedder Holte, een ruim elf meter hoge stuwwal. Hierop ligt het esdorp Onstwedde. De esgehuchten Smeerling, Ter Wupping en Ter Maarsch liggen op lage dekzandruggen en –welvingen. Bij het esgehucht Smeerling ligt één van de kenmerkende Westerwoldse veldontginningen, namelijk het Eemboerveld. Ter Maarsch is het enige esgehucht dat buiten het dal van de Ruiten Aa is ontstaan (hoewel het wel aan een oud riviertje ligt).

Het veenkoloniaal deel van de gemeente Stadskanaal ligt op de Hunzevlakte. Dit veenkoloniaal gebied wordt gekenmerkt door strakke, lineaire ontginningssystemen, die ontstaan zijn als gevolg van het systematisch afgraven van het veen. Een stelsel van diepen, wijken en tussenliggende zwetsloten verdeelt het gebied in smalle veenkavels. De kernen Stadskanaal en Musselkanaal behoren tot de jongere Groninger Veenkoloniën. De ontginningen, die waren gestart vanuit de ontginningssas langs het Stadskanaal, werden in de loop van de 19de en 20ste eeuw steeds verder naar het noordoosten en zuidoosten uitgebreid. In dezelfde periode werden ook de grootste delen van de venen in het Westerwoldse deel van de gemeente ontgonnen. Kleinschalige ontginningen hadden daar overigens al vanaf de middeleeuwen plaatsgevonden.

Op historische kaarten zijn grote veencomplexen te zien, waarvan de namen nu nog vaak terug zijn te vinden als veldnaam. Aan de westrand van Westerwolde bevonden zich onder meer het Achterholter Veen, het Alteveerveen, de Dwars- en Zijdstukken en de Veenhuizerstukken (figuur 7). Het Vledderveen en het Plaasterveen lagen tussen het Pagediep en de Mussel Aa.

Figuur 7 Uitsnede van de Topografische Militaire Kaart ('Bonnekaart') van 1918 met daarop de namen van de veencomplexen ten westen van het Pagediep bij Ter Maarsch en Veenhuizen (www.watwaswaar.nl).

5.2 Bewoningsgeschiedenis

5.2.1 Laat-paleolithicum (ca. 12000 – 8800 v. Chr.)

De bewoningsgeschiedenis van de gemeente Stadskanaal begint aan het eind van het laat-paleolithicum. In de laatste fase van het weichselien, zo rond 12.000 voor Chr., was er sprake van een lichte klimaatsverbetering. Hierdoor veranderde de spaarzaam begroeide dekzandvlakte in een toendra met verspreide boomgroei. Hier leefde de mens van de jacht en het verzamelen van voedsel. Het jachtwild bestond aanvankelijk in hoofdzaak uit rendier. Naar de belangrijkste vindplaats worden de rendierjagers aangeduid als mensen van de 'Hamburgcultuur'. De rendierjagers van de Hamburgcultuur trokken waarschijnlijk met hun voedsel mee en hadden daarom een groot leefgebied. Binnen de gemeente Stadskanaal zijn nog geen archeologische resten van rendierjagers aangetroffen, maar in de gemeenten Hoogezand-Sappemeer en Oldambt wel.

Op een markante dekzandrug langs het Pagediep bij Ter Maarsch zijn wel sporen van de jongere Tjonger- ofwel Federmessercultuur (11.900-10.900 v. Chr.) aangetroffen. De Tjonger-cultuur valt samen met een nog iets warmere tussenperiode. Het landschap bestond in deze periode niet meer uit een toendra, maar uit een open bos met berken en dennen. Er werd vooral gejaagd op standwild, zoals edelhert, eland en wild zwijn, maar ook op vogels en ander klein wild. Het leefgebied van deze jagers-verzamelaars was door de jacht op standwild een stuk kleiner dan dat van de rendierjagers.

Figuur 8 Voorbeelden van vuurstenen werktuigen en hoe deze werden toegepast in bijvoorbeeld speren en harpoenen (Beuker 1983, 133)

5.2.2 Mesolithicum (8800 – 4900 v. Chr.)

Met de verandering van het klimaat veranderden ook de flora en de fauna. De toendra uit de laatste fase van de laatste ijstijd (weichselien) veranderde in een meer gevarieerd landschap met daarin berken en dennen. Met de verdere stijging van de temperatuur werd het ook vochtiger en de loofbomen deden hun intrede. De rendieren trokken naar het noorden weg en bosdieren zoals edelhert, ree, wild zwijn en oeros deden hun intrede. Deze verandering in jachtwild vereiste ook een aanpassing van de (stenen) werktuigen die de mens gebruikte. Kenmerkend voor het mesolithicum is het kleiner worden van de werktuigen, in het bijzonder de spitsen (microlieten; figuur 8).

In het mesolithicum werden de dekzandgebieden ten noorden van het Stadskanaal intensief bewoond. Dit blijkt uit de vele resten van mesolithische kampementen die er bekend zijn. Dergelijke kampementen zijn aangetroffen op dekzandkoppen en -ruggen en op de overgangen van hogere, droge gronden naar lagere, natte gronden rondom depressies en rivierdalen. Bij het Dwarsdiep bij Stadskanaal zijn op korte afstand van elkaar 24 kampementen gevonden uit het vroeg- en midden-mesolithicum. Op een dekzandwieling bij Boven Pekela is een groot kamp uit het mesolithicum aangetroffen. Deze vindplaats loopt door tot in de gemeente Stadskanaal. Ook rond Smeerling was in deze periode sprake van bewoning.

Van mesolithische kampementen resten veelal alleen nog vuursteenmateriaal en hardkuilen met houtskool en/of verkoolde hazelnootdoppen. Al het organische materiaal, zoals hout, bot en gewei, is in de loop der tijd vergaan in de droge en kalkarme zandgronden. Het vuursteenmateriaal bestaat uit kleine werktuigen en afslagen. Dergelijke kleine werktuigen werden verwerkt in pijlen (pijlpunten) en harpoenen (spitsen). Ook werden vuurstenen messen en schrabbertjes gebruikt om het vlees van de botten te snijden en huiden schoon te schrapen. Elders in Nederland zijn in dalen en depressies bij mesolithische nederzettingen steigers, visfuisen en boomstamkano's gevonden.

De mens keerde vaak gedurende vele eeuwen terug naar dezelfde locaties. Dit kwam onder andere naar voren bij het onderzoek op een grote vindplaats bij het Hoetmansmeer (gemeente Pekela). Uit ¹⁴C-datering van houtskool uit de haardkuilen bleek dat deze locatie gedurende duizend jaar bewoond moet zijn geweest. Vermoedelijk betreft het hier seizoenbewoning, omdat men veelal in een bepaald seizoen een dergelijke locatie bezocht, bijvoorbeeld voor de visvangst of voor de jacht op bepaalde dieren.

In de laatste fase van het mesolithicum lijkt de bewoning van de Hunzevlakte (waartoe het westelijke deel van Stadskanaal wordt gerekend) te eindigen, waarschijnlijk als gevolg van landschappelijke veranderingen. Het parklandschap van dennen en berken veranderde in de loop der tijd in een dicht loofbos, het zogenaamde Atlantische climaxbos. De dichtheid van dit bos en het ontbreken van open plekken was van invloed op de fauna. Het bos werd onaantrekkelijk voor groot wild zoals grazers en met het verdwijnen van dit grote jachtwild vertrok ook de mens. Nieuwe vestigingsplekken werden gevonden in de omgeving van beken en rivieren. Ook de oevers van vennen en meren waren in trek. Het dichte climaxbos werd waarschijnlijk nog wel bezocht voor de jacht op kleiner wild en het verzamelen van vruchten en noten.

5.2.3 Neolithicum (4900-2000 v. Chr.)

Met de introductie van landbouw en veeteelt als middelen van bestaan deed ook de permanent bewoonde nederzetting haar intrede. Dit in tegenstelling tot de voorgaande perioden, waarin slechts sprake was van tijdelijke kampementen voor onder andere de jacht of visvangst. Het beekdallandschap van de Ruiten Aa, het Pagediep en de Mussel Aa waren aantrekkelijk voor de eerste boerengemeenschappen. De boeren vestigden zich op de dekzandgronden in de buurt van de rivieren. Op de hoger gelegen gronden werden akkers aangelegd en op de graslanden langs de beken werd het vee geweid.

Een ander kenmerk van het neolithicum is de introductie van aardewerk. Aan de hand van de vorm of de wijze van versiering van het aardewerk is aan verschillende neolithische culturen een naam toegekend, zoals de Trechterbekercultuur ('hunebedbouwers'; zie figuur 9). De opkomst van de boerengemeenschappen leidde tot meer vernieuwingen: de introductie van het wiel en de wagen, het gebruik van gepolijste stenen bijlen om bos te kappen voor de aanleg van akkertjes, en de oprichting van grafmonumenten (hunebedden en grafheuvels).

Figuur 9 Aardewerk van de Trechterbekercultuur (4000-2700 v. Chr.; www.hunebedden.nl).

Uit de eerste periode van het neolithicum (4900-3400 v. Chr.) zijn uit de gemeente Stadskanaal nog geen nederzettingen of begravingen bekend. Wel zijn een aantal losse vondsten bekend uit de beekdalen, zoals een vroeg-neolithische schoenleestbijl uit de Mussel Aa nabij Kopstukken. Vondsten uit beekdalen worden doorgaans geduid als offergaven.

Uit het midden- en laat-neolithicum zijn in Westerwolde meer vindplaatsen bekend, waaronder de resten van grafheuvels uit het laat-neolithicum en/of de vroege bronstijd ten noorden van Onstwedde en bewoningssporen bij Wessinghuizen, Smeerling en Onstwedde. Gezien de aanwezigheid van grafheuvels op de Onstwedderholte zal in de directe nabijheid een nederzetting uit de periode rond 2000 v. Chr. hebben gelegen.

Uit het midden- en laat-neolithicum zijn depotvondsten/ offergaven aangetroffen in oude rivierbeddingen en depressies. Zo is bij de Derde Oomsberg ten westen van Mussel een wagenwiel aangetroffen. In een verlande zijgeul van de Mussel Aa in Musselkanaal zijn eveneens twee laatneolithische houten wagenwielen gevonden (datering circa 2020-2065 v. Chr.; zie figuur 10). Verder zijn meerdere neolithische bijlen aangetroffen, zoals hamerbijlen bij Vledderhuizen en Ter Maarsch, een knophamberbijl bij Onstwedde en vuurstenen bijlen te Onstwedde, Smeerling en Veenhuizen.

Uit archeologische vondsten kan worden opgemaakt dat de vernatting van de lagere zandgebieden in Westerwolde, en daarmee de veengroei, niet eerder begon dan rond 2400 v. Chr. Hoewel het hoogveen het Pagediep al wel vanuit het westen begon te naderen, werd in het laat-neolithicum nog steeds op de dekzandkoppen langs het Pagediep gewoond. Uiteindelijk werden echter ook deze woonlocaties verlaten (Groenendijk 1997).

Dat men het veengebied niet volledig links liet liggen, blijkt overigens uit de offervondsten en houten constructies (veenwegen) die elders in voormalige veengebieden zijn aangetroffen.

Figuur 10 Wagenwielen uit het laat-neolithicum aangetroffen bij Dertienhuizen te Musselkanaal (www.nadnuis.nl).

5.2.4 Bronstijd (2000-800 v. Chr.) en ijzertijd (800-12 v. Chr.)

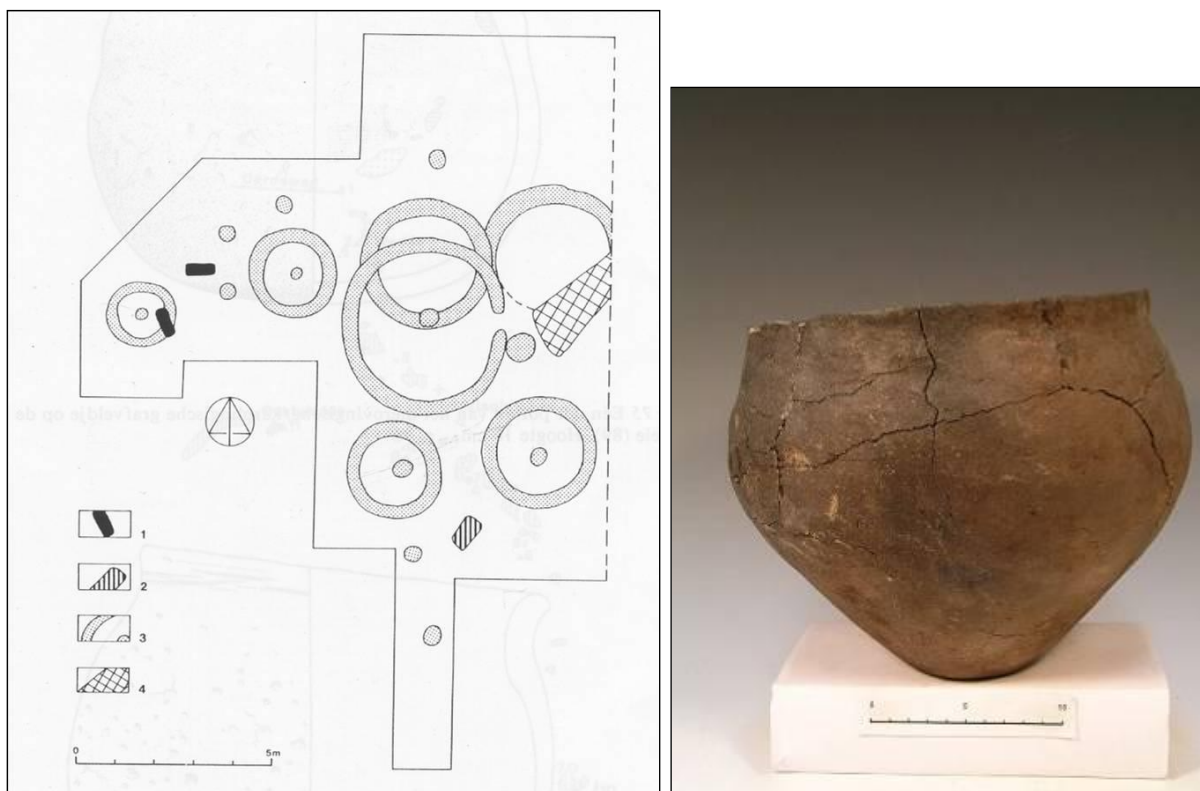
In de bronstijd en ijzertijd was het bewoonbare gebied door de groei van het veen beperkt tot de hogere dekzandruggen en -koppen langs de beekdalen van de Ruiten Aa en de Mussel Aa. Ook de Onstwedder Holte bleef bewoonbaar. Uit de gemeente Stadskanaal zijn uit de bronstijd en ijzertijd nederzettingssporen, grafheuvels, urnenvelden en *celtic fields* (omwalde akkercomplexen) bekend.

De *celtic fields* (ook wel raatakkers genoemd) dateren uit de late bronstijd en ijzertijd. Ze bestonden uit een complex van kleine, door walletjes omgeven akkertjes. Wanneer een akkertje niet meer vruchtbaar was, werd aansluitend aan de oude akkers een nieuwe akker aangelegd. Boerderijen werden vaak op verlaten akkers gebouwd. De akkercomplexen breidden zich steeds verder uit. Tegenwoordig zijn de walletjes vaak niet meer aanwezig, maar de plekken waar de walletjes gelegen hebben, zijn dikwijls nog te zien op luchtfoto's (zie figuur 11). Op verschillende locaties rondom Onstwedde en aan de oostkant van de gemeente Stadskanaal zijn *celtic fields* aangetroffen.

Figuur 11 Links: Celtic field bij Hijken (Drenthe), te herkennen aan verkleuringen in de ondergrond (lichtere strepen ter plaatse van de vroegere walletjes). Rechts: een virtuele reconstructie van een *celtic field*.

Ten noordwesten van Wessinghuizen is een urnenveld uit de late bronstijd (1100-800 v. Chr.) gevonden (figuur 12) en tussen Holte en Wessinghuizen heeft een urnenveld uit de late bronstijd of vroege ijzertijd gelegen. Op de Galbargen ten westen van Smeerling ligt een urnenveld uit de periode late bronstijd - ijzertijd.

Figuur 12 Opgravingsplattegrond en urn van het onderzoek op het urnenveld bij Wessinghuizen (www.nadnuis.nl).

Uit de bronstijd en ijzertijd zijn ook verschillende depotvondsten/offergaven bekend. Bij de Onstwedder Holte is aan het eind van de 19de eeuw een depot uit de late bronstijd aangetroffen, bestaande uit een kokerbijl, twee geschakelde ringen en vier zogenaamde omegaringen (figuur 13 rechts). Bij Onstwedder Barlage is een bronzen halsring met twee bronzen ornamenten en een grote barnstenen kraal uit de midden-ijzertijd (500-250 v. Chr.) aangetroffen (figuur 13 links). Op verschillende locaties in de omgeving van Onstwedde zijn bronzen hielbijlen, een bronzen kokerbijl, een stenen bijl en een bronzen mes gevonden. Bij Ter Maarsch is een bronzen randbijl aangetroffen. Ook uit het veen bij Alteveer is een bronzen bijl bekend. Bij Blekslage is een grote lanspunt uit de bronstijd gevonden. Bij het uitgraven van een oude meander van de Ruiten Aa bij Smeerling is een bronzen lanspunt te voorschijn gekomen.

Figuur 13 Links de bronzen halsring uit Onstwedder Barlage (www.rmo.nl) en rechts het bronsdepot van de Onstwedder Holte (www.nadnuis.nl).

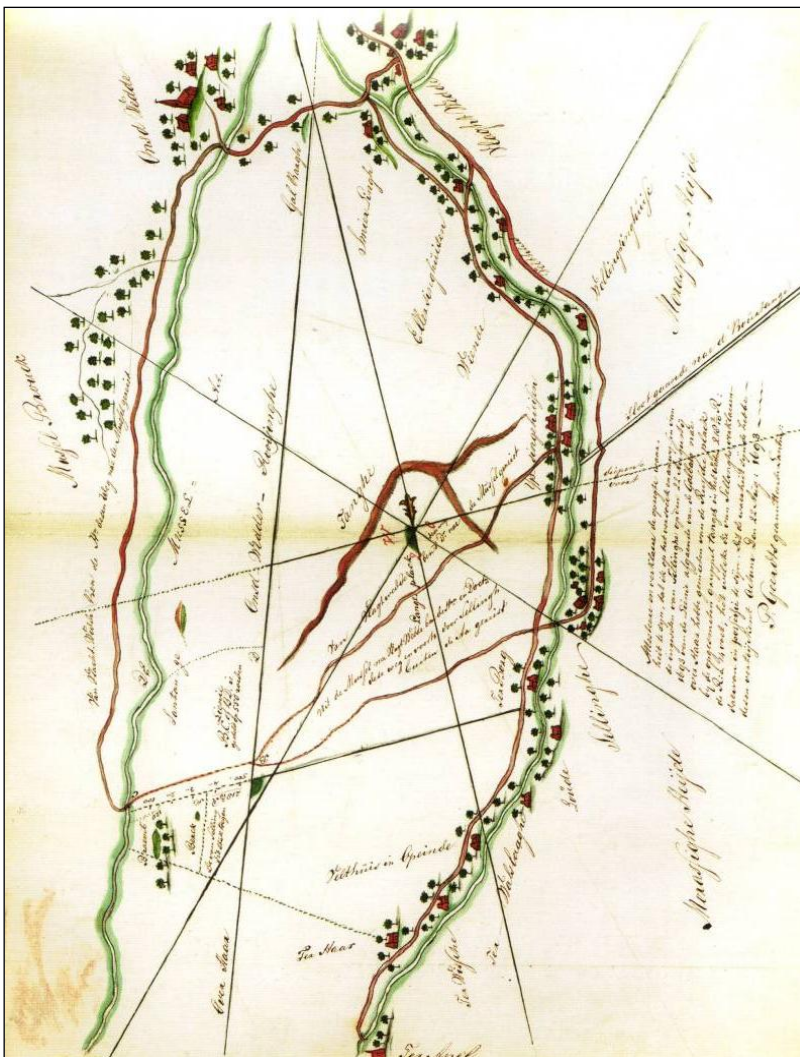
5.2.5 Late ijzertijd (250-12 v. Chr.), Romeinse tijd (12 v. Chr. - 450 n. Chr.) en vroege middeleeuwen (450-ca. 800 n. Chr.)

Op basis van het ontbreken van bewoningssporen uit de late ijzertijd en Romeinse tijd gaat men er van uit dat Westerwolde in deze periode ontvolkt raakte. Wel zijn uit deze periode offergaven bekend. Bij Kopstukken is een muntschat bestaande uit 43 bronzen munten uit de late Romeinse tijd aangetroffen. Op de oostelijke oever van de Mussel Aa bij Kopstukken zijn later nog meer Romeinse munten gevonden die wellicht ook deel hebben uitgemaakt van deze muntschat.

5.2.6 Middeleeuwen (ca. 800 tot 1500 na Chr.) en nieuwe tijd tot circa 1750 na Chr.

De hoogveengebieden die Westerwolde omgaven, zorgden eeuwenlang voor een vrijwel volledig landschappelijk isolement. In de 9de eeuw is sprake van bewoning in Westerwolde, zo blijkt uit schriftelijke bronnen en de vondst van een aantal fibula's (mantelspelden). In documenten uit het jaar 875 van het klooster Werden in Duitsland is sprake van 'Uneswido' (Onstwedde). Het dorp Onstwedde is te beschouwen als een combinatie van een brinkdorp en een wegdorp. Het oudste deel van het dorp, *het Lough* of *'t Loug* genoemd, is het oorspronkelijke brinkdorp bij de St. Nicolaaskerk. De oude brink, die ook nu nog de naam Brink draagt, is nog deels aanwezig. Het noordelijke deel van Onstwedde, 't Wold genoemd, heeft meer de vorm van een wegdorp. Waarschijnlijk betreft het hier een latere uitbreiding in de richting van het Onstwedder Holt. Hoewel het Wold de vorm van een wegdorp heeft, lag ook hier een brink. Deze zogeheten *Woldbrink* is te vinden op de kruising van de Dorpsstraat met de Jabbingelaan.

Naast Onstwedde kent het Westerwoldse deel van de gemeente Stadskanaal nog enkele middeleeuwse nederzettingen. Het betreft naast de esdorpen Smeerling, Ter Wupping, Wessinghuizen, Ter Maarsch en Hölte ook de nederzetting Veenhuizen. In de late middeleeuwen en dan vooral vanaf de 13de eeuw kregen de huidige nederzettingen hun vorm. De resten van de oudste middeleeuwse dorpen gaan echter veelal schuil onder essen. Omdat er nog nauwelijks onderzoek is gedaan op de Westerwoldse essen, is de kennis over deze dorpen zeer beperkt. Bij archeologisch onderzoek op de binnenplaats van het klooster Ter Apel (gemeente Vlagtwedde) zijn de sporen van een 12de/13de-eeuwse boerderij van het Gasselter type aangetroffen. Dergelijke boerderijen zijn ook te verwachten onder de essen in de gemeente Stadskanaal.

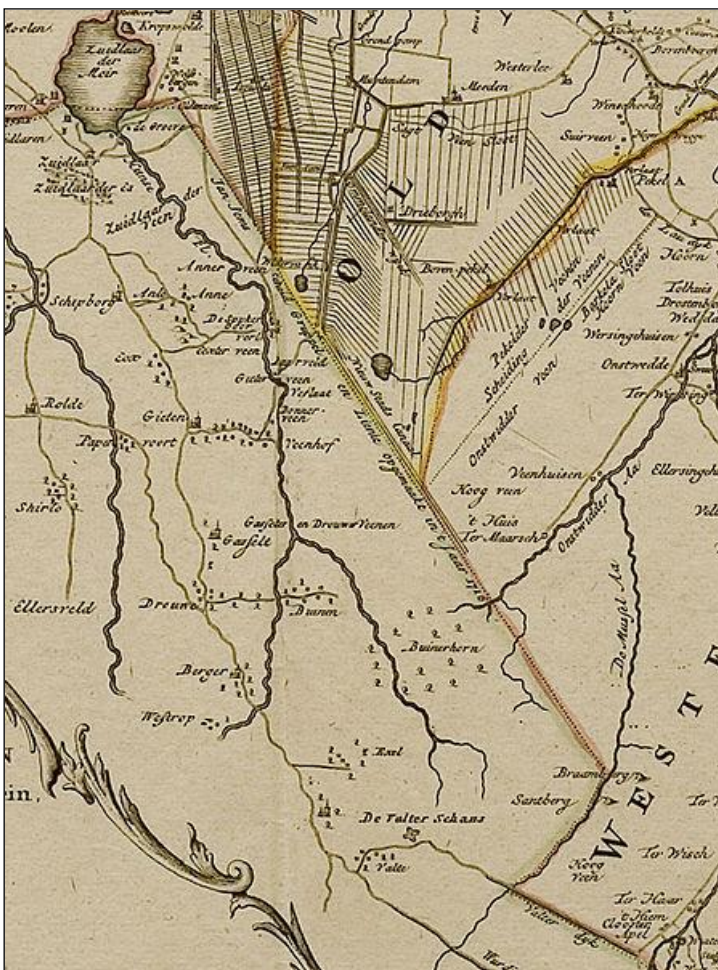
Figuur 14 Kaart uit 1693 van Westerwolde met links de Mussel Aa en rechts de Ruiten Aa. Linksboven ligt Onstwedde.

Vanaf de late middeleeuwen werd het veen in gebruik genomen als weideland. Hiervoor werden sloten en greppels aangelegd voor de ontwatering. Zodoende ontstonden madelanden, waar het vee in de drogere perioden kon weiden. Stukken land die te nat waren voor beweiding werden gebruikt als hooiland. Van grote invloed op het veengebied was de veenboekweitcultuur, die in de late middeleeuwen en vroege nieuwe tijd opgang maakte. Ten behoeve van het verbouwen van boekweit werd de bovenste veenlaag ontwaterd en vervolgens afgebrand, waarna in de as boekweit werd ingezaaid. De aslaag zorgde ervoor dat de bodem werd ontzuurd. De boekweitakkers en heidevelden waren ook erg geschikt voor bijenhouderij. Het Westerwoldse Landrecht van 1470 bevat reeds bepalingen om het houden van bijen te regelen.

Veel veengronden waren markegrond ofwel gemeenschappelijke grond van de dorpen en buurtschappen in Westerwolde. Onenigheden tussen de boeren van Onstwedde en Valthe over de weidegronden langs het Valtherdiep zijn in 1611 mogelijk de aanleiding geweest tot het trekken van de Semslinie (zie figuur 15). Stadhouder Willem Lodewijk (1560-1620) gaf opdracht aan de landmeters Jan Sems en Jan de la Haye om de grens in het onland tussen het Zuidlaardermeer en het klooster van Ter Apel vast te stellen om zo verdere ruzies te voorkomen.

In 1615 was de Semslinie gereed, maar het duurde niet lang of er waren al weer nieuwe onenigheden. De Semslinie bleef lang omstreden en dan met name het gedeelte van de Barkelazwet (de grenssloot tussen Onstwedde en Pekela) tot aan Ter Apel. De Semslinie was volgens de Groningers te veel ten voordele van de Drenten uitgevallen. Ook in andere delen van het veengebied op de grens van Drenthe en Groningen ontstonden conflicten. Zo had Onstwedde ruzie met de boeren van Buinen over weilanden langs de Buiner Streng / Pagediep tussen Buinerhorn en Dijksterham.

De Hottinger-atlas van Noord- en Oost-Nederland (militaire kaarten uit 1773-1794) beperkt zich voor de gemeente Stadskanaal tot het gebied van Onstwedde-Smeerling. In deze atlas is te zien dat de bewoning zich aan het einde van de 18de eeuw voornamelijk concentreerde op de hoger gelegen gronden langs het beekdal van de Ruiten Aa en de Onstwedder Holte, in de vorm van de nederzettingen. Onstwedde, Smeerling, Veenhuizen en Ter Ma(a)rsch. Het omringende gebied bestond voornamelijk uit veen en moeras.

Figuur 15 De Semslinie op een uitsnede van de Kaart der Provincie van Groningen en Ommelanden (1792) van de hand van A.D.G. de Gross, Commandeur van de Bourtange.

5.2.7 Nieuwe tijd vanaf circa 1750 na Chr.

In de tweede helft van de 18de eeuw was de Stad Groningen 'uitgeveend' in de gebieden rond Wildervank en Pekela. Daarom was de Stad naarstig op zoek naar nieuwe veengebieden die in ontginning genomen konden worden. Om het nieuwe veengebied ten zuidoosten van Wildervank en Pekela te kunnen ontsluiten was een nieuw kanaal nodig. In 1764 werd daarom gestart met de verlenging van het Oosterdiep ten noorden van Bareveld. Tegelijkertijd kocht de Stad gronden (ter grootte van 44 roeden) aan voor de aanleg van het Stadskanaal, alsook het gebied tussen die 44 roeden en de Semslinie, de zogenaamde 'Zestig Roeden'.

De aankoop van het tolhuis bij Bareveld (met een Drents octrooi op tol) in 1768 was van cruciaal belang voor de Stad Groningen. Het tolhuis was namelijk via een wijk verbonden met de Hunze. Hoewel De Hunze van het Oosterdiep was gescheiden door een dam, zou het niet ondenkbaar zijn geweest dat er op Drents grondgebied een nieuwe vaarverbinding werd aangelegd tussen het verlengde Oosterdiep en de Hunze. De Drenten zouden hun turf dan via deze weg hebben kunnen afvoeren, met als gevolg een enorme inkomstenderving voor de stad. Met de aankoop van het tolhuis, het toloctrooi en het omringende gebied werd dit voorkomen.

In 1767 was de aanleg van het Stadskanaal nog maar 30-40 roeden (120-160 meter) gevorderd. De Stad Groningen maakte niet veel haast met de aanleg van het kanaal. In 1769 werd besloten het graven van het kanaal uit te besteden. Wel werden aan weerszijden van het kanaal stroken grond met een breedte van 22 roeden (90 meter) aangekocht ten behoeve van huisplaatsen. Er mocht alleen turf gewonnen worden aan de oostzijde van het kanaal en met de opbrengsten hiervan kon het kanaal jaarlijks met een lengte van 100 roeden (circa 400 meter) worden verlengd. De monden van de wijken lagen voor het overgrote deel aan de westzijde van het kanaal. In het voorjaar van 1771 was het Stadskanaal tot bijna 1500 m ten zuidoosten van het Oosterdiep gevorderd.

In 1782 besloot het stadsbestuur om ten noordoosten van de zogenaamde Wildervankster Veenplaatsen (boerenerven langs het reeds gegraven deel van het Stadskanaal) een nieuw en kleiner hoofddeep aan te leggen, het Nieuwe- of Boerendiep. Het daaraan gelegen veencomplex werd vanaf 1783 als de Stads Boerendiepster-plaatsen uitgegeven en werd via het nieuwe Stadskanaal ontsloten. Het veencomplex werd in 53 plaatsen verdeeld.

Ook richting Ter Apel werden venen aangekocht, om zodoende het kanaal door te kunnen trekken naar de bezittingen van de stad aldaar. In 1784 kocht de stad een 104-roeden lange strook grond ten zuiden van Veenhuizen tot aan de grens van het kerspel Sellingen. Op verzoek van twee landbouwers, die bij het recht doortrekken van het Stadskanaal nog land tussen het kanaal en de Semslinie zouden hebben, is het Stadskanaal tegen de Semslinie aangelegd. Hierdoor ontstond een 'dubbele knik' in het kanaal.

Pas in 1789 werd het eerste verlaat nabij de Bonnermond gelegd. De Stad ging ondertussen door met aankopen van veen ten zuidoosten van de Barkelazwet. Men kocht van de markegenoten van Veenhuizen en van Aiken Maarsingh van Huis Ter Maarsch een voor de aanleg van het kanaal benodigde strook veen langs de Semslinie. Veenhuizen en Huis ter Maarsch mochten later hun eigen monden aansluiten op het Stadskanaal.

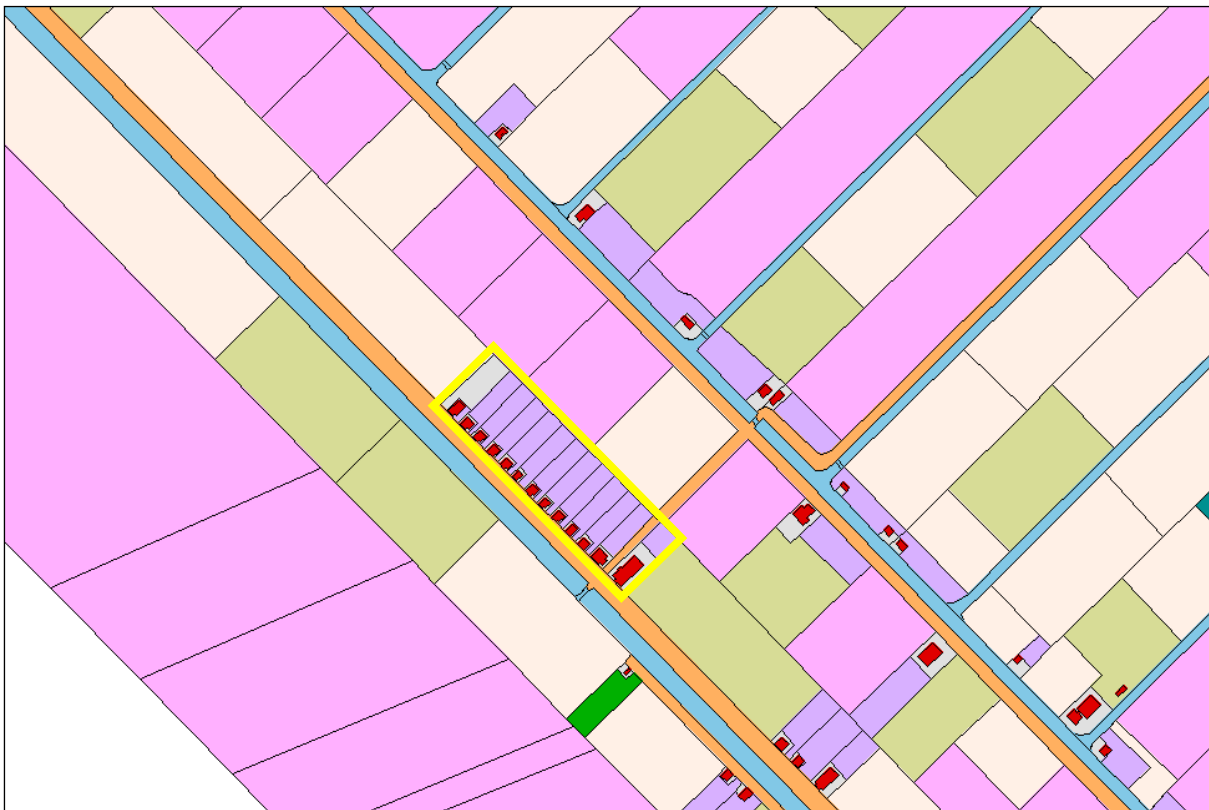
De Drentse veengenoten in de veenmarken van Eext, Gieten, Bonnen, Gasselte, Drouwen, Buinen, Exloo en Valthe waren al sinds 1762 met de stad Groningen in onderhandeling om turf te mogen afvoeren via de Groningse kanalen, in plaats van via de Oostermoerse Vaart ofwel de Hunze. Omdat de bevaarbaarheid van de Oostermoerse Vaart steeds slechter werd, zocht men naar andere afvoermogelijkheden. Van het Landschapsbestuur van Drenthe kregen de Drentse veengenoten in 1784 toestemming om hun heil in Groningen te zoeken, maar vanwege Groningse aanspraken op de venen ten westen van de Semslinie (dus op Drents grondgebied) leidden de eerste pogingen om tot een overeenkomst te komen tot niets.

Koning Willem I bemoeide zich met het bepalen van de uiteindelijke grens tussen Groningen en Drenthe. De grens die in 1815 bij koninklijk besluit werd bepaald, werd vanaf toen 'Koningsraai' genoemd. Bij het convenant van 17 mei 1817 tussen de stad Groningen en een aantal Drentse veenmarken werd de afvoer van Drentse turf via de Groningse kanalen geregeld. Alle turf met een bestemming buiten de provincie Groningen moest door de stad vervoerd worden.

De Drentse veengenoten moesten f 1,10 per dagwerk zwarte turf aan de stad Groningen betalen als inlaat- en doorvaartgeld. Daarnaast moesten ze nog de gewone verlaats- en bruggelden betalen. Voor de turf die de Drentse marken aan de Groninger kant van de Semslinie staken, gold een tarief van f 0,75 per dagwerk. De stad was verplicht de monden van de stadshemen langs het Stadskanaal aan te leggen, maar hoefde deze monden niet door te trekken door het gebied van de Zestig Roeden tot aan de Semslinie. Dat moesten de afzonderlijke Drentse marken zelf doen.

Het convenant van 1817 had een positieve invloed op de aanleg van het Stadskanaal. Het kanaal was in die tijd gevorderd tot de watertoren. Hier begon het Musselkanaal. De plaats Musselkanaal ontstond in 1819 toen het Stadskanaal in zuidoostelijke richting werd doorgetrokken. In 1850 bereikten de gravers Eerste Valthermond. In 1848 kocht de Stad delen van het veengebied van de marke van Jipsinghuizen en Laude. Hierdoor kon de Stad het kanaal doortrekken richting Ter Haar en Ter Apel, waar de gravers in 1856 uitkwamen.

De eerste huizen van Stadskanaal werden gebouwd in 1787. De Stad Groningen liet 12 huizen neerzetten langs het Stadskanaal, en wel aan de huidige Scheepswerfstraat. Deze huizen waren bestemd voor de opzichters van de graafwerkzaamheden ten behoeve van het kanaal. Naast deze twaalf huizen is later nog een dertiende woning gebouwd. Deze rij huizen werd vanouds dan ook 'Dertienhuizen' genoemd (figuur 16). Het meest noordelijke huis was volgens de kadastrale minuut uit 1817 eigendom van vervener Jan Uniken. Mogelijk woonde hij hier ook. Het grotere zuidelijke huis was in 1817 eigendom van veengebrouwer Jan Andries Knoppjen.

Figuur 16 Kadastrale minuut uit 1817 (HisGIS) met daarop de rij huizen die de Stad Groningen in 1787 liet bouwen (binnen gele rechthoek)

Aan het begin van de 19de eeuw stonden langs het kanaal behalve deze dertien huizen ook enkele huizen op de reeds 'uitgedane' henen (boerenerven). Verder waren er enkele hutten voor arbeidersgezinnen. In de loop der tijd werden steeds meer huizen gebouwd langs het Stadskanaal en het Boerendiep. De nieuwe bewoners van Stadskanaal kwamen voornamelijk uit de provincie Groningen, met name uit de andere veenkoloniën, zoals Pekela, Wildervank en Veendam. Ook was een grote groep nieuwkomers afkomstig uit Westerwolde. Het betrof voornamelijk veenarbeiders, neringdoenden, ambachtslieden en opzichters en voorwerkers die betrokken waren bij de aanleg van het kanaal.

Vanaf 1834 verpachtte de stad Groningen de in cultuur gebrachte veenplaatsen aan boeren. Al snel maakten veenarbeiders en kanaalarbeiders plaats voor landbouwers, boerenarbeiders, ambachtslieden en middenstanders. Voormalige veenarbeiders kwamen bij de boeren in dienst als landarbeiders. Langzamerhand werd er aan beide kanten van het kanaal gebouwd, van boerderijen en arbeidershuisjes tot winkels en burgerwoningen. Deze nederzetting werd 'Nieuwe-Stads-Kanaal' genoemd.

In de loop van de eerste helft van de 19de eeuw kwam de industrie langs het Stadskanaal tot ontwikkeling. Naast aardappelmeelfabrieken, glasblazerijen en een steenfabriek lagen langs het Stadskanaal ook meerdere scheepstimmerwerven. Het werk dat op deze scheepswerven plaatsvond, bestond voornamelijk uit het herstel van kleinere schepen en de bouw van platbodems. De schepen werden gebruikt voor de afvoer van turf en landbouwproducten en de aanvoer van grondstoffen voor de industrie. In de loop van de 19de eeuw gingen verscheidene werven ook zeewaardige schepen bouwen.

Op de militaire topografische kaarten uit de periode 1851-1855 is duidelijk te zien dat halverwege de 19de eeuw een begin is gemaakt met de systematische afgraving van het hoogveen. Toch is dit in het oostelijke deel van de gemeente lang niet zo grootschalig als langs de westelijke rand. In het gebied ten noordoosten van het Stadskanaal ontstond tussen 1820 en 1840 een aantal randveennederzettingen, zoals Mussel, Horsten en Zandberg.

Mussel ontstond aan het begin van de 19de eeuw op een zandrug langs de Mussel Aa. De nederzetting bestond rond 1817 uit vijf boerderijtjes. Het gehucht De Horsten ligt op een dekzandrug bij een meerstal 'Meertje 't Voer Hooij'. Aan het begin van de 19de eeuw telde het gehucht vijf woningen en een korenmolen. Daarna nam het aantal bewoners snel toe, vooral met Rooms-katholieke Duitsers. De nederzetting Zandberg werd gesticht op een zandopduiking in het veen aan het zuidoostelijke einde van het Musselkanaal. Ook hier vestigden zich Duitse immigranten.

Het gehucht Tange, ten westen van Onstwedde, ontstond op een zandrug. De bewoners van Tange verbouwden boekweit. De kleinschalige turfwinning uit de Tangerveenen was voor eigen gebruik, want door het ontbreken van kanalen kon de turf niet afgevoerd worden.

Alteveer wordt voor het eerst genoemd in 1868. Eigenaren van de hoge veengronden in de gemeente Onstwedde hadden het plan opgevat hun venen in ontginning te nemen. Om de turf af te kunnen voeren, waren een afvoerkanaal en wijken nodig. Door strubbelingen duurde het echter tot 1884 voordat de daadwerkelijke vervening van start ging.

De eerste huizen in Alteveer werden in 1886 gebouwd. Alteveer werd echter pas aan het eind van de 19de eeuw middels het Alteveerkanaal op het Stadskanaal aangesloten. Rond 1900 was de vervening ten noorden en ten zuiden van Alteveer in volle gang. De turf werd afgevoerd door de Poortmanswijk, het Pekelder Hoofddiep en het Alteveerkanaal.

Figuur 17 Uitsnede van de topografische militaire kaart uit de periode 1830-1850 van het veengebied bij Onstwedde en Alteveer (www.watwaswaar.nl).

De buurtschap Vledderveen wordt voor het eerst genoemd in 1867. De Vledder Veenen werden ontgonnen als gevolg van de vraag van Veendammer ondernemers naar fabrieksturf. Door de Vledder Veenen werden aan het begin van de 20ste eeuw verschillende kanalen gegraven.

De topografische kaart uit circa 1900 laat zien dat een groot deel van het grondgebied van de gemeente Stadskanaal toentertijd in ontginning was genomen. Langs het Stadskanaal en het Musselkanaal was al een ononderbroken bebouwingslint aanwezig. Ten noorden van het Stadskanaal en Musselkanaal waren reeds grote delen verveend. De lange, smalle opstreckende kavels liepen voor het overgrote deel tot aan de weg van Musselkanaal naar Onstwedde.

Aan het eind van de 19de eeuw ontstond ten oosten van de Mussel Aa nog een aantal buurschappen langs een tweede ontginningsas, namelijk Barlage, Kopstukken en Blekslage. De buurtschap Kopstukken werd aan het eind van de 19de eeuw door uit Duitsland afkomstige werkkrachten gesticht op de woeste gronden aan de kop van het Mussel-Aa-kanaal. De weg van Musselkanaal naar Onstwedde, die ten westen van de Mussel Aa loopt, diende als ontginningsas van waaruit het dal van de Mussel Aa in gebruik werd genomen. De oostwaartse verkaveling vanuit deze as stopte abrupt bij de toenmalige gemeentegrens. Op de ontginningskavels vanuit het Stadskanaal en Musselkanaal stonden her en der boerderijen en huizen. Ook in het gebied rond het huidige Alteveer kwam de vervening op gang. Meer naar het noorden lagen nog grote onontgonnen gebieden, zoals het Vledderveen en het Alteveerveen, die volgens de kaart uit 1900 "in vervening" zijn, maar nog als heide en moeras staan aangegeven. Pas in de jaren '50 van de 20ste eeuw was het gehele grondgebied van de gemeente Stadskanaal ontgonnen en kwam een einde aan de turfwinning.

In de tweede helft van de 20ste eeuw leidden uitbreiding van de bebouwde kernen en nieuwe eisen ten aanzien van de landbouw en infrastructuur tot grote veranderingen in de inrichting van het landschap. Zo werden de Westervoldse beken zoals de Ruiten Aa in de jaren 1960 genormaliseerd (rechtgetrokken) ten behoeve van onder meer de landbouw.⁴ In 1979 werd een begin gemaakt met de ruilverkaveling in de veenkoloniën en Westervolde. Doel hiervan was het verbeteren van agrarische productieomstandigheden, watervoorzieningen en infrastructuur. Door al deze veranderingen is de oorspronkelijke verkaveling in de gemeente Stadskanaal op veel plaatsen aangetast of verdwenen.

Vervoer over spoor

Tot ver in de 19de eeuw werden personen en goederen in deze streek over het water of per postkoets en omnibus vervoerd. Omdat in Nederland nieuwe transportmiddelen in opmars waren, zoals de paarden- en stoomtram en de trein, werd ook in deze streken gewerkt aan moderner vervoer. In 1879 richtten Anthony Winkler Prins en anderen de Eerste Groninger Tramway Maatschappij (EGTM) op. Deze maatschappij liet de trambaan in de straatwegen aanleggen. De wegen waren eigendom van de stad Groningen die aan de toestemming de voorwaarde verbond dat de tramlijn tot in Ter Apel zou worden doorgetrokken. In mei 1881 werd de paardentramlijn van Wildervank naar Buinermond in gebruik genomen. Bij de Buinermond werden een remise en een café-hotel voor reizigers gebouwd. Pas in 1894, na herhaaldelijk aandringen door Musselkanaal en de Drentse Monden, reed de paardentram door naar Musselkanaal en Valthermond. Bij Hotel Valthermond werd een remise gebouwd. Een jaar later was de verbinding met Ter Apel gereed (Buursma et al., 2009, p.169-172).

Vanaf 1885 onderhield de Stoomtrammaatschappij 'Oldambt-Pekela' de stoomtramverbinding van Stadskanaal via Nieuwe en Oude Pekela naar Winschoten. Het eindpunt en de remise bevonden zich aan de Boerveensche Mond in het westen van Stadskanaal. Ook deze tram reed over de bestaande wegen. De Stoomtrammaatschappij verzorgde naast het personenvervoer ook veel goederenvervoer.

Ondertussen werd hard gewerkt aan de aanleg van spoorlijnen. In 1899 werd de Noord-Ooster Locaal-Spoorwegmaatschappij (NOLS) opgericht. In 1901 startte men met de bouw van de spoorlijn en in 1903 werd het eerste traject tussen Zwolle en Ommen in gebruik genomen. In 1905 was het deel Ommen-Stadskanaal voltooid. Vanuit Assen werd een zijspoor naar Stadskanaal aangelegd. Beide lijnen liepen Stadskanaal binnen via Gasselternijveenschemond. Daarna werden de laatste tracés van Stadskanaal naar Zuidbroek en van daar naar Delfzijl aangelegd, deze werden in 1910 in gebruik genomen. De NOLS bezat een station te Stadskanaal en een halte aan de Boerveensche Mond, beide zijn inmiddels verdwenen. Mede door de komst van de NOLS werden de paardentram en stoomtram respectievelijk in de jaren '20 en jaren '30 van de 20ste eeuw opgeheven.

In 1924 werd tevens een spoorlijn van Stadskanaal via Ter Apel naar de rijksgrens aangelegd, de Spoorlijn Stadskanaal - Ter Apel Rijksgrens (STAR). Mede doordat de beoogde verlenging aan de Duitse kant van de grens uitbleef was de lijn niet rendabel. De (oorspronkelijke) stations en haltes binnen de gemeente Stadskanaal zijn in de loop der tijd gesloopt. In 1992 werd de Stichting Stadskanaal Rail opgericht die onder de naam Museumspoorlijn STAR een recreatieve stoomtreinlijn exploiteert. De eerste STAR-treinen reden weer vanaf 1994. Ter plaatse van het voormalige NOLS-station te Stadskanaal is ten behoeve van de Museumspoorlijn een station geïnspireerd op oude stijl gebouwd.

⁴ In het kader van de inrichting van de Ecologische Hoofdstructuur zijn waar mogelijk de oude, in de jaren '60 gedempte, beddingen opnieuw gegraven. Deze loop komt niet volledig overeen met de vroeg-19de-eeuwse loop zoals weergegeven op de kadastrale minuut. Immers, de meanders van de beek hebben zich in de tussenliggende 150 jaar meermaals kunnen verleggen.

6. Archeologische en cultuurhistorische waarden

In dit hoofdstuk wordt ingegaan op de archeologische en cultuurhistorische waarden zoals opgenomen op de Waardekaart archeologie, Waardekaart historische geografie & cultuurlandschap en Waardekaart historische (steden)bouwkunde van de gemeente Stadskanaal. Achter elke categorie is vermeld hoe deze waarden op de betreffende waardekaart zijn weergegeven.

6.1 Waardekaart archeologie

6.1.1 AMK-terreinen (pioenroze vlak met AMK-nummer)

Binnen het grondgebied van de gemeente Stadskanaal liggen 38 bekende archeologische terreinen⁵ die zijn opgenomen op de Archeologische Monumentenkaart (AMK). Hieronder bevinden zich geen rijksmonumenten. De AMK-terreinen in het zuidelijke en westelijke deel van de gemeente Stadskanaal, met name op de Hunzevlakte, betreffen vooral nederzettingssporen uit het mesolithicum. Ook is uit dit deel van de gemeente een terrein bekend met sporen uit de laatste periode van het paleolithicum. Veel van deze nederzettingenlocaties zijn tijdens inventarisaties in het kader van de Herinrichting Oost-Groningen en de Gronings-Drentse Veenkoloniën aan het licht gekomen. Hoewel een groot aantal vindplaatsen bij de herinrichting (onder archeologische begeleiding) is opgeruimd, is een aantal gespaard gebleven (Groenendijk 1997). De vindplaatsen met een (tamelijk) gave bodemopbouw zijn indertijd als AMK-terrein geregistreerd. In de gemeente Stadskanaal liggen de volgende archeologisch waardevolle terreinen:

- nederzettingssporen uit het mesolithicum aan het Stadskanaal bij Stadskanaal (nr. 7228);
- nederzettingssporen uit het mesolithicum aan de Dalweg / het Unikenhof te Stadskanaal (nr. 7229);
- nederzettingssporen uit het mesolithicum aan het Noorderdiep bij Stadskanaal (nr. 7231);
- nederzettingssporen uit het laat-paleolithicum (Tjongercultuur), mesolithicum, neolithicum en vroege bronstijd aan het Oude Kerkpad in Ter Maarsch (nr. 7329);
- nederzettingssporen uit het mesolithicum / neolithicum, en urnenveld uit de bronstijd/ijzertijd bij Smeerling (nr. 7333);
- nederzettingssporen uit het laat-mesolithicum, neolithicum en bronstijd, een grafheuvel uit het neolithicum en/of de bronstijd en een crematiegraf uit de vroege ijzertijd aan de Ter Wuppingerweg bij Onstwedde (nr. 7335);
- nederzettingssporen uit het mesolithicum en neolithicum, een *celtic field* uit de ijzertijd en een escomplex uit de middeleeuwen bij de Huisinghoeve te Smeerling (nr. 7347);
- nederzettingssporen uit het laat-paleolithicum, mesolithicum en neolithicum en een urnenveld uit de bronstijd/ijzertijd (nr. 7354);
- nederzettingssporen uit het mesolithicum aan de Kettingwijk te Vlederhuizen (nr. 7355);
- nederzettingssporen uit het mesolithicum bij de Onstwedderkijl te Stadskanaal (nr. 7357);
- nederzettingssporen uit het mesolithicum in Horsten-Zuid (nr. 7359);
- nederzettingssporen uit het mesolithicum, neolithicum en de bronstijd bij de Horstenerplaatsen bij Mussel (nr. 7360);
- nederzettingssporen uit het mesolithicum bij de Kopstukken-Oost (nr. 7361);
- nederzettingssporen uit het mesolithicum aan de Dalweg / het Hoetmansmeer bij Stadskanaal (nr. 8922);
- nederzettingssporen uit het midden-neolithicum en grafheuvels uit het neolithicum en/of de bronstijd in Onstwedde-Noord (nr. 7287);
- grafheuvel uit de bronstijd op de Kieberg bij Onstwedde (nr. 7288);
- nederzettingssporen uit de bronstijd bij de Kieberg bij Onstwedde (nr. 7291);
- nederzettingssporen uit het neolithicum en/of de bronstijd aan de Kemkebosweg te Wessinghuizen (nr. 7293);
- nederzettingssporen uit het neolithicum en/of de bronstijd aan de Kemkebosweg te Wessinghuizen (nr. 7294);
- *celtic field* en nederzettingssporen uit de periode late bronstijd - Romeinse tijd (nr. 7300);
- nederzettingssporen uit het neolithicum, depotvondsten uit de periode midden-bronstijd - vroege ijzertijd en een escomplex uit de middeleeuwen (nr. 7320);
- nederzettingssporen uit het midden- en laat-neolithicum en een escomplex uit de middeleeuwen (nr. 7322);
- *celtic field* uit de ijzertijd aan de Musselmeeweg te Vlederhuizen (nr. 7336);
- *celtic field* uit de ijzertijd en/of Romeinse tijd op de Doeze Kampen bij Onstwedde (nr. 7337);
- *celtic field* uit de ijzertijd bij Onstwedde-Zuid (nr. 7351);
- *celtic field* uit de ijzertijd bij Onstwedde-Zuidoost (nr. 7352);
- *celtic field* uit de periode late bronstijd - Romeinse tijd bij de Woldmarkte bij Onstwedde (nr. 7358);
- nederzettingssporen uit het midden-neolithicum, een *celtic field* uit de ijzertijd en een escomplex uit de late middeleeuwen bij de Huisinghoeve te Smeerling (nr. 7365);
- *celtic field* uit de ijzertijd aan het Pagediep / de Onstwedderweg (nr. 7389);
- nederzettingssporen uit het neolithicum, een crematiegrafveld uit de vroege middeleeuwen en een escomplex uit de late middeleeuwen aan de Jaskamperweg bij Veele (nr. 7392);

⁵ AMK-terrein 7321 ligt zo goed als volledig in de gemeente Vlagtwedde. Van AMK-terrein 7223 heeft de gemeente Stadskanaal in het verleden vastgesteld dat hier dermate diepe en grootschalige bodembewerking heeft plaatsgevonden dat geen intacte archeologische resten meer te verwachten zijn. Beide terreinen zijn daarom in de telling niet meegenomen.

- nederzettingssporen uit het neolithicum bij de Kieberg te Wessinghuizen (nr. 7395);
- nederzettingssporen uit de late middeleeuwen in Ter Wupping (nr. 7302);
- historische kern van Onstwedde uit de middeleeuwen en nieuwe tijd (nr. 7331 en nr. 15302);
- nederzettingssporen uit de middeleeuwen te Sterenberg (nr. 7332);
- escomplex uit de middeleeuwen op De Esch / Zuideinden bij Onstwedde (nr. 7350);
- escomplex uit de late middeleeuwen te Smeerling-Zuid (nr. 7366);
- kerkterrein van Onstwedde uit de late middeleeuwen en nieuwe tijd (nr. 15303);

Naast de AMK-terreinen zijn binnen de gemeente Stadskanaal 153 archeologische waarnemingen en vondstlocaties geregistreerd in de archeologische database Archis van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed. Het betreft onder meer waarnemingen die tijdens archeologisch veldwerk en opgravingen zijn gedaan. Daarnaast zijn er ook vondstmeldingen gedaan door amateurarcheologen. De meeste vondsten betreffen vuurstenen artefacten uit het mesolithicum (middensteentijd), maar er zijn ook twee bronzen bijlen uit de bronstijd aangetroffen in het veen. De waarnemingen zijn op een aparte Kaart Archeologische Vondstlocaties opgenomen als blauwe stip met hun Archis2-nummer (bijlage V).

6.1.2 Historische boerderijplaatsen (oranje kader)

Op de Waardekaart archeologie zijn 76 historische boerderijplaatsen opgenomen. Deze (voormalige) boerenerven kennen een lange geschiedenis, die veelal te traceren is tot in de middeleeuwen. Hoewel niet alle erven bovengronds nog herkenbaar zijn, bevinden zich naar verwachting in de ondergrond nog waardevolle archeologische resten zoals muur- en funderingsresten van boerderijen en bijgebouwen, waterputten en beerputten/afvalkuilen. Het betreft de volgende historische boerderijplaatsen:

- de drie oorspronkelijke boerderijplaatsen van Höfte, waarvan de jongste uit circa 1660
- de boerderijplaatsen binnen Onstwedde waarvan bekend is dat deze al voor 1700 aanwezig waren. Het merendeel van deze boerderijplaatsen dateert uit de middeleeuwen.
- de boerderij uit 1617 bij de Onstwedder Molen ten noordoosten van Onstwedde
- de zes oorspronkelijke boerderijplaatsen van Smeerling (alle van voor 1550)
- de oorspronkelijke boerderijplaats Huis Sterenberg / Sterenborgh uit de middeleeuwen
- beide oorspronkelijke boerderijplaatsen van Ter Maarsch uit ten minste de 16de eeuw
- de drie oorspronkelijke boerderijplaatsen in Ter Wupping, daterend uit de middeleeuwen
- het Tichlershuis bij de Tichelberg, daterend uit de late middeleeuwen
- 12 historische boerderijplaatsen in Veenhuizen, daterend uit de 15de, 16de, 17de en 18de eeuw.
- de vier oorspronkelijke middeleeuwse boerderijplaatsen van Wessinghuizen

6.1.3 Historische bebouwingszones (donkerblauwe arcering)

Naast historische boerderijplaatsen liggen binnen de gemeente Stadskanaal ook enkele historische bebouwingszones. Deze gebieden vormen (direct dan wel indirect) een aanwijzing voor de aanwezigheid van een archeologische vindplaats (nederzettingenresten en infrastructuur) en zijn daarom opgenomen op de Waardekaart archeologie. Het betreft het middeleeuwse dorpsgebied van Onstwedde (zowel 't Lough als 't Wold), het middeleeuwse dorpsgebied van Smeerling, het middeleeuwse dorpsgebied van Wessinghuizen en de eerste dertien woningen van Stadskanaal.

6.1.4 Kerk, kerkhof en pastorie Onstwedde (paars kader)

De huidige kerk van Onstwedde werd gebouwd in de late 15de eeuw. De kerktoeren is echter beduidend ouder. Deze zogeheten Juffertoren, een smalle hoogoplopende toren met stenen spits, werd al in de 14de eeuw gebouwd. Aangenomen wordt dat de huidige kerk een of meerdere voorgangers heeft gehad, waarvan de eerste in de 10de of 11de eeuw werd opgericht. Gezien de grote kans op de aanwezigheid van archeologische resten, waaronder resten van de voorganger(s) van de huidige kerk, is het middeleeuwse kerkterrein samen met het oudste deel van het kerkhof opgenomen op Waardekaart archeologie. Dit geldt ook voor het historische (middeleeuwse?) pastorieterrein ten noorden van de kerk.

6.1.5 Essen (bruin raster)

Rondom de dorpen en gehuchten van Westerwolde liggen de essen. Deze van oorsprong middeleeuwse akkergronden vertegenwoordigen een grote archeologische waarde. Onder het middeleeuwse landbouwdek bevinden zich vaak goed bewaarde resten van oudere nederzettingen, waaronder de voorgangers van de huidige nederzettingen. Alle bekende essen zijn opgenomen op de Waardekaart archeologie.

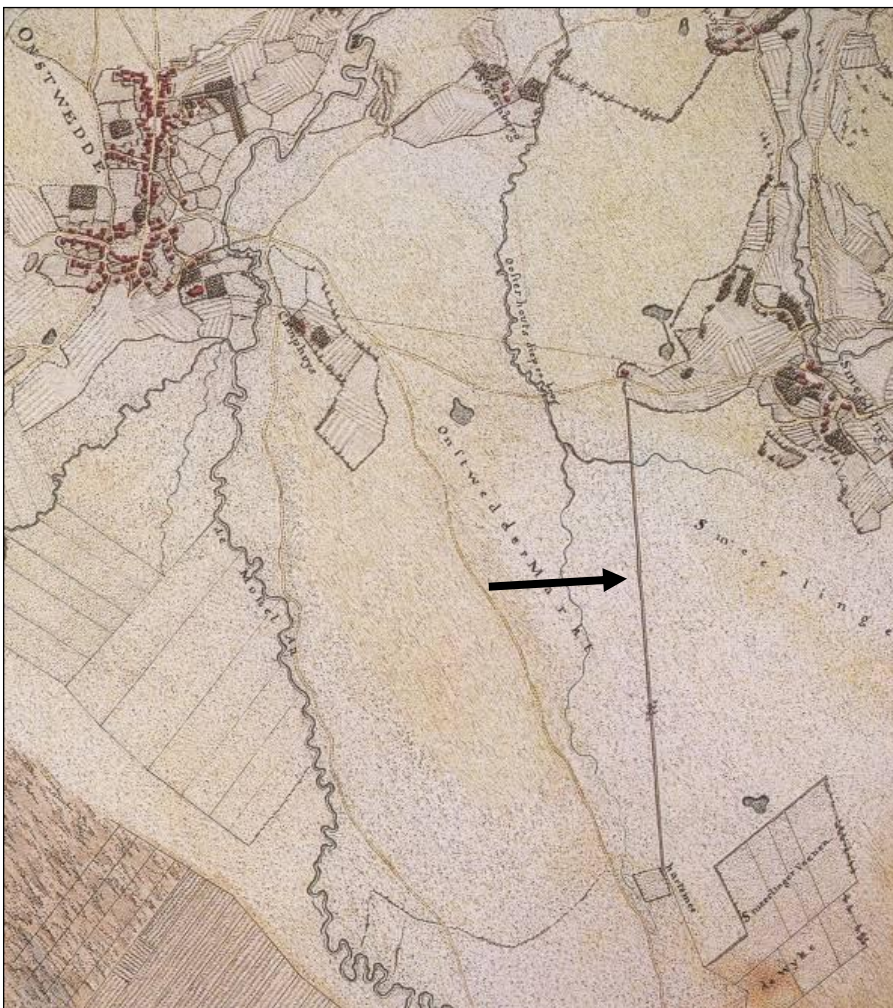
6.1.6 Historische lijnelementen – water (blauwe lijnen)

De gemeente Stadskanaal bezit een netwerk van zowel natuurlijke (deels gekanaliseerd) als gegraven waterwegen. Deze waterlopen vormen (direct dan wel indirect) een aanwijzing voor de aanwezigheid van archeologische vindplaatsen. Voorbeelden van archeologische resten die samenhangen met waterlopen zijn fuiken, kano's, aanlegplaatsen, voordes, bruggen, sluisjes, steigers en walbeschoeiing. Op de Waardekaart archeologie is de historische loop van zowel de natuurlijke als de gegraven waterwegen opgenomen, ongeacht of deze nu nog aanwezig zijn.

De archeologisch waardevolle (voormalige) waterwegen in de gemeente Stadskanaal omvatten rivieren (en/of beken), kanalen, wijken en grensslotten. De oudste gegraven waterlopen in de gemeente Stadskanaal zijn enkele sloten uit de 16de en 17de eeuw die ter begrenzing van de destijds nog (grotendeels of geheel) onontgonnen venen zijn aangelegd. De Jachtveensloot vormde de scheiding tussen de venen van Wildervank en de Pekela's en de Barkelazwet de grens tussen de Stadsvenen van Pekela en Onstwedde. De Sloot van Karel Schenck (van Toutenburg) vormt tegenwoordig een deel van de gemeentegrens met Vlagtwedde.

Vanaf de late 18de eeuw is het Stadskanaal gegraven en zijn de venen langs het Stadskanaal ontgonnen. De oudste kanalen en wijken in de gemeente Stadskanaal stammen dan ook uit de 18de eeuw. De venen langs de grens met de gemeente Pekela zijn vanaf de 19de eeuw systematisch ontgonnen. De veenontginningen in Westerwolde duurden voort tot in de 20ste eeuw. De oudste kanalen, waaronder de nog bestaande monden, zijn opgenomen op de Waardekaart archeologie.

Voor de natuurlijke rivieren en beken van Westerwolde geldt dat deze in de loop van de 20ste eeuw gedeeltelijk gekanaliseerd zijn (genormaliseerd). Aan het begin van de 21ste eeuw is in het kader van de aanleg van de Ecologische Hoofdstructuur plaatselijk de gedempte, meanderende loop van de Mussel Aa en Ruiten Aa hergraven. Hierbij is de loop gereconstrueerd zoals deze was vlak vóór de kanalisering. Dit komt niet overal overeen met de vroeg-19de-eeuwse loop die op de Waardekaart archeologie is opgenomen. Immers, de meanders van de beek hebben zich in de tussenliggende periode meermaals kunnen verleggen.

Figuur 18 Dijk of scheiding ten zuidoosten van Onstwedde op een kaart uit de Hottinger-Atlas 1792 (bij zwarte pijl).

6.1.7 Historische lijnelementen – wegen (bruine lijnen)

Binnen het wegencomplex van de gemeente Stadskanaal is onderscheid te maken tussen een Westerwoldse en een veenkoloniaal netwerk. De Westerwoldse wegen verbinden via de hoge gronden of via voordes de oude nederzettingen met elkaar of lopen van de nederzettingen naar de essen, weidegronden en hooilanden. Als oudste dorp en enige kerkdorp vormt Onstwedde een opvallend knooppunt waar vele wegen samenkomen. Hoewel een aantal wegen inmiddels is verlegd of opgeheven, kunnen deze als oude route nog wel van archeologisch belang zijn. Veel van de oude wegen duiden op van oudsher begaanbare routes waarlangs een verhoogde kans op archeologische bewoningsresten bestaat.

Vanaf de late 18de eeuw ontstonden de veenkoloniale wegen. De eerste wegen lagen langs het Stadskanaal en het Boerendiep. Al snel werden ook wegen aangelegd die de verbinding vormden met de Drentse monden en met de nieuwe nederzettingen zoals Mussel en Horsten. De oudste veenkoloniale wegen vormen (direct dan wel indirect) een aanwijzing voor de aanwezigheid van archeologische vindplaatsen, zoals bewoningsresten uit de eerste ontginningsfasen.

6.1.8 Historische lijnelementen – dijken (bruine gestreepte lijn)

In de gemeente Stadskanaal komt een klein aantal oude dijken voor, die overigens ook als weg in gebruik zijn geweest of nog zijn. Een voorbeeld hiervan is de Barkhoordijk/Barkhoornweg. Eén van de dijken heeft mogelijk een met grenssloten vergelijkbare functie gehad; deze vormde namelijk de scheiding tussen de Onstwedder en Smeerlinger Markt/Marke (zie figuur 18).

6.1.9 Voorden/daloversteken (rood raster) en bruglocaties (II symbool)

Gedurende bijna de gehele prehistorie woonden mensen langs de rivieren van het Westerwoldse deel van de gemeente Stadskanaal. Van oudsher maakte men gebruik van doorwaadbare plaatsen in de rivierdalen. Locaties waar een bewoonbare (droge) dekzandopduiking zich nabij een doorwaadbare plaats bevond, waren geschikt voor het stichten van een nederzetting. Zo verwijst 'wedde' in de plaatsnaam Onstwedde zeer waarschijnlijk naar de aanwezigheid van een wade (doorwaden) ofwel voorde. Voorden zijn in veel gevallen de voorlopers van bruggen. Op historisch kaartmateriaal uit de 19de eeuw is te zien dat zelfs wanneer een voorde nog in gebruik was, deze vaak toch voorzien was van een voetbrug. Op dergelijke locaties trokken paard en wagen en vee door de voorde terwijl voetgangers hun voeten droog konden houden.

In het dal van de Mussel Aa bij Wessinghuizen is een prehistorische daloversteek uit de midden-ijzertijd (500-250 v. Chr.) bekend. Hier zijn de resten van een knuppelweg ofwel veenweg van eikenstammen gevonden. Aan een smal waterloopje, een zijriviertje van de Ruiten Aa, bij Smeerling is tijdens een locatiebezoek door Libau een koevoorde aangetroffen (zie figuur 19; Molema & Rooke, 2006). Aangezien dit waterloopje in de 19de en vroege 20ste eeuw meermaals verlegd is, is de voorde waarschijnlijk van relatief recente datum. De ligging van de overige voorden is herleid aan de hand van historisch kaartmateriaal. Veel van de voorden worden gekenmerkt door een verbreding van de weg gecombineerd met een verbreding van het water en/of een uitgesleten oever. Bij de Oude Fiode van Onstwedde liep in het verleden de schapendrift recht op de voorde toe.

Figuur 19 Voorde in een zijrivier van de Ruiten Aa bij Smeerling.

Naast voorden zijn ook bekende oude bruggen in kaart gebracht. Voor de kruisingen van historische wegen en waterlopen in Westerwolde is het zeer waarschijnlijk dat hier al in de middeleeuwen of eerder een brug (of ten minste een oversteekplaats) aanwezig was.

Rondom voorden en bruggen bestaat een grote kans op de aanwezigheid van archeologische objecten in de vorm van verloren en achtergelaten voorwerpen. Daarnaast bestaat rondom deze locaties een grote kans op de aanwezigheid van archeologische resten zoals resten van knuppelwegen, sluisjes en bruggen.

6.1.10 Molens (locaties) (symbool molen)

De oudste molens in de gemeente Stadskanaal stonden in Onstwedde, Ter Wupping en Ter Maarsch. Het betrof zogeheten rosmolens, molens die werden aangedreven door paarden of ezels. Daarnaast was al in 1617 sprake van de Onstwedder Molen, een door wind aangedreven korenmolen ten noordoosten van Onstwedde. De locaties van de rosmolen bij Ter Maarsch en van de Onstwedder Molen zijn opgenomen op de Waardekaart archeologie. Hier kunnen zich in de ondergrond nog resten bevinden van de betreffende molens.

6.1.11 Scheepswerven (symbool schip)

Scheepsbouw en scheepsonderhoud waren de belangrijkste industriële activiteit in Stadskanaal. Het werk dat op deze scheepswerven plaatsvond, bestond voornamelijk uit het herstel van kleinere schepen en de bouw van platbodems. De schepen werden gebruikt voor de afvoer van turf en landbouwproducten en de aanvoer van grondstoffen voor de industrie.

In het midden van de 19de eeuw lagen langs het Stadskanaal vijf scheepstimmerwerven. De werf van Lucas Pieters Mulder lag aan het Boerendiep, ter hoogte van de Bonnermond, terwijl zijn zoon Pieter Lucas Mulder ter plaatse van de Scheepswerfkade een scheepswerf oprichtte. De werf van de familie Scholte lag aan de Semschade, de werf van Aten nabij de Drouwenermond en de scheepswerf van Driesman (later Holtman) aan de Buinermond-Noordzijde. Deze laatste werf is nog als terrein herkenbaar. Omdat zich in de ondergrond nog resten kunnen bevinden van de historische scheepswerf, is het terrein opgenomen op de Waardekaart archeologie. De overige scheepswerven zijn opgenomen op de Aandachtspuntenkaart (zie onder).

6.1.12 Archeologische verwachtingswaarden (lichtroze en lichtgroene vlakken)

Op grond van de bodemkundige, fysisch geografische en geomorfologische gegevens⁶ zijn archeologische verwachtingswaarden opgesteld. Vooral de bodems waarin podzolvorming heeft plaatsgevonden, zijn van archeologisch belang. Bewoningsresten uit de prehistorie (steentijd) bevinden zich vooral op dergelijke bodems. De aanwezigheid van een podzolbodem duidt op goede ontwatering van het dekzand en de prehistorische mens had een bewoningsvoorkeur voor dergelijke droge bodems. De gebieden met podzolbodems hebben op de Waardekaart archeologie van de gemeente Stadskanaal een hoge verwachting gekregen. De gaafheid van bodems is ten behoeve van de Waardekaart archeologie meegewogen; immers, hoe gaver de bodem, des te groter de kans dat archeologische resten in deze bodem ook gaaf zijn.

De aanwezigheid van een bouwvoor van maximaal 40 cm valt binnen de definitie van een gave bodem. Archeologische onderzoeken op percelen waar een dergelijke omvang van de bouwvoor aanwezig was, hebben aangetoond dat onder deze bouwvoor nog gave archeologische resten aanwezig zijn.

De diepteligging van archeologische resten is doorgaans afhankelijk van bedekking met jongere sedimenten; dit betekent dat archeologische resten zich zowel aan of vlak onder het maaiveld kunnen bevinden als ook op behoorlijke diepte indien er naderhand veel sedimentatie heeft plaatsgevonden. Bodemverstoringen die dieper reiken dan de lagen waarin nog archeologische resten aanwezig kunnen zijn, hebben geleid tot de aanduiding 'lage verwachting' op de Waardekaart archeologie. Hierbij is in het veenkoloniale gebied ook de aan-/afwezigheid van kleinschalig reliëf meegewogen. Het ontbreken van (micro)reliëf duidt er in veenkoloniale gebieden op dat het oorspronkelijke reliëfrijke pleistocene oppervlak sterk aangetast dan wel verdwenen is. Dit betekent dat op dergelijke locaties weinig kans bestaat op gave archeologische resten.

Bodemverstoringen die naar zeggen wel hebben plaatsgevonden, maar die niet zijn geadministreerd, zijn niet op de waardekaart verwerkt. Dergelijke verstoringen zijn in het kader van het bureauonderzoek dat aan de beleidsnota en de waardekaart ten grondslag ligt, niet verifieerbaar. Ten aanzien van ruilverkavelingen wordt opgemerkt dat deze weliswaar in een recent verleden op grote schaal in vrijwel geheel Nederland hebben plaatsgevonden, maar dat van algehele verstering van archeologische resten in ruilverkavelingsgebieden geen sprake is. Vanzelfsprekend zullen percelen waarvan in de toekomst blijkt dat ze dusdanig diep verstoord zijn dat er geen gave archeologische resten meer te verwachten zijn, als gebied met een lage archeologische verwachting op de waardekaart worden aangeduid. Drainage dient te worden beschouwd als een zeer plaatselijke en smalle bodemverstoring die niet van invloed is op archeologische aanduidingen op de waardekaart.

Gebieden met bodems die niet voor menselijke bewoning geschikt waren (natte bodems) en percelen waarvan is vastgesteld dat er diepe bodemverstoring heeft plaatsgevonden, hebben de aanduiding 'lage verwachting' op de Waardekaart archeologie gekregen. Dit betekent dat er vanuit archeologisch oogpunt geen beperkingen voor deze gebieden gelden. Een uitzondering hierop vormen de beekdalen, die een aparte vermelding hebben gekregen op de Waardekaart archeologie (zie hieronder). Hoewel deze dalen veelal niet geschikt waren voor bewoning, bestaat hier wel de kans op het aantreffen van aan het beekdal gerelateerde voorwerpen zoals

⁶ Voor een overzicht van alle gebruikte bronnen, zie literatuurlijst.

6.1.13 Beekdalen (blauw raster)

Rivier- en beekdalen kennen veelal een lage verwachting voor archeologische nederzettingen. De laatste jaren is echter uit onderzoek gebleken dat de archeologische waarde van rivier- en beekdalen hoog kan zijn. In beek- en rivierdalen zijn onder meer rituele deposities (offers), afvaldumps, boten en kano's, visuiken en visweren, voorders, vonders en bruggetjes te verwachten, met name in de buurt van dekzandkoppen en nabij daloversteken. Een voorbeeld hiervan zijn de resten van een prehistorische knuppelweg die bij Wessinghuizen is aangetroffen. Daarnaast vertegenwoordigen deze dalen een grote landschappelijke waarde. Op de Waardekaart archeologie zijn de rivier- en beekdalen van de Mussel Aa, het Pagediep, de Ruiten Aa, de Oude Loo(p) en de Westerwoldse Aa aangegeven. Daarnaast zijn de pleistocene dalen van het Eemssysteem, het Pagediepsysteem en het Mussel-Aa-systeem aangegeven.

6.2 Waardekaart historische geografie & cultuurlandschap

6.2.1 Waardevolle erven (oranje kader)

Naast oude erven die een archeologische waarde vertegenwoordigen, komen in de gemeente Stadskanaal meerdere (boerderij)erven voor die van cultuurhistorische en cultuurlandschappelijke waarde zijn. Deze erven worden onder meer gekenmerkt door de aanwezigheid van waardevolle beplanting, de landschappelijke ligging en de oriëntatie binnen de oorspronkelijke verkaveling. Ook de positionering, oriëntatie en het volume van het hoofdgebouw is van belang. In acht gevallen betreft het erven waarbinnen ook een historische boerderijplaats (zie Waardekaart archeologie) is gelegen. Daarnaast zijn 16 waardevolle erven uit de late 19de eeuw opgenomen. De erven van Smeerling vallen onder het Beschermd Dorpsgezicht Smeerling en zijn derhalve niet apart op de Waardekaart historische geografie & cultuurlandschap opgenomen.

De volgende 24 erven zijn opgenomen op de Waardekaart historische geografie & cultuurlandschap:

- drie erven in Wessinghuizen, onder meer vanwege de oriëntatie van het erf en de positionering, de vorm en het volume van het hoofdgebouw in combinatie met de aanwezigheid van oorspronkelijke erfbeplanting.
- het erf Streekweg 11, onder meer vanwege de oriëntatie van het erf en de positionering, de vorm en het volume van het hoofdgebouw. Het erf is kenmerkend voor de kleinschalige heideontginningen uit de late 19de eeuw.
- twee erven in Ter Wupping, onder meer vanwege de oriëntatie van het erf en de positionering/oriëntatie van het hoofdgebouw in combinatie met de aanwezigheid van oorspronkelijke erfbeplanting.
- het erf Oosterholtsweg 5 uit 1858, onder meer vanwege de landschappelijke ligging, de aanwezigheid van de oorspronkelijke bebouwing en de aanwezigheid van oorspronkelijke erfbeplanting. De waarde wordt versterkt door de naastgelegen laanbeplanting (de weg zelf is inmiddels verdwenen).
- het erf Veenhuizen 6, onder meer vanwege de landschappelijke ligging, de oriëntatie binnen de oorspronkelijke verkaveling en de positionering van het hoofdgebouw. De aanwezige erfbeplanting is overigens niet oorspronkelijk.
- het erf Veenhuizen 20 (De Hee). Dit erf wordt al sinds de late middeleeuwen bewoond en kent een bijzondere ligging op enige afstand van de overige erven van Veenhuizen. De positionering en oriëntatie van het hoofdgebouw is gelijk aan de vroeg-19de-eeuwse situatie, evenals de aanwezige erfbeplanting.
- het erf Veenhuizen 19 uit 1878, onder meer vanwege de kleinschaligheid en de oriëntatie en ligging ten opzichte van de weg.
- de erven Vosseberg 9/11 en 15, onder meer vanwege de landschappelijke ligging en de oriëntatie binnen de oorspronkelijke verkaveling. De bijzondere ligging op afstand van de weg hangt samen met de aanwezigheid van een zandrug op deze locatie (de Vosseberg). Dit zijn de laatste twee oorspronkelijke erven van Vosseberg.
- de erven Kopstukken 21 en 23, onder meer vanwege de ligging in de laat-19de-eeuwse ontginningsnederzetting Kopstukken en de oriëntatie, het volume en in het geval van nummer 23 positionering van het hoofdgebouw. Daarnaast is de erfbeplanting nog grotendeels oorspronkelijk.
- de erven Kopstukken 17 en 19, onder meer vanwege de ligging in de laat-19de-eeuwse ontginningsnederzetting Kopstukken, de oriëntatie, het volume en de positionering van het hoofdgebouw en de aanwezigheid van oorspronkelijke erfbeplanting. De cultuurhistorische waarde wordt versterkt door de samenhang tussen deze erven.
- het erf Braamberg 6, onder meer vanwege de landschappelijke ligging en de oriëntatie binnen de oorspronkelijke verkaveling. Het betreft het laatst overgebleven erf van een reeks kleine erven die in de late 19de eeuw op de zandopduiking Braamberg zijn ontstaan. De erfbeplanting is nog oorspronkelijk.
- de erven Mussel-A-kanaal Oostzijde 5 en 7 en het erf Beetserwijk 22, onder meer vanwege de landschappelijke ligging. Het betreft enkele verspreid gelegen, vrijwel geheel door bomen omzoomde erven, ten noorden van Braambergen.

6.2.2 Kerkhoven en begraafplaatsen (paars kader)

De meeste begraafplaatsen en kerkhoven in de gemeente Stadskanaal dateren uit de 19de en 20ste eeuw. Vanwege hun grote cultuurhistorische waarde zijn alle begraafplaatsen en kerkhoven binnen de gemeente Stadskanaal opgenomen op de Waardekaart historische geografie & cultuurlandschap. De particuliere begraafplaats Unikenhof neemt hierbij een bijzondere plaats in. Het Unikenhof nabij de Unikenstraat (ten westen van Stadskanaal) is de familiebegraafplaats van de familie Uniken. Deze begraafplaats is gesticht door Jan Uniken (1783-1859), opzichter van de venen die de stad Groningen in dit deel van de provincie bezat. Naast opzichter was Jan Uniken zelf ook vervener en grootgrondbezitter. Hij bouwde bij het Stadskanaal de *Unikenborg*, bestaande uit een boerderij met tuin, vijvers en een boscomplex.

6.2.3 Essen (bruin raster)

De essen rondom de dorpen en gehuchten in Westerwolde vormen vanwege hun samenhang met de middeleeuwse nederzettingen zeer waardevolle landschapselementen. Als gevolg van moderne landbouw zijn sommige essen aangetast of zelfs volledig verdwenen. In het kader van de aanleg van de Ecologische Hoofdstructuur zijn enkele essen weer hersteld. De nog aanwezige dan wel herkenbare essen zijn opgenomen op de Waardekaart historische geografie & cultuurlandschap.

6.2.4 Steilranden (bruine driehoeklijn)

Veel essen worden gekenmerkt door steilranden, variërend van enkele decimeters tot meer dan anderhalve meter hoogte. Deze steilranden markeren de overgang van de hoge akkers naar de lager gelegen weiden en beekdal en waren van oorsprong vaak begroeid met doornige struiken of hakhout. Niet alle steilranden zijn tegenwoordig nog even goed te herkennen. In het kader van de aanleg van de Ecologische Hoofdstructuur zijn enkele verdwenen steilranden hersteld. De nog aanwezige / herkenbare steilranden zijn opgenomen op de Waardekaart historische geografie & cultuurlandschap.

6.2.5 Brinken (felgroene vlakken)

Net als essen behoren brinken tot de kenmerkende middeleeuwse nederzettingsstructuren in de Nederlandse zandgebieden. Van oorsprong waren brinken open ruimtes aan de rand van het dorp waar het vee bijeengedreven werd. Vaak was een dobbe aanwezig als drenkplaats voor het vee en als bluswatervoorziening. In Onstwedde zijn geen aanwijzingen voor dergelijke dobbes op of nabij de brinken aangetroffen. In later tijden vormden brinken een centrale plaats in het dorp, waar niet alleen het vee 's avonds naar toe werd gebracht, maar waar ook dorpsbijeenkomsten werden gehouden. Van zowel de Brink van 't *Lough* als van de iets jongere Woldbrink is het nog aanwezige deel opgenomen op de Waardekaart historische geografie & cultuurlandschap. Vooral de Brink is door de onbebouwde open ruimte, de grotendeels oorspronkelijke wegenstructuur en de aanwezige beplanting van zeer hoge cultuurhistorische waarde.

6.2.6 Historische lijnelementen – water (blauwe lijnen)

De waardevolle waterwegen in de gemeente Stadskanaal omvatten rivieren (en/of beken), kanalen, wijken, grensslotten en havens. Op de Waardekaart historische geografie & cultuurlandschap zijn alleen de nog aanwezige of herkenbare waterlopen aangegeven, voor zover deze van cultuurhistorische waarde zijn. De oudste gegraven waterlopen in de gemeente Stadskanaal zijn enkele sloten uit de 16de en 17de eeuw die ter begrenzing van de destijds nog (grotendeels of geheel) onontgonnen venen zijn aangelegd. Op de Waardekaart historische geografie & cultuurlandschap zijn de nog aanwezige delen van de Barkelazwet en de Sloot van Karel Schenck (van Toutenburg) opgenomen.

Vanaf de late 18de eeuw is het Stadskanaal gegraven en zijn de venen langs het Stadskanaal ontgonnen. De venen langs de grens met de gemeente Pekela zijn vanaf de 19de eeuw systematisch ontgonnen. De oudste kanalen en wijken in de gemeente Stadskanaal stammen dan ook uit de 18de eeuw. De veenontginningen in Westerwolde duurden voort tot in de 20ste eeuw. De oude kanalen, waaronder de nog bestaande monden, en enkele complexen met nog bestaande wijken zijn in kaart gebracht.

In de vroege 20ste eeuw werden spoorwegen aangelegd. De stations te Stadskanaal, Nieuw Buinen en Musselkanaal zijn vervolgens van een overslaghaven voorzien. Deze havens bestaan nog (gedeeltelijk) en vormen een belangrijke herinnering aan het transportverleden van de gemeente Stadskanaal.

Voor de natuurlijke rivieren en beken van Westerwolde geldt dat deze in de loop van de 20ste eeuw gedeeltelijk gekanaliseerd zijn (genormaliseerd). Aan het begin van de 21ste eeuw is in het kader van de aanleg van de Ecologische Hoofdstructuur plaatselijk de gedempte, meanderende loop van de Mussel Aa en Ruiten Aa hergraven. Hierbij is de loop gereconstrueerd zoals deze was vlak vóór de kanalisering. Dit komt niet overal overeen met de vroeg-19de-eeuwse loop die op de Waardekaart archeologie is opgenomen. Immers, de meanders van de beek hebben zich in de tussenliggende periode meermaals kunnen verleggen.

6.2.7 Historische lijnelementen – wegen/dijken (bruine lijnen)

Wegen vormen net als waterlopen belangrijke structuren in het landschap. De oudste wegen (in het Westerwoldse deel van de gemeente) vormen de verbinding tussen de middeleeuwse dorpen en gehuchten. Deze wegen volgden van oorsprong het natuurlijke landschap. Hoewel de meeste van deze wegen in de late 19de en met name in de 20ste eeuw deels zijn verlegd, hebben ze vaak nog steeds een bochtig verloop.

Vanaf de late 18de eeuw ontstonden de rechte wegen van de veenkoloniën en de kleine heideontginningen. De eerste veenkoloniale wegen lagen langs het Stadskanaal en het Boerendiep. Al snel werden ook wegen aangelegd die de verbinding vormden met de Drentse monden en met de nieuwe nederzettingen zoals Mussel en Horsten. Op de Waardekaart historische geografie & cultuurlandschap zijn de nog aanwezige structuurbepalende (delen van) wegen en dijken opgenomen.

6.2.8 Historische lijnelementen – spoorwegen (zwart-witte lijn)

Vanaf het vierde kwart van de 19de eeuw werden in de gemeente Stadskanaal tram- en spoorwegen aangelegd voor de paardentram, stoomtram en later de trein. De trambanen lagen in de bestaande wegen en zijn allemaal geruimd. Ook een deel van het treinspoor is verdwenen. De delen van het treinspoor die nog wel aanwezig dan wel nog herkenbaar zijn, zijn opgenomen op de Waardekaart historische geografie & cultuurlandschap.

6.2.9 Bruglocaties (II symbool)

Op de Waardekaart historische geografie & cultuurlandschap zijn 38 locaties opgenomen, waar al van oudsher een brug aanwezig is. Voor de kruisingen van historische wegen en waterlopen in Westerwolde is het zeer waarschijnlijk dat hier al in de middeleeuwen of eerder een brug (of ten minste een oversteekplaats) aanwezig was. Enkele bruggen worden voor het eerst weergegeven op 19de- en 20ste-eeuwse kaarten, bijvoorbeeld aan de bovenloop van de Mussel Aa. In het veenkoloniale gedeelte van de gemeente Stadskanaal dateren vrijwel alle oude bruglocaties uit de 19de eeuw. Daarnaast is een aantal vroeg-20ste-eeuwse bruglocaties opgenomen vanwege de relatie met de aanleg en het gebruik van industriële infrastructuur. Een voorbeeld hiervan betreft de brug bij het treinstation van Stadskanaal.

6.2.10 Sluizen (donkerblauw raster)

In het Stadskanaal werden in de 18de en 19de eeuw vijf sluizen (verlaten/vallaten) aangelegd. Deze verlaten zijn nog steeds aanwezig en zijn alle geregistreerd als rijksmonument. Het betreft de volgende complexen:

- 1ste Verlaat of Springersverlaat bij de Dalweg en de voormalige Bonnermond uit 1788. De sluis is vernoemd naar J.W. Springer die hier in de eerste helft van de 19de eeuw sluismeester was.
- 2de Verlaat ofwel Olthofsverlaat uit 1828 tussen de voormalige Gasselterboerveenschemond en de Gasselternijveenschemond.
- 3de Verlaat ofwel Buinersluis midden in Stadskanaal en ten noorden van de voormalige Buinermond. Deze sluis is gebouwd in 1819 en in 1908 verdubbeld om het toegenomen aantal schepen sneller te kunnen schutten.
- 4de Verlaat ofwel Sapsverlaat in Musselkanaal uit 1840. Dit verlaat werd in 1910 verdubbeld.
- 5de Verlaat ofwel Stads Musselsluis / Stenenverlaat in Musselkanaal uit 1851. De tweede sluis werd in 1916/1917 naast de bestaande sluis aangelegd en heeft sluisdeuren die schuiven in plaats van draaien.

Figuur 20 1ste Verlaat of Springersverlaat in het Stadskanaal, gebouwd in 1788.

Tussen 1911-1916 werd het Mussel-Aa-kanaal gegraven. Vanwege het grote verval werd dit kanaal destijds voorzien van verscheidene (schut)sluizen. Na de oorlog werd het Mussel-Aa-kanaal gesloten voor scheepvaart en werden de sluizen verwijderd. De locaties waar deze sluizen hebben gelegen, zijn echter nog zeer herkenbaar en zijn als zodanig opgenomen op de Waardekaart historische geografie & cultuurlandschap.

6.2.11 Molens (restant) (symbool molen)

De oudste molens in de gemeente Stadskanaal stonden in Onstwedde, Ter Wupping en Ter Maarsch. Het betrof zogeheten rosmolens, molens die werden aangedreven door paarden of ezels. Daarnaast was al in 1617 sprake van de Onstwedder Molen, een door wind aangedreven korenmolen ten noordoosten van Onstwedde. De eerste molens in het veenkoloniale gebied van Stadskanaal waren ook rosmolens. Het betrof hier kleine grutterijen waar de zaadkorrels van boekweit, gerst en haver werden gepeld en vermalen. De eerste windmolens werden in de jaren '30 en '40 van de 19de eeuw gebouwd. Naast koren- en pelmolens betrof het hier ook een oliemolen en een zaagmolen. Van drie 19de-eeuwse windmolens is (een deel van) de molenromp nog aanwezig. Deze zijn als cultuurhistorisch waardevol element op de Waardekaart historische geografie & cultuurlandschap opgenomen. De overige bekende molenlocaties zijn opgenomen op de Aandachtspuntenkaart (zie onder).

6.2.12 Militair erfgoed (rode driehoek)

Langs het Noorderdiep, nabij de kruising met de Pekelderstraat, staan twee kazematten (bunkers) uit de periode vlak voor de Tweede Wereldoorlog. Deze betonnen constructies maakten deel uit van de Q-lijn, één van de weerstandslinies die rond 1939 werden aangelegd in het kader van de Strategische Beveiliging van Nederland. Het zijn voor zover bekend de enige militaire relictten die nog in de gemeente Stadskanaal aanwezig zijn.

6.2.13 Waardevolle verkaveling (lichtgroen vlak)

Als gevolg van dorpsuitbreidingen, normalisering van beken en ruilverkaveling is in de 20ste eeuw veel oorspronkelijke verkaveling verloren gegaan. Op enkele plaatsen binnen de gemeente Stadskanaal is de historische verkaveling nog wel intact. Deze verkavelingsstructuren zijn als cultuurlandschappelijk waardevol relict op de Waardekaart historische geografie & cultuurlandschap aangegeven. Het betreft de volgende gebieden:

- een gebied ten westen van Stadskanaal met een zuidoost-noordwest georiënteerde vroeg-19de-eeuwse veenkoloniale verkaveling
- twee gebieden bij Stadskanaal met een zuidwest-noordoost georiënteerde vroeg-19de-eeuwse veenkoloniale verkaveling
- een deel van het Alteveer Veen ten zuiden van Alteveer met laat-19de-eeuwse verkaveling
- de 'Zijdstukken' ten westen van Veenhuizen met vroeg-20ste-eeuwse waaivormige verkaveling
- de 'Dwarsstukken' ten westen van Veenhuizen met laat-19de-eeuwse verkaveling
- het 'Achterholterveen' ten noorden van Alteveer met laat-19de-eeuwse verkaveling
- een gebied met onregelmatige blokverkaveling inclusief houtsingels uit de middeleeuwen en nieuwe tijd ten zuidoosten van Holte
- twee zones bij Ter Wupping met vrijwel intacte middeleeuwse onregelmatige blokverkaveling inclusief houtsingels

De intacte verkaveling in en rondom Smeerling maakt deel uit van het Beschermd Dorpsgezicht Smeerling en is derhalve niet afzonderlijk op de Waardekaart historische geografie & cultuurlandschap opgenomen.

6.2.14 Bossen (donkergroen vlak)

De oudste groenstructuren zijn te vinden in het Westerwoldse deel van de gemeente Stadskanaal. Ooit waren hier vrijwel alle hooggelegen, reliëfrijke delen van het dekzandlandschap bebost. Hoewel deze bebossing in de loop der eeuwen vrijwel volledig verdwenen is, komen er en der nog bossen voor die al in de 19de eeuw of eerder aanwezig waren. Een voorbeeld hiervan is het bekende Metbroek Bos bij Smeerling.

6.2.15 Parken en plantsoenen (rijksbeschermd) (groen vlak met oranje kader)

In en rondom de kernen Stadskanaal en Musselkanaal ligt tegenwoordig een aanzienlijk oppervlak aan parken en bossen. Deze parken zijn allemaal aangelegd vanaf circa 1970 en zijn derhalve niet op de Waardekaart historische geografie & cultuurlandschap opgenomen. Uitzondering hierop zijn het als rijksmonument geregistreerde Julianapark uit 1935 en het als rijksmonument geregistreerde Hofje uit circa 1938.

6.3 Waardekaart historische (steden)bouwkunde

Op de waardekaart historische (steden)bouwkunde zijn de rijksmonumenten, gemeentelijke monumenten en het beschermd dorpsgezicht Smeerling opgenomen. Daarnaast is een aantal zones opgenomen die een hoge cultuurhistorische en (steden)bouwkundige waarde vertegenwoordigen. Deze zones zijn aangewezen op basis van een (beknopte) analyse van de belangrijkste karakteristieken van het gebouwd erfgoed in de gemeente Stadskanaal. Op verzoek van de gemeente heeft geen objectgerichte inventarisatie en waardering van het gebouwd erfgoed (karakteristieke gebouwen) plaatsgevonden.

6.3.1 Rijksmonumenten (rode ster)

De gemeente Stadskanaal telt 71 inschrijvingen in het Rijksmonumentenregister. Naast de parken/plantsoenen Julianapark en 't Hofje (zie paragraaf 6.2.15) betreft het 69 gebouwde objecten. Een volledige lijst van de rijksmonumenten in de gemeente Stadskanaal is te vinden in bijlage VII.

6.3.2 Gemeentelijke monumenten (blauwe ster)

De gemeente Stadskanaal kent de volgende vijf gemeentelijke monumenten:

Type	Adres	Postcode	Plaats
Brugwachtershuisje	Cereskade 29 bij	9503 GC	Stadskanaal
Winkel met dienstwoning	Handelsstraat 58	9501 EW	Stadskanaal
Kerk	Oosterkade 5	9503 HN	Stadskanaal
Pastorie	Oosterkade 6	9503 HN	Stadskanaal
Schoolgebouw	Van Boekerenweg 1	9501 GD	Stadskanaal

6.3.3 Beschermd dorpsgezicht Smeerling (oranjeroze raster)

Smeerling is in 1972 in het kader van artikel 20 van de Monumentenwet aangewezen als Beschermd Dorpsgezicht. Dit vanwege het typisch Westerdoldse karakter met breed uitgebouwde boerderijen omgeven door erfbepanting met hoge eiken, de waardevolle ruimtelijke structuur en de relatie met het landschap. Kenmerkend voor Smeerling is:

- de karakteristieke agrarische bebouwing met een traditionele hoofdvorm in willekeurig aandoende situering
- het open karakter van de erven: deze zijn niet besloten, maar lopen over in het openbaar gebied.
- de herkenbare functionele en ruimtelijke samenhang tussen erven en het landschap
- de waardevolle, structuurbepalende open groene ruimten en boomsingels
- de historische wegenstructuur overwegend bestaande uit onverharde en halfverharde paden
- de grotendeels nog intacte 19de-eeuwse verkaveling van de omliggende esgronden

6.3.4 Zones van cultuurhistorische en (steden)bouwkundige waarde

Stadskanaal en Musselkanaal

Hoofdlint (en delen van Gasselternijveenschemond, Drouwenormond, Buinermond, Valthermond) (blauw gearceerd)

- Het Stadskanaal (vanaf 1765) en het Musselkanaal (1819) vormen de belangrijkste ontginningsas in de gemeente en de ruggengraat van de veenkoloniale lintnederzettingen Stadskanaal en Musselkanaal.
- De bebouwing is rijk geschakeerd met uiteenlopende bouwperiodes en architectuurstijlen.
- Naast woonhuizen en boerderijen komen ook winkelpanden en andere bedrijfspanden voor, evenals bijzondere bebouwing in de vorm van onder meer kerken.
- Van het langgerekte kanaal met daarlangs wegen gaat een sterke ordening uit.
- De bebouwing staat overwegend 'in het gelid' en betreft meest vrijstaande panden, veelal met dezelfde korrelgrootte, dicht op de weg en op elkaar en haaks op het water gericht.
- Vanwege de grote samenhang in de structuur is sprake van een lang en overwegend strak bebouwingslint.

Van het bebouwinglint langs het Stadskanaal en langs de monden zijn alleen die delen opgenomen die nog van grote cultuurhistorische waarde zijn. Zones waar weinig tot geen waarden meer aanwezig zijn, zijn niet opgenomen.

Woonbuurten jaren twintig en dertig: de Parkwijk en de Plantsoenstraat e.o. (groen gearceerd)

- De Parkwijk is gesitueerd in Stadskanaal in de as tussen het hoofdlint en het (voormalige) station, met daaraan het Ubbo Emmiuslyceum.
- Onderdeel van de wijk is het Julianapark (rijksmonument) met langs de randen onder meer burgerwoningen.
- De overige delen van de Parkwijk zijn opgebouwd uit een orthogonaal stratenpatroon ter weerszijden van de centrale as, de Stationslaan.
- Langs de straten staan vooral burgerwoningen en villa's met kenmerken van de Amsterdamse en Delftse School uit de jaren dertig, veertig en vijftig van de 20e eeuw.
- De Parkwijk kent een hiërarchische opzet met de grotere woningen op de meest prominente plekken langs de centrale as en de brede dwarsstraten met een groen karakter.
- De Plantsoenstraat en omgeving ten noorden van het hoofdlint van Stadskanaal behelst een buurtje met burgerwoningen en villa's met kenmerken van de Amsterdamse en Delftse School uit de jaren dertig, veertig en vijftig van de 20e eeuw.
- De kleine buurt rond de Plantsoenstraat heeft een orthogonaal stratenpatroon met een rechthoekig groengebied / plantsoen.

Onstwedde

't Lough (brinkzone) (roodroze gearceerd)

- De deels nog historische bebouwing is overwegend van karakteristieke agrarische signatuur, maar kent ook (latere) woonbebouwing.
- De oorsprong van Onstwedde als centraal esdorp in het Westervoldse hoevenzwermenlandschap is nog herkenbaar in de schijnbaar willekeurige situering van bebouwing met de oriëntatie van de hoofdgebouwen haaks op of parallel aan de historische wegen (brink en lanen)
- Dit deel van het dorp kent kenmerkende open binnengebieden die vooral in het zuiden in verbinding staan met het buitengebied.
- Karakteristieke open ligging van de rijksmonumentale kerk en kerkhof aan de zuidrand van het dorp.

Dorpsstraat (oranje gearceerd)

- De waardevolle dorpsbebouwing is gesitueerd aan een historische hoofdstraat in de oude kern ten noorden van de brink
- Vooral in het noordelijke deel kent de bebouwing een villa-achtig karakter, gelegen op ruime kavels met veel (opgaand) groen.

Veenhuizen (paars gearceerd)

- Veenhuizen is een agrarisch lint in een vroeg ontginningslandschap (15de-eeuwse randveenontginning).
- De waardevolle bebouwing vormt een afspiegeling van 200 jaar agrarische bouw in het Groninger randveenkoloniaal gebied.
- De bebouwing stond oorspronkelijk in de lengterichting van de kavel, op enige afstand van de weg en verspringend ten opzichte van elkaar. De nieuwere (vroeg-20ste-eeuwse) erven liggen parallel aan en dicht op de weg.
- In de zuidelijke bocht (bij het tankstation) staat een karakteristiek vroeg-20ste-eeuws tolhuis gebouwd door Stad Groningen.

Essenzwermdorpen (bruin gearceerd)

Wessinghuizen

- Wessinghuizen is een middeleeuws esgehucht dat deel uitmaakt van het Westervoldse hoevenzwermenlandschap.
- Het gehucht is karakteristiek gelegen nabij de samenvloeiing van de Ruiten-Aa en de Mussel-Aa.
- De erven met voornamelijk agrarische bebouwing hebben een herkenbare functionele en ruimtelijke samenhang met het landschap.
- In en om Wessinghuizen liggen waardevolle, structuurbepalende open groene ruimten en boomsingels.

Ter Wupping

- Ter Wupping is een middeleeuws esgehucht dat deel uitmaakt van het Westervoldse hoevenzwermenlandschap.
- De historische erven met deels agrarische bebouwing hebben een herkenbare functionele en ruimtelijke samenhang met het landschap.
- De vroeg-20ste-eeuwse bebouwing met onder meer brug en brugwachterswoning bij het Mussel Aa-kanaal kan worden gezien als logische uitbreiding van het gehucht na aanleg van het kanaal.

Ter Maarsch

- Ter Maarsch is een middeleeuws esgehucht, dat zich als enige hoevenzwerm in de regio buiten het dal van de Ruiten Aa heeft ontwikkeld.
- Het gehucht kent een karakteristieke ligging op een lage, langgerekte zandrug langs het Pagediep.
- De deels op historische erven gelegen agrarische bebouwing heeft een herkenbare functionele en ruimtelijke samenhang met het landschap.
- De vroeg-20ste-eeuwse uitbreiding van het gehucht hangt samen met de jongere ontginning (Veenhuizer Stukken) aan de noordzijde.

6.4 Aandachtspuntenkaart

In aanvulling op de waardekaarten is een Aandachtspuntenkaart opgesteld. Hierop zijn objecten/elementen opgenomen die om verschillende redenen op dit moment geen directe beleidsconsequenties hebben, maar die vanwege hun belangrijke rol in de historie van de gemeente Stadskanaal wel benoemd dienen te worden. Het betreft naast objecten en elementen die niet meer aanwezig/herkenbaar zijn onder meer enkele objecten waarvan de exacte locatie niet bekend is.

6.4.1 Kronkelwaarden (blauw vlak)

Ten noorden van Ter Wupping ligt een kronkelwaard-systeem van een voormalige Eemsmeander. Kronkelwaarden ontstaan doordat een meander van een geul zich in de loop der tijd naar buiten toe verplaatste. Oude beddingen groeiden dicht met veen of werden overstoven met dekzand. Een dergelijk kronkelwaard-systeem is van groot landschappelijk belang. Binnen het kronkelwaardsysteem ligt een vennetje dat ook al op de topografische militaire kaart van 1852 als veenmeertje is aangegeven.

6.4.2 Semslinie / Koningsraai (rode onderbroken lijn)

De in de vroege 17de eeuw getrokken Semslinie vormde van oudsher de grens tussen Groningen en Drenthe. Mede als gevolg van de vele conflicten over het verloop van deze grens, werd deze aan het begin van de 19de eeuw door Koning Willem I aangepast. De definitieve grens die in 1815 bij Koninklijk Besluit werd bepaald, werd vanaf toen 'Koningsraai' genoemd.

6.4.3 Synagoge (davidster)

Aanvankelijk behoorden de joden van Stadskanaal tot de Joodse Gemeente Veendam. Na de oprichting van een officiële Joodse Gemeente Stadskanaal werd in 1860 een eigen synagoge gebouwd in Stadskanaal (figuur 21). In 1964 werd de vervallen synagoge afgebroken.

Figuur 21 De vervallen synagoge te Stadskanaal voor de afbraak.

6.4.4 Scheepswerven (symbool schip)

Scheepsbouw en scheepsonderhoud waren de belangrijkste industriële activiteit in Stadskanaal. Het werk dat op deze scheepswerven plaatsvond, bestond voornamelijk uit het herstel van kleinere schepen en de bouw van platbodems. De schepen werden gebruikt voor de afvoer van turf en landbouwproducten en de aanvoer van grondstoffen voor de industrie. In het midden van de 19de eeuw lagen langs het Stadskanaal vijf scheepstimmerwerven. Een van deze scheepswerven (Mulder) bouwde ook zeewaardige schepen. Ook de andere werven gingen in de loop van de 19de eeuw zeewaardige schepen bouwen. Aan het eind van de 19de eeuw had Stadskanaal negen scheepswerven. In 1907 werd ten zuidoosten van de Bonnermond nog de scheepswerf annex smederij Koster opgericht.

De scheepswerf van Driesman (later Holtman) aan de Buinermond-Noordzijde is opgenomen op de Waardekaart archeologie. De acht andere scheepswerven zijn opgenomen op de Aandachtspuntenkaart.

6.4.5 Molens (verdwenen) (symbool molen)

De drie oudste molenlocaties zijn opgenomen op de Waardekaart archeologie (zie paragraaf 6.1.10). Daarnaast zijn drie 19de-eeuwse windmolens waarvan (een deel van) de molenromp nog aanwezig is, opgenomen op de Waardekaart historische geografie & cultuurlandschap (zie paragraaf 6.2.11). Alle overige locaties waarvan bekend is dat hier een molen heeft gestaan, zijn opgenomen op de Aandachtspuntenkaart.

6.4.6 Tram- en spoorwegen (verdwenen) (zwart-witte lijn)

Vanaf het vierde kwart van de 19de eeuw werden in de gemeente Stadskanaal tram- en spoorwegen aangelegd voor de paardentram, stoomtram en later de trein. Een deel van de spoorlijnen is nog aanwezig en is als zodanig opgenomen op de Waardekaart historische geografie & cultuurlandschap. De overige tram- en spoorlijnen zijn vanwege hun grote betekenis voor de geschiedenis van Stadskanaal opgenomen op de Aandachtspuntenkaart.

6.4.7 Spoorrelicten (groene ruit)

Naast de spoorlijnen zelf zijn ook verschillende aan het spoor gerelateerde objecten op de Aandachtspuntenkaart opgenomen. Het betreft onder meer de locaties van spoorstations en van remises van de paarden- en stoomtrams.

6.4.8 Steenbakkerijen / tichelwerken (rood vierkant)

In de 19de eeuw waren in de gemeente Stadskanaal twee steenbakkerijen aanwezig. Eén aan het Boerendiep ter hoogte van de Kromme Wijk te Stadskanaal, die per boot de klei kreeg aangevoerd en één op de Tichelberg te Veenhuizen. De winning van klei en de productie van baksteen op de Tichelberg gaat al terug tot in de middeleeuwen. Waarschijnlijk zijn ook de bakstenen voor de kerk van Onstwedde hier vervaardigd. In de vorige eeuw is op de Tichelberg een veldoven aangetroffen die was opgebouwd uit middeleeuwse kloostermoppen. Het werk in de turfgestookte tichelfabrieken werd voornamelijk uitgevoerd door zogenaamde Lipsker brandmeesters en arbeiders, dit waren seizoensarbeiders uit het Duitse vorstendom Lippe.

Ten noorden van de steenbakkerij te Veenhuizen zijn op de Topografische Militaire Kaart van 1852 plassen of putten aangegeven (figuur 22). Waarschijnlijk betreft het hier kleiwinputten en leemdobben. Op de Tichelberg werd namelijk ook leem voor de bouw van vlechtwerkwanden gewonnen. Deze kleiwinputten en/of leemdobben kunnen zowel met de 19de-eeuwse steenbakkerij als met middeleeuwse activiteiten samenhangen.

Figuur 22 Links de Topografische Militaire kaart uit 1864 met daarop de steenbakkerij aan het Boerendiep (1840-1925). Rechts de Topografische Militaire kaart uit 1852 met de steenbakkerij (1849-circa 1864) en kleiwinputten/leemdobben (blauw) bij Veenhuizen.

6.3.9 Lijnbaan (okerkleurig vierkant)

Langs het Stadskanaal en Musselkanaal vestigden zich vele aan scheepswerven verbonden ambachtlieden, zoals mastmakers, zeil- en blokmakers, smeden en touwslagers. De ten noorden van het Boerendiep gevestigde lijnbaan (touwslagerij) is opgenomen op de Aandachtspuntenkaart.

6.3.10 Fabrieken (blauw vierkant)

In de loop van de eerste helft van de 19de eeuw kwam de industrie langs het Stadskanaal tot ontwikkeling. Vanaf circa 1840 werden in Stadskanaal en het nabijgelegen Nieuw-Buinen verschillende glasblazerijen opgericht. Voor het stoken van de glasovens kon in de omgeving voldoende brandstof (turf) worden gewonnen. De vaklieden, zoals de glasblazers, stokers en potmakers c.q. ovenbouwers, waren afkomstig uit Duitse streken waar veel glas geproduceerd werd. De glasfabriek van Meursing & Co werd in 1845 opgericht aan het Dwarsdiep bij de Buinermond (gemeente Borger-Odoorn) en aan het eind van de 19de eeuw uitgebreid tot op het grondgebied van de gemeente Stadskanaal. Aan het begin van de 20ste eeuw kreeg deze glasblazerij voor het vervoer van grondstoffen een fabrieksaansluiting op het spoornet. De fabriek heeft tot 1967 gedraaid en is daarna gesloopt.

M.M. Thöne, een zoon van glasfabrikant J.C.A. Thöne uit Nieuw Buinen, richtte in 1858 de glasfabriek 'Amerika' op aan een doodlopende tak van het Stadskanaal ten oosten van de 1ste Afdraai. Eind 1863 is de fabriek afgebrand en niet meer herbouwd. De vervener D.J.P.N. Gaymans liet rond 1860 een glasfabriek bouwen aan de Turfwijk ten noordwesten van de Drouwenermond. Deze fabriek heeft tot 1873 glas gefabriceerd.

In het midden van de 19de eeuw werd in de gemeente Stadskanaal de aardappelmeelindustrie geïntroduceerd. De eerste aardappelmeelfabriek in Stadskanaal werd in 1866 gebouwd door W.A. Scholtens. Deze fabriek is tot 1931 in bedrijf geweest. De aardappelmeelfabriek De Nijverheid bij de Gasselternijveenschemond in Stadskanaal draaide van 1878 tot 1907. Behalve aardappelmeel werden hier ook nog stroop, sago en andere producten vervaardigd.

In 1914 werd de aardappelmeelfabriek De Twee Provinciën in Stadskanaal opgericht. Deze fabriek heeft tot 1979 gefunctioneerd. Ook in Alteveer werd een aardappelmeelfabriek gebouwd die van 1909-1981 in bedrijf was.

Van 1910 tot 1978 vond in de Coöperatieve Strokartonfabriek 'Ons Belang' fabricage van strokarton plaats. In 1909 kreeg men toestemming om een spoorwegaansluiting aan te leggen. De grondstof (stro) werd voornamelijk aangevoerd per schip, net als de turf die nodig was als brandstof. Het eindproduct werd voor een deel per spoor afgevoerd.

In 1882 richtten Landweer en Somer in Stadskanaal naast hun door stoom aangedreven houtzaag- en korenmolen een turfstrooiselfabriek op. In 1894 stichtte A.H. Nanninga aan de Poortmanswijk in Tange ook een turfstrooiselfabriek. Bij de fabriek werd in 1899 een stoomhoutzagerij en korenmaalderij gebouwd.

In Musselkanaal stond de N.V. Biscuitfabriek 'Het Anker', die was ontstaan uit de bakkerij die in 1880 door Jan Grambergen was gesticht. Deze bakkerij en later fabriek legden zich toe op het bakken van hardbrood en biscuits.

6.3.11 Smederijen (grijze driehoek)

Onder de ambachtlieden die zich in de buurt van het Stadskanaal vestigden, waren ook veel smeden. Twee van deze smederijen zijn op verzoek van de gemeente opgenomen op de Aandachtspuntenkaart. Het betreft een smederij uit circa 1900 in Mussel en de grofsmederij/draaijerij G.B. Meijer uit circa 1880 in Musselkanaal.

7. Gemeentelijk beleid archeologie en cultuurhistorie

De gemeente Stadskanaal zet middels onderhavige beleidsnota in op het behoud van waardevolle archeologische en cultuurhistorische relicten, zoals aangegeven op de Waardekaart archeologie, Waardekaart historische geografie & cultuurlandschap en Waardekaart historische (steden)bouwkunde. Behoud betekent dat behoud *in situ* (ter plekke) wordt nagestreefd. In het geval van archeologische resten geldt dat indien behoud niet aan de orde kan zijn, de gemeente zal eisen dat afdoende onderzoek wordt verricht. Archeologisch onderzoek dient ten minste te worden uitgevoerd naar de eisen die hieraan in de Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie (KNA) zijn gesteld.

Zowel behoud als onderzoekplicht wordt geborgd door het bestemmingsplan c.q. omgevingsplan. Terreinen en gebieden, waar een grote kans bestaat op de aanwezigheid van archeologische resten of waar sprake is van waardevolle cultuurhistorische resten, worden door de gemeente beschermd. Ook archeologische vindplaatsen die weliswaar deels verstoord zijn, maar die zeldzame resten omvatten, gelden in deze als behoudenswaardig. Niet-reguliere agrarische werkzaamheden zoals wijzigingen aan het maaiveld (egaliseren, afgraven en ontgronden) en diepe bodembewerkingen (mengwoelen, diepploegen, etc.) zullen doorgaans niet worden toegestaan. In het omgevingsplan worden regels opgenomen betreffende bodemversturende activiteiten.

7.1 Onderzoeksplicht archeologie en cultuurhistorie

De gemeente eist bij planvoornemens in gebieden waar archeologische of cultuurhistorische resten aanwezig zijn of worden verwacht minimaal een rapport waarin inzichtelijk wordt gemaakt welke waarden aanwezig zijn en in hoeverre het planvoornemen zou kunnen leiden tot aantasting van deze waarden. In het geval van archeologische waarden zal een archeologisch bureauonderzoek moeten worden overlegd waarin een specifieke archeologische verwachting voor de planlocatie is geformuleerd en waarin een advies is opgenomen omtrent de noodzaak, omvang en wijze van vervolgonderzoek (veldonderzoek). Bij het opstellen van het archeologisch advies dient rekening te worden gehouden met het specifieke planvoornemen (onder meer omvang, diepte en aard van de grondwerkzaamheden). Op vergunningaanvragen wordt geadviseerd door een onafhankelijke organisatie met professionele (archeologische) kennis.

7.2 Vrijstellingen onderzoeksplicht archeologie

7.2.1 Lage archeologische verwachting

Een deel van het grondgebied van de gemeente Stadskanaal is op basis van vastgestelde bodemverstoringen, eerder archeologisch onderzoek of op basis van een geringe kans op de aanwezigheid van archeologische resten vrijgesteld van onderzoeksverplichting (zie paragraaf 6.1.12 Archeologische verwachtingswaarden). Deze gebieden zijn op de Waardekaart archeologie opgenomen met een lage archeologische verwachting.

7.2.2 Jonge kernen en bebouwde erven

De gemeente Stadskanaal heeft er daarnaast voor gekozen om grote delen van de jonge bebouwde kernen (Stadskanaal, Musselkanaal, Alteveer en Mussel) vrij te stellen van archeologische onderzoeksverplichtingen. De reden hiervoor is de verstoring die moderne bebouwing (funderingen, onderkelderingen, bouwrijp maken) al aan archeologische resten heeft toegebracht, zodat een onderzoeksverplichting niet te rechtvaardigen is. Ook de nu bebouwde delen van erven in het buitengebied zijn vrijgesteld van archeologisch onderzoek, tenzij deze zijn gelegen binnen AMK-terreinen, historische boerderijplaatsen, historische bebouwingszones, essen of beekdalen.

7.2.3 Oppervlakte- en dieptevrijstelling

Ook bij bodemingrepen in gebieden met bekende en te verwachten archeologische waarden zal niet altijd archeologisch onderzoek aan de orde zijn. De gemeente Stadskanaal heeft besloten alle bodemingrepen binnen 40 cm onder maaiveld vrij te stellen van de archeologische onderzoeksverplichting. Daarnaast zijn vrijgesteld:

- ingrepen tot 50 m² op AMK-terreinen, het kerkterrein met kerkhof en het historische pastorieterrein van Onstwedde, historische boerderijplaatsen, molenlocaties, essen en voordendaloversteken
- ingrepen tot 100 m² voor historische bebouwingszones, sluizen, bruglocaties, scheepswerven, historische waterlopen, wegen en dijken.
- ingrepen tot 200 m² voor gebieden met een hoge archeologische verwachting en binnen beekdalen

Deze grenzen zijn vastgesteld op basis van de (verwachte) aard en verspreiding van archeologische resten. De vrijgestelde oppervlakken sluiten aan bij de aangrenzende Groninger gemeenten. Een uitzondering hierop is de vrijstellingsgrens van 50 m². In aangrenzende gemeenten wordt namelijk voor de terreinen binnen deze categorie geen oppervlaktevrijstelling gehanteerd.

7.3 Archeologie in bebouwd gebied

Het gemeentelijk beleid op het gebied van archeologie en cultuurhistorie is gericht op behoud *in situ*. Voor die delen van de bebouwde kernen waar nog (intacte) archeologische resten worden verwacht, geldt echter dat behoud *in situ* doorgaans niet aan de orde zal kunnen zijn. Het moet immers mogelijk zijn bestaande bebouwing, niet vallend onder rijksbescherming of gemeentelijke bescherming, te vervangen door nieuwbouw. In dergelijke gevallen zal tot een zorgvuldige documentatie (onderzoek/opgraving) van de betreffende resten moeten worden overgegaan.

In die gebieden binnen de kernen die al geruime tijd niet meer bebouwd zijn geweest, kan behoud van mogelijk aanwezige archeologische resten wel aan de orde zijn. Bij een planvoornemen (met bodemingrepen) in dergelijke gebieden zal middels archeologisch onderzoek allereerst de aanwezigheid en vervolgens, indien aan de orde, de omvang, kwaliteit en waarde van archeologische resten moeten worden bepaald. Indien waardevolle resten aanwezig zijn, zal worden bepaald of behoud *in situ* wenselijk is, afgemeten tegen het (economisch) belang van het planvoornemen. Indien nodig zal gezocht worden naar mogelijkheden om het gewenste behoud (zo veel mogelijk) te combineren met het planvoornemen. Daar waar behoud *in situ* niet mogelijk is, zal worden overgegaan tot behoud *ex situ* in de vorm van archeologisch onderzoek.

7.4 Eisen aan archeologisch onderzoek

De gemeente hecht grote waarde aan (onafhankelijke) bureauonderzoeken omdat middels deze onderzoeken de noodzaak voor (mogelijk kostbaar) veldonderzoek kan worden vastgesteld. Archeologisch veldonderzoek dat geen basis vindt in een bureauonderzoek dient te worden voorkomen. Archeologisch veldonderzoek is in ieder geval niet aan de orde wanneer uit het bureauonderzoek naar voren is gekomen dat:

- de voorgenomen activiteiten de archeologische waarden niet of nauwelijks zullen schaden
- de waarde van de resten binnen het plangebied niet groot of nihil is, bijvoorbeeld door eerdere bodemverstoringen, eerdere bebouwing of een onjuiste vermelding van de omvang van een archeologisch terrein op de Archeologische Monumentenkaart

Archeologische veldonderzoeken dienen om de omvang, conditie en waarde van de archeologische waarden vast te stellen. Veldonderzoek kan de vorm hebben van een oppervlaktekartering, booronderzoek, geofysisch onderzoek (non-destructief), proefsleuvenonderzoek, archeologische begeleiding of opgraving. Proefsleuvenonderzoek, archeologische begeleiding en opgraving zijn doorgaans pas aan de orde, nadat de omgevingsvergunning is verleend (het laten verrichten van onderzoek is dan een voorwaarde bij verlening van de omgevingsvergunning). Bij grote projecten (nieuwbouwwijken, industrieterreinen, etc.) moet het veldwerk in het stadium van de planvorming worden uitgevoerd.

In die gevallen waarin tot verlening van een omgevingsvergunning wordt overgegaan onder de voorwaarde dat archeologisch veldonderzoek (proefsleuvenonderzoek, archeologische begeleiding, opgraving) wordt uitgevoerd, zal de gemeente middels een door haar opgesteld of geaccordeerd Programma van Eisen (PvE) inhoudelijke en procedurele eisen ten aanzien van het onderzoek aan de initiatiefnemer opleggen.

De Nederlandse wetgeving op het gebied van archeologie kent het zogenaamde veroorzakerprincipe. Dit betekent dat initiatiefnemers van ruimtelijke plannen zelf de kosten van het *volledige archeologische onderzoek* dienen te dragen.

7.5 Overige beleidsuitgangspunten

7.5.1 Deskundige ondersteuning

Omdat voor de inhoudelijke beoordeling van archeologische en cultuurhistorische vraagstukken specifieke kennis is vereist, zal de gemeente Stadskanaal hiervoor een onafhankelijke deskundige inschakelen. Het betreft onder meer het uitvoeren van bureauonderzoeken (ten behoeve van adviezen over ruimtelijke ingrepen en aanvragen voor een omgevingsvergunning), het opstellen van Programma's van Eisen, het aanvragen en beoordelen van offertes, het aanbesteden van onderzoek uitgevoerd door marktpartijen, het controleren van uitgevoerd onderzoek en het beoordelen van rapportages.

7.5.2 Inzet vrijwilligers

De gemeente streeft ernaar vrijwilligers te betrekken bij archeologisch veldonderzoek. Bij historische verenigingen en amateurarcheologen is veel kennis aanwezig op het gebied van de archeologie en de cultuurhistorie. De inzet van vrijwilligers bij onderzoek door archeologische bedrijven kan middels een PvE worden geregeld. Uitgevoerd door archeologische marktpartijen. Daarnaast biedt de nieuwe Erfgoedwet de mogelijkheid voor amateurarcheologen om zelfstandig onderzoek te doen in gebieden die door de gemeente zijn vrijgesteld van archeologische onderzoeksplicht. Voorwaarde hierbij is wel dat de gemeente toestemming verleent. De mogelijkheden en beperkingen van onderzoek door amateurarcheologen zijn beschreven in de handreiking '*De kracht van vrijwilligers. Samenwerking van de gemeente en vrijwilligers in de archeologie*'.

7.5.3 Nieuwe informatie

De Waardekaart archeologie, Waardekaart historische geografie & cultuurlandschap en Waardekaart historische (steden)bouwkunde zijn mede bepalend voor de monumentenzorg binnen de gemeente Stadskanaal. Daarom is het vereist dat nieuwe informatie direct aan de gemeente ter hand wordt gesteld. Deze informatie zal vervolgens in de waardekaart(en), en zo nodig de beleidsnota, worden verwerkt.

8. Bronnen

8.1 Literatuur

- Beuker, J.R., 1983. Vakmanschap in Vuursteen. Assen
- Borgesius, T., 1983. Geschiedenis van de gemeenten Oude en Nieuwe Pekela. Bedum
- Brood, P., A.H. Huussen & J. van der Kooi (red.), 1999. *Nieuwe Groninger Encyclopedie*. REGIO-Projekt Uitgevers, Groningen.
- Brood, P., M. Hillenga & H. van der Veen (red.), 2006. *400 jaar Stadskanaal*. Stichting 400 jaar veenkoloniën.
- Brouwer, F. & M.M. van der Werff, 2012. *Vergraven gronden: inventarisatie van 'diepe' grondbewerkingen, ophogingen en afgravingen*. Alterra-rapport 2336
- Brunink, G.J., 1978. Uit Stadskanaal's verleden. 1600-1978. Stadskanaal
- Buursma, A., J. van der Spek, H. van der Veen & G. de Vries, 2009. *250 jaar Stadskanaal. Van Bareveld tot Barnflair*. Profiel Uitgeverij, Bedum.
- Degenhart/Drenth, E. en E. Stamhuis, 1982, Registratie cultuurhistorisch waardevolle objecten, gemeente Nieuwe Stadskanaal en gemeente Oude Stadskanaal.
- Foto-Atlas Groningen*. Robas Producties, Den IJp / Topografische Dienst, 1990. Emmen
- Groenendijk, H.A., 1986-1991. Herinrichting Oost-Groningen en de Gronings-Drentse Veenkoloniën : Deelgebieden Oldambt, Westerwolde, Pekela's, Kanaalstreek en Oude Veenkoloniën, een archeologische kartering, inventarisatie en waardering. Groningen BAI
- Groenendijk, H.A., 1997. *Op zoek naar de horizon: landschapontwikkeling en bewoning in het herinrichtingsgebied Oost-Groningen, 8000 BC – 1000 AD*. Regio- en landschapsstudies nr. 4.
- Grote Historische Atlas van Nederland, 1: 50000. Deel 2: Noord-Nederland 1851 – 1855. Wolters-Noordhoff Atlasproducties, 1990. Groningen.
- Grote Historische topografische Atlas Groningen ± 1900 – 1930, schaal 1: 25000. Uitgeverij Nieuwland, 2006. Tilburg.
- Kuyper, J., 1971. Gemeente-atlas van Nederland. Groningen. Zaltbommel (herdruk)
- Lourens, P. & J. Lucassen, 1987. Lipsker op de Groninger tichelwerken. Een geschiedenis van de Groningse steenindustrie met bijzondere nadruk op de Lipper trekarbeiders 1700-1900. Groningen
- Luchtfoto Atlas Groningen*. Uitgeverij 12 Provinciën, 2005. Landsmeer.
- Meijer, K., 1987. Uneswido in Westerwalde. Historisch gedenkboek "Onstwedde 1100". Winschoten
- Molema, J. & M. Rooke, 2006. *Aanvullend onderzoek naar cultuurhistorische, archeologische en landschappelijke waarden in een zijdal van de Ruiten Aa bij Smeerling*. Libau, Groningen
- Ploeg, W.H. van der, 1977. *Twee eeuwen Stadskanaal*. Den Haag
- Roossien, B., 2000, Musselkanaal (een) verhaal over turf, groei en bedrijvigheid. Groningen
- Schroor, M. 1996. *De Atlas der Provincielanden van Groningen (1722-1736)*. REGIO-Projekt Uitgevers / Rijksarchief Groningen.
- Schroor, M. 1997. *De Atlas der Stadslanden van Groningen (1724-1729)*. REGIO-Projekt Uitgevers / Rijksarchief Groningen.
- Schroor, M. 2003. De Atlas van Kooper. Oude kaarten van de provincie Groningen. Profiel Uitgeverij, Bedum.
- Schroor, M & J. Meijering, 2007. *Golden Raand, Landschappen van Groningen*. In Boekvorm Uitgevers, Assen.

Schuurman, H., 1983. Musselkanaal een dorp aan het Stadskanaal. Musselkanaal in woord en beeld. Stadskanaal

Snijders, F.L., 1985. *Fysische geografie in de provincie Groningen*. Milieu- en landschapsonderzoek Provinciaal Planologische Dienst. Groningen.

Stiboka, 1985. *Bodemkaart van Nederland, schaal 1: 50.000*. Stiboka, Wageningen (Toelichting gepubliceerd in 1986; kaartopname door A.E. Clingeborg et al.).

Topografische atlas Groningen 1:25.000. ANWB bv, 2004. Den Haag.

Versfelt, H.J., 2003. De Hottinger-atlas van Noord- en Oost-Nederland. Groningen

Versfelt, H.J. & M. Schroor, 2005. *De atlas van Huguenin; militair-topografische kaarten van Noord-Nederland, 1819-1829*. Heveskes Uitgevers/Drentse Historische Vereniging, Groningen/Veendam.

Wegman, C.J. & R.M.A. Wegman, 1995. *Westerwolders en hun woningbezit van 1568 tot 1829. Het kerspel Onstwedde. Deel I. Het dorp Onstwedde*. Thieme, Zutphen.

Wegman, C.J. & R.M.A. Wegman, 1998. *Westerwolders en hun woningbezit van 1568 tot 1829. Het kerspel Onstwedde. Deel II. De gehuchten*. Van Gorcum, Assen.

Werfhorst, M. van de, 2007. Jagers en boeren op de grens van hoog en laag tussen Alteveer en Stadskanaal. In: *Historisch Jaarboek Groningen 2008*.

Wubs, H., 2007. Boerendorp in boerenland. Onstwedde van de Franse tijd tot de Duitse inval, 1795-1940. Veendam

Zwaag, J.A., 2002. De Glaspioniers in het veen. Groningen

Zwiers, E., 1957 (?). Waar 't veen eens groeide en de heide bloeide. Een en ander over de geschiedenis der gemeente Nieuwe Stadskanaal. Winschoten

8.2 Overige bronnen (kaarten, internet)

Actueel Hoogtebestand Nederland (nationaalgeoregister.nl; www.ahn.nl)

Archeologische Monumentenkaart (AMK) van de provincie Groningen.

Archis (Archeologisch Informatiesysteem van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed)

Beeldbank Groningen (www.beeldbankgroningen.nl)

Beeldbank van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (beeldbank.cultureelerfgoed.nl; kadastrale verzamelpans en minuten)

Bibliotheek Rijksuniversiteit Groningen - Repository kaarten Afdeling Bijzondere Collecties (kaarten.abc.ub.rug.nl/)

Bing.com/maps (recente luchtfoto's)

'Caerte vande Peeckel ende Peeckel Veenen' van de hand van Egbert Haubois (1647) / kopie van Harmen Clasen (1653).

Cultuurhistorische Waardenkaart Groningen. Provincie Groningen 2004.

Database van Verdwenen Molens (www.molendatabase.org)

De Molendatabase.nl (www.molendatabase.nl)

HisGIS Groningen (Historisch Geografisch Informatiesysteem; www.hisgis.nl).

Hunebedden in Nederland (www.hunebedden.nl)

Noordelijk Archeologisch Depot (www.nadnuis.nl)

RHC Groninger Archieven (www.groningerarchieven.nl)

Rijksmuseum van Oudheden (www.rmo.nl)

Streekhistorisch Centrum Stadskanaal

Topotijdreis.nl (Topografische Dienst/Kadaster; historische topografische kaarten)

WatWasWaar (www.watwaswaar.nl; kadastrale verzamelplans en minuten, historische topografische kaarten)

Bijlage I – Waardekaart archeologie

Bijlage II – Waardekaart historische geografie & cultuurlandschap

Bijlage III – Waardekaart historische (steden)bouwkunde

Bijlage IV – Aandachtspuntenkaart

Bijlage V – Kaart Archeologische Vondstlocaties

Bijlage VI – Lijst van rijksmonumenten

Bijlage VII – Tabel archeologische periodes

paleolithicum tot 8800 v.Chr.

paleolithicum vroeg	tot 300000 ¹⁴ C
paleolithicum midden	300000 – 35000 ¹⁴ C
paleolithicum laat	35000 ¹⁴ C - 8800 v.Chr.
paleolithicum laat A	35000 - 18000 ¹⁴ C
paleolithicum laat B	18000 ¹⁴ C -8800 v.Chr.

mesolithicum 8800 - 4900 v.Chr.

mesolithicum vroeg	8800 - 7100 v.Chr.
mesolithicum midden	7100 - 6450 v.Chr.
mesolithicum laat	6450 -4900 v.Chr.

neolithicum 5300 - 2000 v.Chr.

neolithicum vroeg	5300 - 4200 v.Chr.
neolithicum vroeg A	5300 - 4900 v.Chr.
neolithicum vroeg B	4900 - 4200 v.Chr.
neolithicum midden	4200 - 2850 v.Chr.
neolithicum midden A	4200 - 3400 v.Chr.
neolithicum midden B	3400 - 2850 v.Chr.
neolithicum laat	2850 - 2000 v.Chr.
neolithicum laat A	2850 - 2450 v.Chr.
neolithicum laat B	2450 - 2000 v.Chr.

bronstijd 2000 - 800 v.Chr.

bronstijd vroeg	2000 - 1800 v.Chr.
bronstijd midden	1800 - 1100 v.Chr.
bronstijd midden A	1800 - 1500 v.Chr.
bronstijd midden B	1500 - 1100 v.Chr.
bronstijd laat	1100 - 800 v.Chr.

ijzertijd 800 - 12 v.Chr.

ijzertijd vroeg	800 - 500 v.Chr.
ijzertijd midden	500 - 250 v.Chr.
ijzertijd laat	250 - 12 v.Chr.

Romeinse tijd 12 v.Chr. - 450 n.Chr.

Romeinse tijd vroeg	12 v.Chr. - 70 n.Chr.
Romeinse tijd vroeg A	12 v.Chr. - 25 n.Chr.
Romeinse tijd vroeg B	25 - 70 n.Chr.
Romeinse tijd midden	70 - 270 n.Chr.
Romeinse tijd midden A	70 - 150 n.Chr.
Romeinse tijd midden B	150 - 270 n.Chr.
Romeinse tijd laat	270 - 450 n.Chr.
Romeinse tijd laat A	270 - 350 n.Chr.
Romeinse tijd laat B	350 - 450 n.Chr.

middeleeuwen 450 - 1500 n.Chr.

middeleeuwen vroeg	450 - 1050 n.Chr.
middeleeuwen vroeg A	450 - 525 n.Chr.
middeleeuwen vroeg B	525 - 725 n.Chr.
middeleeuwen vroeg C	725 - 900 n.Chr.
middeleeuwen vroeg D	900 - 1050 n.Chr.
middeleeuwen laat	1050 - 1500 n.Chr.
middeleeuwen laat A	1050 - 1250 n.Chr.
middeleeuwen laat B	1250 - 1500 n.Chr.

nieuwe tijd 1500 – heden

nieuwe tijd A	1500 - 1650 n.Chr.
nieuwe tijd B	1650 - 1850 n.Chr.
nieuwe tijd C	1850 – heden

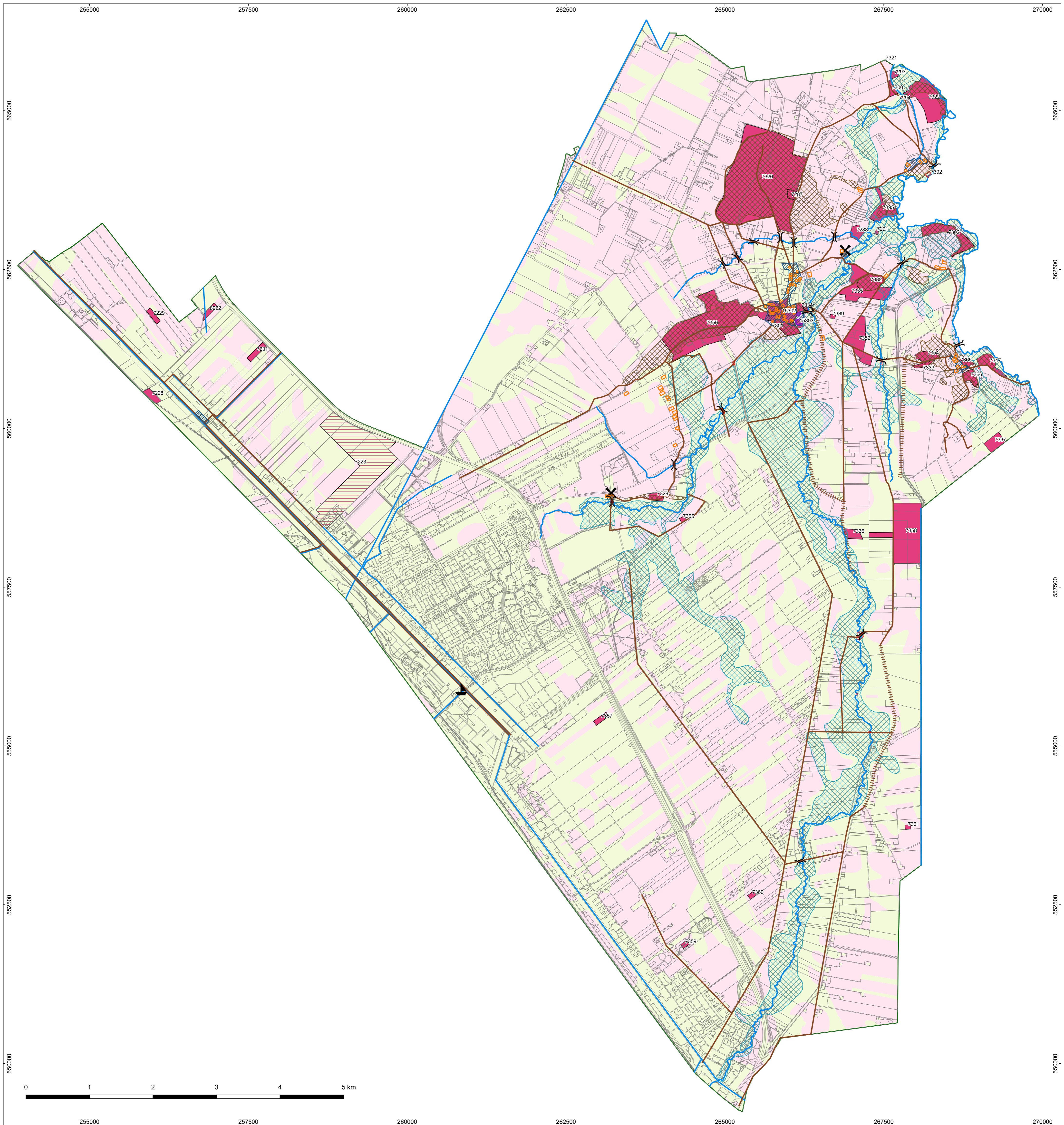
Bijlage VIII – Geologische en archeologische tijdschaal

Geologische en archeologische tijdschaal									
Geologische perioden				Archeologische perioden					
Tijdvak	Chronostratigrafie		Datering	Tijdperk		Datering			
Holoceen	Laat Subatlanticum		1150 tot heden	nieuwe tijd	C	1850 tot heden			
					B	1650-1850			
					A	1500-1650			
	Vroeg Subatlanticum		450 v C.-1150 n C.	Romeinse tijd	laat	1050-1500			
					vroeg	450-1050			
					laat	270-450			
	Subboreaal		3700-450	ijzertijd	midden	70-270			
					vroeg	12 v C.-70 n C.			
					laat	250-12			
	Atlanticum		7300-3700	bronstijd	midden	500-250			
vroeg					800-500				
laat					1100-800				
Boreaal		8700-7300	neolithicum	midden	1800-1100				
				vroeg	2000-1800				
				laat	2850-2000				
Preboreaal		9700-8700	mesolithicum	midden	4200-2850				
				vroeg	5300-4200				
				laat	6450-5300				
Pleistoceen	Weichselien	Laat Glaciaal	Late Dryas	prehistorie	paleolithicum	laat	35.000-8800		
			Allerød					11.050-9700	
			Vroege Dryas					11.500-11.050	
			Bølling					12.000-11.500	
		Pleniglaciaal	laat					Vroegste Dryas	12.500-12.000
			midden					Denekamp	30.500-12.500
		Vroeg Glaciaal	vroeg					Hengelo	60.000-30.500
								Moershoofd	71.000-60.000
			Odderade		114.000-71.000				
			Brørup						
	Eemien		126.000-114.000						
	Saalien II		236.000-126.000						
	Oostermeer		241.000-236.000						
	Saalien I		322.000-241.000						
	Belvédere/Holsteinien		336.000-322.000						
	Glaciaal x		384.000-336.000						
Holsteinien		416.000-384.000							
Elsterien		463.00-416.000							
				vroeg	300.000-35.000	tot 300.000			

Waardekaart archeologie gemeente Stadskanaal

Behorend bij de gemeentelijke beleidsnota archeologie en cultuurhistorie

Legenda

- Gemeentegrens (TOP10)
- Terreincontouren (TOP10)
- AMK-terreinen met nummer
- Vervallen AMK-terrein
- Historische boerderijplaatsen
- Historische bebouwingszones

- Kerk, kerkhof en pastorie Onstwedde
- Essen
- Historische lijnelementen - water
- Historische lijnelementen - wegen
- Historische lijnelementen - dijken
- Voorden/daloversteken
- Bruglocaties

- Molens (locaties)
- Scheepswerven

Archeologische verwachting

- Hoge archeologische verwachting
- Lage archeologische verwachting
- Beekdalen

Waardekaart historische geografie & cultuurlandschap gemeente Stadskanaal

Behorend bij de gemeentelijke beleidsnota archeologie en cultuurhistorie

Legenda

— Gemeentegrens (TOP10)

— Terreincontouren (TOP10)

— Waardevolle erven

— Kerkhoven en begraafplaatsen

— Essen

— Steilranden

— Brinken

— Historische lijnelementen - water

— Historische lijnelementen - wegen/dijken

— Historische lijnelementen - spoorwegen

— Bruglocaties

— Sluizen

— Molens (restant)

— Militair erfgoed

— Waardevolle verkaveling

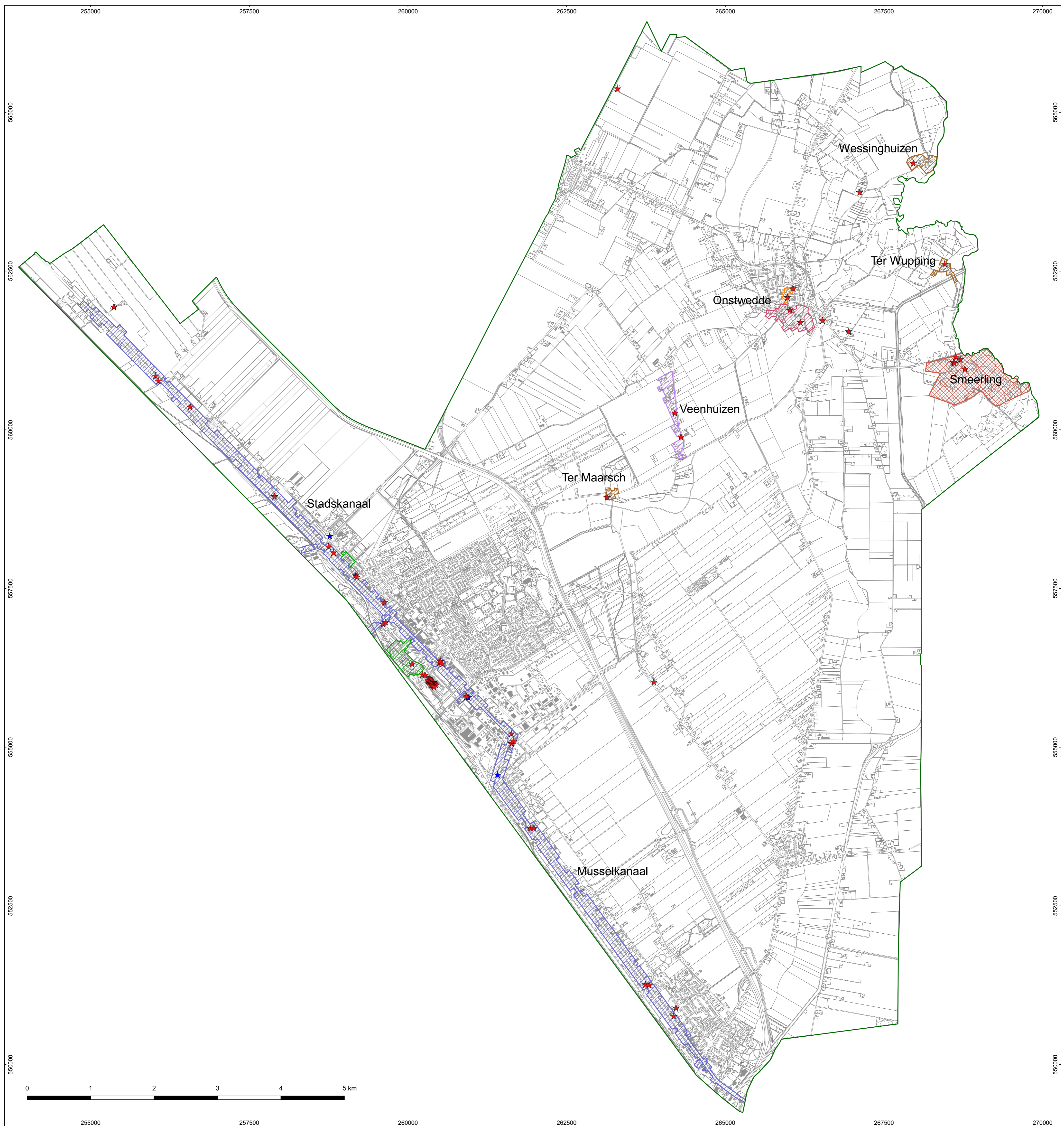
— Bossen

— Parken en plantsoenen (rijksbeschermd)

Waardekaart historische (steden)bouwkunde gemeente Stadskanaal

Behorend bij de gemeentelijke beleidsnota archeologie en cultuurhistorie

Legenda

- Gemeentegrens (TOP10)
- Terreincontouren (TOP10)

Monumenten

- Rijksbeschermd Dorpsgezicht Smeerling
- Rijksmonumenten
- Gemeentelijke monumenten

Historisch-(steden)bouwkundig waardevolle zones

- Stadskanaal/Musselkanaal - hoofdlint + delen Gasselternijveenschmond, Drouwenermond, Buinermond, Valthermond
- Stadskanaal - Parkwijk + Plantsoenlaan e.o. (woonbuurten jaren '20 - '30)
- Onstwedde - 't Lough (brinkzone)
- Onstwedde - Dorpsstraat
- Veenhuizen
- Essenzwermdorpen Ter Maarsch, Ter Wupping en Wessinghuizen

Aandachtspuntenkaart gemeente Stadskanaal

Behorend bij de gemeentelijke beleidsnota archeologie en cultuurhistorie

Legenda

- Gemeentegrens (TOP10)
- Terreincontouren (TOP10)
- Kronkelwaarden
- Semslinie / Koningsraai

- ☆ Synagoge (afgebroken)
- ⚓ Scheepswerven
- ✕ Molens (verdwenen)
- ⋯ Tram- en spoorwegen (verdwenen)

- ◆ Spoorrelicten
- Steenbakkerijen / tichelwerken
- Lijnbaan
- Fabrieken
- ▲ Smederijen

Kaart Archeologische Vondstlocaties gemeente Stadskanaal

Behorend bij de gemeentelijke beleidsnota archeologie en cultuurhistorie

Legenda

- Gemeentegrens (TOP10)
- Terreincontouren (TOP10)
- Archeologische waarnemingen en vondsten met Archis2-nummer

MON_NR	STRAAT	HUISNR	TOEV	SIT	POSTCODE	PLAATS	TYPE	BOUWJR
516257	Barkelazwet	6			9661 TK	Alteveer	Boerderij	1937
516268	Kerkstraat	9			9581 TV	Musselkanaal	Kerk	1926
516256	Marktstraat	43			9581 AB	Musselkanaal	Schoolgebouw	1935
516247	Schoolstraat	104	A	Bij	9581 GE	Musselkanaal	Schutsluis (4e Verlaat/Sapsverlaat)	1841/1910
516267	Schoolstraat	107			9581 GE	Musselkanaal	Winkelwoning	1890
516248	Sluisstraat	149		Bij	9581 JH	Musselkanaal	Schutsluis (5e Verlaat/Stenenverlaat)	1851/1917
516252	Sluisstraat	149			9581 JH	Musselkanaal	Sluiswachterswoning	1864
516270	Dorpsstraat	13			9591 AR	Onstwedde	Boerderij	1930/1956
516271	Dorpsstraat	24			9591 AT	Onstwedde	Boerderij	1884
34167	Havenstraat	4			9591 AK	Onstwedde	Bestuursgebouw	-
516254	Kampweg	2			9591 VC	Onstwedde	Woonhuis (De Kamp)	1939
516255	Kampweg	2		Bij	9591 VC	Onstwedde	Schuur	1939
34169	Kerklaan	7			9591 AH	Onstwedde	Kerk	-
516236	Oosterholtsweg	3			9591 VE	Onstwedde	Woonhuis	1900
516237	Oosterholtsweg	3		Bij	9591 VE	Onstwedde	Schuur	1900
516238	Oosterholtsweg	3		Bij	9591 VE	Onstwedde	Stoekhok	1900
34170	Smeerling	13			9591 TX	Onstwedde	Boerderij	-
34171	Smeerling	15			9591 TX	Onstwedde	Boerderij	-
34172	Smeerling	16			9591 TX	Onstwedde	Boerderij	-
34173	Smeerling	18			9591 TX	Onstwedde	Boerderij	-
34174	Smeerling	20			9591 TX	Onstwedde	Boerderij	-
34166	Ter Maars	4			9591 TH	Onstwedde	Boerderij	-
34177	Wessinghuizerweg	11		A	9591 VJ	Onstwedde	Boerderij	-
34178	Wessinghuizerweg	15			9591 VJ	Onstwedde	Boerderij	-
516233	Ceresstraat	2			9502 EA	Stadskanaal	Woonhuis (Ter Marse)	1884/1910
516234	Ceresstraat	2		Bij	9502 EA	Stadskanaal	Dienstwoning	1935
516263	Ceresstraat	1			9502 EA	Stadskanaal	Watertoren	1935/1936
516202	Drouwenerstraat	7		Bij	9503 AV	Stadskanaal	Houtloods	1890/1947
516203	Drouwenerstraat	4			9503 AV	Stadskanaal	Directeurswoning (De Beuk)	1905
516250	H.J. Kniggestraat	121		Bij	9501 NJ	Stadskanaal	Schutsluis (2e Verlaat/Olthofsverlaat)	1828/1930
516260	Handelsstraat	8			9501 ET	Stadskanaal	Boerderij	1881
516261	Handelsstraat	17			9501 ET	Stadskanaal	Woonhuis	1917
516262	Handelsstraat	59			9501 EW	Stadskanaal	Winkelwoning	1914
516240	Hofje	2			9503 BP	Stadskanaal	Bejaardenwoningen ('t Hofje)	1938/1971
516246	Hoofdstraat	89		T.o.	9501 CP	Stadskanaal	Schutsluis (3e Verlaat/Buinerverlaat)	1819/1946
516251	Hoofdstraat	89			9501 CP	Stadskanaal	Sluiswachterswoning	1908
516258	Hoofdstraat	91			9501 CP	Stadskanaal	Woonhuis	1905/1920
460739	Oosterkade	5			9503 HN	Stadskanaal	Onderdelen kerk	-
516264	Oosterstraat	73			9502 EG	Stadskanaal	Slachthuis	1925
516205	Oranjestraat	1			9503 KG	Stadskanaal	Woonhuis	1938
516206	Oranjestraat	5			9503 KG	Stadskanaal	Woonhuis	1938
516207	Oranjestraat	9			9503 KG	Stadskanaal	Woonhuis	1938
516208	Oranjestraat	13			9503 KG	Stadskanaal	Woonhuis	1938
516209	Oranjestraat	17			9503 KG	Stadskanaal	Woonhuis	1938
516210	Oranjestraat	21			9503 KG	Stadskanaal	Woonhuis	1938
516211	Oranjestraat	25			9503 KG	Stadskanaal	Woonhuis	1938
516212	Oranjestraat	29			9503 KG	Stadskanaal	Woonhuis	1938
516213	Oranjestraat	33			9503 KG	Stadskanaal	Woonhuis	1938
516214	Oranjestraat	2			9503 KJ	Stadskanaal	Woonhuis	1938
516215	Oranjestraat	6			9503 KJ	Stadskanaal	Woonhuis	1938
516216	Oranjestraat	10			9503 KJ	Stadskanaal	Woonhuis	1938
516217	Oranjestraat	14			9503 KJ	Stadskanaal	Woonhuis	1938
516218	Oranjestraat	18			9503 KJ	Stadskanaal	Woonhuis	1938
516219	Oranjestraat	22			9503 KJ	Stadskanaal	Woonhuis	1938
516220	Oranjestraat	26			9503 KJ	Stadskanaal	Woonhuis	1938
516221	Oranjestraat	30			9503 KJ	Stadskanaal	Woonhuis	1938
516222	Oranjestraat	34			9503 KJ	Stadskanaal	Woonhuis	1938
516259	Poststraat	30			9501 ER	Stadskanaal	Kerk	1909/1980
516265	Scheepswerfstraat	38			9501 NR	Stadskanaal	Boerderij	1881/1918
34176	Ter Wuppingerweg	19			9591 VH	Stadskanaal	Boerderij	-
516266	Unikenkade	74			9503 PH	Stadskanaal	Woonhuis	1886/1928
516228	Unikenstraat	46		Bij	9501 XE	Stadskanaal	Begraafplaats	1859
516229	Unikenstraat	46		Bij	9501 XE	Stadskanaal	Laan	1859
516230	Unikenstraat	46			9501 XE	Stadskanaal	Beheerderswoning	1890
516231	Unikenstraat	46		Bij	9501 XE	Stadskanaal	Bijschuur	1890
516249	Unikenstraat	98		Bij	9501 XJ	Stadskanaal	Schutsluis (1e Verlaat/Springersverlaat)	1789/1900
34175	Veenhuizen	12			9591 TG	Veenhuizen	Boerderij	-
516272	Veenhuizen	19			9591 TG	Veenhuizen	Boerderij	1878/1938
516269	Waterschapsweg	32			9585 PD	Vledderveen	Kerk	1914